

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH

FILOZOFICKÁ FAKULTA

ÚSTAV ESTETIKY A DĚJIN UMĚNÍ

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Zaniklá synagoga v Pelhřimově

Vedoucí práce: Mgr. Hynek Látal, Ph.D.

Autor práce: Bc. Monika Prokešová, DiS.

Studijní obor: Dějiny a filozofie umění

Ročník: 3.

2022

Prohlašuji, že svoji diplomovou práci jsem vypracovala samostatně, pouze s využitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své diplomové práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

V Českých Budějovicích 25. 6. 2022.....

Monika Prokešová

Poděkování

Velice děkuji panu Mgr. Hynku Látalovi, Ph.D. za odborné vedení mé diplomové práce, za cenné rady, připomínky a trpělivost. Děkuji paní Mgr. Vlastimile Hamáčkové a panu PhDr. Tomáši Krákorovi z archivu Židovského muzea v Praze za vstřícnou ochotu při vyhledávání archivního materiálu a stavebních plánů ke zkoumaným stavbám. Mnoho poděkování patří také pracovníkům Státního okresního archivu v Pelhřimově za poskytnutí archiválií o Židovské náboženské obci v Pelhřimově a nahlédnutí do dalších dokumentů. Dále děkuji také pracovníkům z Muzea Vysočiny Pelhřimov a dalším institucím za umožnění bádání. Děkuji panu Petru Tureckému z Farního sboru Českobratrské církve evangelické v Pelhřimově za sdělení důležitých informací a laskavé umožnění návštěv archivu Farního sboru. Ráda bych také poděkovala své rodině a příteli Tomášovi za podporu ve studiu, velmi si toho vážím.

Anotace

Zaniklá synagoga v Pelhřimově

Tématem diplomové práce je představení dnes již zaniklé novogotické synagogy v Pelhřimově, kterou v letech 1890–91 postavila Židovská náboženská obec v Pelhřimově podle návrhu vídeňského architekta Maxe Fleischera. Podle jeho návrhů vzniklo několik synagog ve Vídni i v Čechách. Diplomová práce tak zasadí pelhřimovskou synagogu nejen do kontextu Fleischerova díla, ale také do vztahu k některým dalším synagogám na Pelhřimovsku, stále existujících i zaniklých. Cílem diplomové práce bude nejen celkové zhodnocení židovské synagogy v Pelhřimově, ale také upozornění na její poválečný osud. Stavba totiž v centru města stála až do roku 1967, kdy ji tehdejší komunistický režim nechal zbourat a postavit místo ní obchodní dům Perla. Výsledkem práce by mohla být i virtuální rekonstrukce zaniklé architektury pelhřimovské synagogy.

Klíčová slova: synagoga, Pelhřimov, židovská náboženská obec, zaniklé židovské památky, Max Fleischer, kraj Vysočina

Annotation

The vanished synagogue in Pelhřimov

The topic of the diploma thesis is the presentation of the now vanished neo-Gothic synagogue in Pelhřimov, which was built in 1890–91 by the Jewish religious community in Pelhřimov according to the design of the Viennese architect Max Fleischer. According to his designs were built several synagogues in Vienna and Bohemia. The diploma thesis places the Pelhřimov synagogue not only in the context of Fleischer's work, but also in relation to some other synagogues in the Pelhřimov region, both still existing and vanished. The aim of the diploma thesis will be not only the overall evaluation of the Jewish synagogue in Pelhřimov, but also a warning about its post-war fate. The building stood in the city center until 1967, when the then communist regime had it demolished and was built the department store Perla in its place. The result of the work could also be a virtual reconstruction of the vanished architecture of the Pelhřimov synagogue.

Keywords: synagogue, Pelhřimov, Jewish religious community, vanished Jewish monuments, Max Fleischer, Vysočina region

Obsah

1. Úvod	8
1.1. Zhodnocení pramenů a literatury k danému tématu	12
2. Vývoj synagonálního stylu se zaměřením na historismus, na příkladech vybraných synagog na českém území.....	16
2.1. Historismus	18
2.2.1. Novorománský a maurský styl synagog.....	19
2.2.2. Novogotický styl synagog	21
3. Synagoga v Pelhřimově – historické souvislosti a stylová východiska.....	25
3.1. Stručné dějiny Židů na Pelhřimovsku.....	25
3.1.1. Počátky osídlení Židů na Pelhřimovsku	25
3.1.2. Pelhřimovští Židé po návratu do města v 2. polovině 19. století.....	27
3.2. Principy formování prostoru v synagoze v 19. století	29
3.2.1. Uspořádání synagogy.....	29
3.2.2. Reformace judaismu v 1. polovině 19. století	31
3.3. Projekt synagogy v Pelhřimově	32
3.3.1. Architekt Max Fleischer.....	33
3.3.2. Urbanismus	37
3.3.3. Stavební historie synagogy	38
3.3.4. Exteriér	39
3.3.5. Interiér.....	40
4. Pelhřimovská synagoga v době totalitních režimů	43
4.1. Antisemitismus a nacistické ničení židovských památek	43
4.2. Židé v Pelhřimově za Protektorátu Čechy a Moravy.....	45
4.3. Poválečný stav a zboření pelhřimovské synagogy	46
5. Komparace s vybranými synagogami Maxe Fleischera v Čechách	60
5.1. Synagoga v Českých Budějovicích.....	60

5.2. Synagoga v Břeclavi	65
5.3. Novogotický návrh Velké synagogy v Plzni.....	66
5.4. Nová synagoga v Brně.....	71
6. Komparace s novogotickými synagogami Maxe Fleischera ve Vídni	74
6.1. Synagoga v ulici Schmalzhofgasse.....	74
6.2. Synagoga v ulici Müllnergasse	76
6.3. Synagoga v ulici Neudeggasse	77
7. Synagogy a jiné židovské památky na Pelhřimovsku.....	80
7.1. Židovský hřbitov v Nové Cerekvi	83
7.2. Synagoga v Nové Cerekvi	84
8. Závěr	89
9. Seznam zkratk	95
10. Seznam obrazové přílohy.....	96
11. Prameny a literatura	100
11.1. Prameny	100
11.2. Literatura.....	101
11.3. Periodika	106
11.4. Kvalifikační práce	107
11.5. Internetové zdroje	108
12. Obrazová příloha.....	111

1. Úvod

Tématem diplomové práce je představení dnes zaniklé (zbořené) synagogy v Pelhřimově, kterou si v letech 1890–91 nechala postavit pelhřimovská židovská obec, která v tomto městě vznikla až ve 2. polovině 19. století. Židé se poprvé v Pelhřimově vyskytovali v 16. století, měli zde i svůj hřbitov, ale v roce 1628 byli z města vyhnáni.¹ Usídlili se v okolí Pelhřimova. Do Pelhřimova se navrátili až po roce 1848, když se stali rovnoprávními občany a začali si stavět synagogy i mimo ghetta.² Z tohoto důvodu je důležité zachovat paměť na židovskou synagogu v Pelhřimově, která v centru města stála do roku 1967, kdy ji tehdejší komunistický režim nechal zbourat, aby na jejím místě mohl být postaven obchodní dům Perla.

Židovský chrám, označovaný synagoga (řecky shromáždění, společenství), je považován za nejvýznamnější židovskou stavbu. Po diaspoře, tedy po osídlení různých míst Židy mimo Izraelskou vlast, především po nucené emigraci Židů do celého světa, se synagoga stala centrem náboženství i společenství nově vzniklých obcí.³ Došlo tak k rozšíření judaismu do celého světa. V exilu vzniklo několik tisíc synagog a stále se staví další. Z těchto důvodů je důležité zachovat židovské památky jako uchování paměti místa rozšíření kultury Židů po celém světě a především proto, že synagogy jsou jako architektonické stavby nesmírně významné umělecké památky, slohově rozmanité a umělecky hodnotné. Proto není dobře, že se tyto svatyně ničily, a proto se v diplomové práci věnuji zbořené synagoze v Pelhřimově, abych probádala, jaké měla tato památka umělecké kvality.

Nejprve se blíže budu věnovat vývoji synagonálního stylu s hlubším zaměřením na historismus, a především novogotický styl, ve kterém byla postavena zkoumaná pelhřimovská synagoga. Pokusím se tak probádat stylová východiska této stavby. Synagoga byla pro židovské obyvatelstvo důležitá zejména z hlediska jejího historického významu a praktikování židovství. Proto krátce představím v dalších podkapitolách význam a základní uspořádání synagogy, které se postupem času měnilo zejména v důsledku liberálnějšího přístupu k bohoslužbám po reformacích judaismu. To ovlivnilo zejména vnitřní dispozici židovské svatyně v době na konci 19. století, do které patřila

¹ Miroslava Kvášová, *Pelhřimov*, Praha 2008, s. 25.

² Tomáš Pěkný, *Historie Židů v Čechách a na Moravě*, Praha 1993, s. 244.

³ *Ibidem*, s. 115–116.

i stavba pelhřimovské synagogy. Chci tak prozkoumat souvislosti, které vedly k tomu, proč byla tato synagoga navržena zrovna tak, jak byla a poukázat tak na její význam.

Pelhřimovská synagoga byla významná především s ohledem na jejího význačného židovského architekta Maxe Fleischera z Vídně, který ji navrhl v gotizujícím pojetí. V Čechách dříve postavil monumentální novogotickou synagogu v Českých Budějovicích, která byla bohužel odstřelena za 2. světové války. Fleischer u nás postavil také několik jiných židovských staveb. Projektovat především synagogy ve Vídni, které se ale ve většině případů nedochovaly. Volil pro ně novogotický styl, který zaručoval jejich vysokou reprezentativnost, po vzoru katolických chrámů.

Již to, že tento významný architekt postavil synagogu v malém městě Pelhřimov, může svědčit o mimořádnosti a důležitosti stavby. Pelhřimovská židovská obec si toho byla jistě vědoma a chtěla mít svou modlitebnu právě od renomovaného vídeňského architekta. Proč se tedy pelhřimovští radní a jiní funkcionáři po 2. světové válce rozhodli nechat tuto svatyni na dvě desetiletí zpustnout a poté zbořit, než aby ji opravili? Zvláště proto, že to bylo dílo známého stavitele synagog? Může to svědčit také o tom, že nebylo žádoucí zachovávat dílo židovského architekta a seznamovat s ním blíže socialistickou veřejnost. Nebylo v tehdejší době ani potřebné zachovávat a opravovat židovské památky, zřejmě z důvodu protižidovského fenoménu, který pokračoval ničením a pustošením židovské architektury v době komunismu podobně jako za 2. světové války. Známe případy mnoha zbořených židovských staveb za komunismu. Proč k tomu docházelo? Stručně probádám tuto problematiku v souvislosti s podobnými případy jiných zbořených synagog. Okolnosti rozhodnutí zničení pelhřimovské synagogy se pokusím zjistit a následně kriticky zhodnotit ve své diplomové práci.

Pelhřimovská synagoga patřila do dědictví židovských městských památek v kraji Vysočina. Například v krajském městě Jihlavě se v minulosti nacházely dvě židovské modlitebny. První vznikla již ve středověku v 1. polovině 14. století.⁴ U této synagogy stála židovská škola a poblíž těchto staveb se přistěhovali další přicházející Židé do města.⁵ Jihlava byla prvním moravským královským městem, které vykávalo Židy

⁴ Jiří Fiedler, *Židovské památky v Čechách a na Moravě*, Praha 1992, s.81.

⁵ Zdeněk Jaroš, *Z nejstarší historie Židů na Jihlavsku*, in: Petr Dvořák, *Dotyky: Židé v dějinách Jihlavska*, Jihlava 1998.

z města již v roce 1426.⁶ Poté sloužila synagoga jako křesťanská kaple a v 16. století byla pravděpodobně zničena.⁷ Druhá synagoga byla postavena v centru města až v letech 1862–1863, po vytvoření židovské náboženské obce v Jihlavě.⁸ Budu se jí v diplomové práci stručně věnovat, protože je významnou ukázkou rozmachu židovské emancipace v 2. polovině 19. století v dnešním kraji Vysočina.

V kraji Vysočina žila v minulosti významná židovská komunita a vytvořila svou kulturu v podobě židovských ghett, synagog, hřbitovů a významného duchovního odkazu, který se nejsilněji odráží v zachovalé židovské čtvrti v Třebíči oceněné UNESCO a v reprezentativních synagogách v Třebíči, Velkém Meziříčí, Polné, Golčově Jeníkově, nebo v nedávno zrekonstruované synagoze v Nové Cerekvi. Důležitým symbolem židovské kultury jsou rovněž židovské hřbitovy v Třebíči, Telči, Humpolci, Hořepníku, Košetcích a jinde. Poukazuji tím na to, že v minulosti byli Židé značně rozšířeni po celém kraji.

Konkrétně na Pelhřimovsku vzniklo mnoho synagog, které byly v několika případech zbořeny za totalitních režimů. Například Stará synagoga v Kamenici nad Lipou byla zničena za nacistické okupace, dále synagogy v Horní Cerekvi nebo Lukavci byly zbořeny za minulého režimu v 50. letech 20. století a v 60. letech byla zdemolována synagoga v Pelhřimově. Jejich zánik je velkou ztrátou, jak z uměleckého hlediska, tak z historického. Nenávratně zmizely doklady původních památek z těchto míst, a proto chci uchovat památku, prostřednictvím diplomové práce, především na pelhřimovskou synagogu, která se nacházela v mém rodném městě a přiblížit její význam nejen obyvatelům Pelhřimova.

Cílem práce je podrobně popsat a zhodnotit pelhřimovskou synagogu z umělecko-historického hlediska. Židovská památka stála na významném místě v centru města, a přesto byla zbořena. Proč k tomu došlo? Zajímají mě veškeré konkrétní a podložené důvody, které k tomuto rozhodnutí vedly. V diplomové práci tyto důvody důkladně probádám, protože je důležité si uvědomit, jak velká škoda se stala. Proto chci ukázat a zhodnotit v této odborné práci, jaké umělecko-historické kvality tato památka měla.

⁶ Michael L. Miller, *Moravští Židé v době emancipace*, Praha 2015, s. 27. Markrabě Albrecht Rakouský je vyhostil na žádost měšťanů, protože se domnívali, že se spojili s husity.

⁷ Viz Fiedler (pozn. 4).

⁸ Jaroslav Klenovský, *Židovské památky Moravy a Slezska*, Brno 2001, s. 108.

Budu vyhledávat a uspořádat dostupné dokumenty a informace, které se o této památce nacházejí například v Židovském muzeu v Praze, Státním okresním archivu v Pelhřimově, dále v odborné literatuře, která se zabývá pelhřimovskou synagogou a jinými stavbami architekta Fleischera. Smyslem práce bude tyto veškeré prameny detailně seřadit včetně kvalitní obrazové dokumentace a představit synagogu odborné a široké veřejnosti, a hlavně obyvatelům Pelhřimova, aby se jim dostala do hlubšího povědomí.

Stylová východiska pelhřimovské synagogy budu zkoumat v komparaci s jinými novogotickými synagogami Maxe Fleischera v Čechách a ve Vídni. Architekta lze považovat v tomto ohledu v Čechách v architektuře synagog za průkopníka. I když synagoga s novogotickými prvky byla v českém prostředí komponována již dvě desetiletí před synagogami Fleischera, zejména ve Velkém Meziříčí. Tato synagoga byla mnohem menší, neměla tak rozsáhlou dispozici jako v případě Fleischerovy synagogy v Českých Budějovicích, která byla tak ohromující, že si ji v tomto stylu pravděpodobně mohli přát postavit i Židé v Pelhřimově. Tyto souvislosti probádám v diplomové práci.

Špatný přístup k této pelhřimovské památce shledávám také v tom, že na místě synagogy dodnes chybí pamětní deska s vyobrazením stavby a krátkými informacemi, která by měla být umístěna u vchodu do obchodního domu, z důvodu zachování paměti. O vybudování pamětní desky budu jednat s radnicí města společně s Muzeem Vysočina a Českobratrskou církví evangelickou v Pelhřimově, která má také již dlouhodobě zájem o připomenutí synagogy touto formou, protože byla také jejím vlastníkem. Ve Farním sboru Českobratrské církve evangelické v Pelhřimově by se měla konat výstava o pelhřimovské synagoze, vycházející z této diplomové práce. K tomu by měla navazovat série mých přednášek na přání členů sboru.

Záměrem práce je vrátit významnou památku do ústředí zájmu široké veřejnosti, aby byla navrácena paměť místu, kde stála a zařadila se do povědomí veřejnosti mezi ostatní památky na Pelhřimovsku, i když již neexistuje. Na internetové stránky města by měla být synagoga zařazena jako významná památka minulosti včetně dobových fotografií a základních informací. Cílem je také dát vědět o pelhřimovské židovské stavbě mladší generaci, nejen z okolí města Pelhřimova, aby se dozvěděli, jaká památka se ve městě nacházela. Jsem přesvědčena, že mnoho lidí o tom nemá vůbec ponětí. Z těchto důvodů chci hlavně obyvatelům a návštěvníkům města připomenout důležitost synagogy.

Tematicky se budu stručněji věnovat analýze zničených židovských sakrálních staveb v českých zemích za dob totalitních režimů, abych zařadila pelhřimovskou synagogu do historických souvislostí. Velmi poutavá a přínosná byla k tomuto tématu výstava kurátora Arna Paříka: *Symboly emancipace. Synagogy 19. století v českých zemích*, která se konala v roce 2013 v Židovském muzeu v Praze.⁹ Výstava si kladla za cíl přiblížit veřejnosti vznik významných synagog na českém území po zrovnoprávnění Židů. Tyto stavby, stavěné především v historizujících slozích, měly dokládat hospodářský i kulturní rozvoj židovského obyvatelstva v českém prostředí.

Diplomová práce se bude také stručně zabývat celkovým přínosem k místní kultuře, kterou utvářeli Židé po celém okolí Pelhřimovska. Krátce popíši a zhodnotím jiné synagogy v okolí, které se na rozdíl od zkoumané zbořené synagogy na Pelhřimovsku dodnes nacházejí, abych uvedla pelhřimovskou synagogu do kontextu místa a času. Blíže se budu věnovat zejména hodnotné novorománské synagoze v Nové Cerekvi, protože měla k městu Pelhřimov určitý vztah. Vzhledem k tomu, že pelhřimovští Židé neměli v té době vlastní modlitebnu, schylovali se pravděpodobně k novocerekvické synagoze, u které se nachází i židovský hřbitov, kde jsou pohřbeni představitelé pelhřimovské židovské obce.

Židovská svatyně v Nové Cerkvi je také především příkladem kvalitně zrekonstruované synagogy do původní podoby, na rozdíl od zbořené pelhřimovské synagogy. Jak jsem již napsala, původně Židé v Pelhřimově žili. Po vyhnání se usadili v okolních obcích, pravděpodobně hlavně v Nové Cerkvi, protože zde bylo založeno židovské ghetto. Až v 2. polovině 19. století se opět Izraelité směli do Pelhřimova vrátit. Věřili, že natrvalo. To měla demonstrovat právě stavba reprezentativní synagogy v centru města.

1.1. Zhodnocení pramenů a literatury k danému tématu

Základním pramenem pro výzkum židovské kultury a památek jsou archivy židovských muzeí a jejich sbírkový fond a dokumentace. V roce 1906 vzniklo Židovské muzeum v Praze jako třetí založené židovské muzeum v Evropě (po Vídni a Frankfurtu).¹⁰ Později

⁹ Arno Pařík, *Symboly emancipace. Synagogy 19. století v českých zemích* (kat. výst.), Židovské muzeum v Praze, Praha 2013. V roce 2011 této výstavě předcházela zajímavá expozice a výstavní katalog Arna Paříka *Barokní synagogy v českých zemích*, Židovské muzeum v Praze, Praha 2011.

¹⁰ Magda Veselská, *Bestii navzdory. Židovské muzeum v Praze 1906–1940*, Praha 2006, s. 9.

byla zřízena Židovská muzea v Mikulově (1922) a Mladé Boleslavi (1936), ale jejich provoz byl skončen po vyhlášení Protektorátu Čechy a Morava. Činnost Židovského muzea v Praze pokračovala i za války. Z podnětu pražské židovské obce bylo založeno 3. 8. 1942 Židovské ústřední muzeum, kam se převezly hodnotné předměty z majetku venkovských židovských obcí, aby byl zachován a zachráněn veškerý cenný židovský majetek.¹¹ Zaevidovaly se všechny získané předměty a archiválie. Po 2. světové válce se stal nashromážděný sbírkový fond ze zrušených židovských muzeí součástí Židovského muzea v Praze a byl tak získán základ o historii židovské kultury v českých zemích.

Na počátku 20. století stálo v českých zemích více než 300 synagog.¹² Bylo potřeba se o tyto památky starat a opravovat je. K tomu byla potřebná dokumentace, kterou se významně zabýval architekt Alfred Grotte. Na přelomu 19. a 20. století zkoumal mnoho synagog na základě autopsie. V roce 1915 vydal o výsledcích bádání knihu *Deutsche, Böhmische und Polnische Synagogentypen*.¹³ Publikace je významná proto, že obsahuje především obrazovou dokumentaci dnes již neexistujících synagog střední Evropy. Autor je považován za jednoho z prvních významných badatelů synagog, na kterého navázali později další. Například Hugo Gold vydal v letech 1929 a 1934 sborníky o historii Židů v českých zemích s popisem a fotografiemi již zaniklých synagog a židovských hřbitovů.¹⁴

Další potřebnou dokumentací pro zkoumání židovských památek jsou soupisy. Ve 30. letech probíhaly soupisy židovských staveb. Dokumentaci zpracovávaly Odbor pro udržování židovských památek a památková komise Nejvyšší rady svazu židovských náboženských obcí v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. V roce 1933 vznikla na základě těchto soupisů výsledná publikace *O židovských památkách v Československé republice*,¹⁵ obsahující fotografie s popisem nejstarších synagog a hřbitovů.

¹¹ Blanka Rozkošná, Židovské památky na Pelhřimovsku ve vlastnictví Židovské obce v Praze, *Vlastivědný sborník Pelhřimovska*, č. 20, Pelhřimov 2009, s. 91. Blíže k tématu Magda Veselská, *Archa paměti. Cesta pražského židovského muzea pohnutým 20. stoletím*, Praha 2012.

¹² Viz Fiedler (pozn. 4), s. 34.

¹³ Publikace vyšla také v českém překladu, obsahující původní německý text: Alfred Grotte, *Typy německých, českých a polských synagog od XI. do počátku XIX. století. Deutsche, Böhmische und Polnische Synagogentypen vom XI. bis Anfang des XIX. Jahrhunderts*, Domažlice 2015.

¹⁴ Hugo Gold, *Die Juden und Judengemeinden Mährens in Vergangenheit und Gegenwart*, Brno 1929 a Hugo Gold, *Die Juden und Judengemeinden Böhmens in Vergangenheit und Gegenwart*, Brno 1934.

¹⁵ *O židovských památkách v Československé republice: Publikace památkové komise Nejvyšší rady Svazu židovských obcí náboženských v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, Praha 1933.

Tyto archivy židovských muzeí a uvedení průkopníci z 1. poloviny 20. století podali především východiska a podněty pro další bádání v oblasti židovské architektury, z kterých vycházejí i dnešní badatelé, kteří byli pro mou práci hlavním zdrojem informací. Cenný pramen pro mou práci znamenal především archiv Židovského muzea v Praze, v kterém jsou uloženy plány zkoumané pelhřimovské synagogy, které podrobně vypracoval architekt Max Fleischer, včetně architektonických detailů. Kvalitně provedené návrhy dávají představu o tom, jak důkladně byl projekt synagogy zpracován, v různých pohledech, řezech a půdorysech.

Ve Státním okresním archivu v Pelhřimově jsem čerpala informace k dokumentaci o pelhřimovské židovské obci, kde je dostupná podrobná dokumentace o pelhřimovské židovské obci a správě její synagogy. Písemné materiály a archiválie o židovské obci v Pelhřimově jsem také prozkoumala v pražském židovském archivu, který má k dispozici také plány a dokumentaci k českobudějovické synagoze, nerealizovaný návrh plzeňské synagogy a jiné příkladné návrhy, včetně fotodokumentace.

Z virtuálních rekonstrukcí vídeňských synagog Maxe Fleischera, sestavených badatelem Bobem Martensem,¹⁶ jsem vycházela při analýze nedochovaných vídeňských synagog, protože většina původních plánů byla ztracena. Velmi hodnotným zdrojem byly také dobové rakouské noviny a články, kde podrobně Max Fleischer popisoval své stavby synagog ve Vídni. Základní přehled a navazující informace o architektu Fleischеровi mi poskytla německá literatura, uvedená na příslušných místech této diplomové práce.

Čerpala jsem při psaní diplomové práce především informace z diplomové práce Jiřího Černého *Historismus v architektuře synagóg a dílo Maxe Fleischera*,¹⁷ který se podrobně zabýval synagonální architekturou Maxe Fleischera, včetně pelhřimovské synagogy. Vycházela jsem z jeho znalostí, podnětů, různých dalších článků i zdrojů, které jsem si ověřovala a dále prohlubovala. Cenným zdrojem při sestavování komparace Fleischerových vídeňských synagog mi byla odborná publikace Pierra Genéeho, *Wiener Synagogen 1825–1938*,¹⁸ která se vyznačuje podrobným popisem a obrazovým materiálem vypálených vídeňských synagog, podobně jako například diplomová práce

¹⁶ Bob Martens, Virtuelle Rekonstruktion dreier Synagogen von Max Fleischer in Wien, in: *David*, Heft Nr. 74, September 2007.

¹⁷ Jiří Černý, *Historismus v architektuře synagóg a dílo Maxe Fleischera* (diplom. práce), Brno 1995.

¹⁸ Pierre Genée, *Wiener Synagogen 1825–1938*, Wien 1987.

Georga Niessnera a Petera Schillinga, *Virtuelle Rekonstruktion dreier Synagogen in Wien von Max Fleischer*.¹⁹

Dalším zdrojem o výzkumu synagogální architektury v Čechách i ve střední Evropě mi byla publikace *Synagogues of Europe. Architecture, History, Meaning* badatelky Carol Herselle Krinsky.²⁰ Dále jsem čerpala především z Jaroslava Klenovského a jeho publikacích o českých židovských památkách.²¹ Obecné poznatky o synagogách jsem získala také například z knihy *Židovské památky Čech* Blanky Rozkošné a Pavla Jakubce²² nebo z odborné publikace Jiřího Fiedlera *Židovské památky v Čechách a na Moravě*. Tuto odbornou literaturu bych vyzdvihla zejména proto, že nabízí velmi jasné, stručné a přehledné informace o synagogách v českém prostředí.

V kapitole o poválečném stavu zkoumané pelhřimovské synagogy mi byly hlavním zdrojem především archivní prameny Státní okresního archivu Pelhřimov, archivu Farního sboru Českobratrské církve evangelické v Pelhřimově a archivu Odboru výstavby Městského úřadu v Pelhřimově. Co se týče literatury o socialistické památkové péči, kterou jsem se zabývala v souvislosti se zbořením pelhřimovské a jiných příkladných synagog, informačním zdrojem pro mou diplomovou práci byly především odborné publikace Vlastimila Vintra,²³ Zdeňka Wirtha²⁴ a dalších teoretiků poválečné památkové péče, například Vladimíra Novotného.²⁵ Z dalších současných zástupců památkové péče mi poskytly reflexi a pohled na socialistickou památkovou péči teoretické práce Iva Hlobila.²⁶ Současný pohled na dobovou situaci v souvislosti vztahu režimu k Židům a jejich památkám reflektovala výstava kurátora Martina Šmoka *Labyrintem normalizace. Židovská obec jako zrcadlo většinové společnosti*.²⁷

¹⁹ Georg Niessner – Peter Schilling, *Virtuelle Rekonstruktion dreier Synagogen in Wien von Max Fleischer* (diplom. práce), Wien 2004.

²⁰ Carol Herselle Krinsky, *Synagogues of Europe. Architecture, History, Meaning*, New York 1985.

²¹ Jaroslav Klenovský, *Židovské památky Moravy a Slezska*, Brno 2001 a Jaroslav Klenovský, *Encyklopedie židovských památek Moravy a Slezska*, Praha 2018.

²² Blanka Rozkošná – Pavel Jakubec, *Židovské památky Čech*, Brno 2004.

²³ Vlastimil Vinter, *Úvod do dějin a teorie památkové péče I. Nástin vývoje a základní ideové otázky památkové péče*, Praha 1982.

²⁴ Jiřina Nesvadbíková – Vlastimil Vinter – Zdeněk Wirth, *K vývoji památkové péče na území Československa. Přehled právních dokumentů a nástin vývoje 1949–1958*, Praha 1983.

²⁵ Vladimír Novotný, *Socialistická památková péče*, Praha 1974.

²⁶ Ivo Hlobil, *Na základech konzervativní teorie české památkové péče*, Praha 2008.

²⁷ Martin Šmok, *Labyrintem normalizace. Židovská obec jako zrcadlo většinové společnosti* (kat. výst.), Židovské muzeum v Praze, Praha 2017.

2. Vývoj synagonálního stylu se zaměřením na historismus, na příkladech vybraných synagog na českém území

Synagonální styl se přes 2000 let měnil z hlediska vnitřních předpisů židovských obcí, požadavků na určitý architektonický styl a vnějších vlivů. Výtvarnými prvky jsou zejména malby menory (sedmiramenný svícen), dvou desek Zákona s Desaterem božích přikázání, judského lva, Davidova štítu (Magen David)²⁸ – prvek dvou trojúhelníků tvořící šesticípou hvězdu, představující hlavní znak judaismu. Vznikaly obyčejnější, ale i umělecky hodnotné sefardské svatyně na území Španělska, Itálie a osmanské říše.²⁹ Dnešní významné synagogy potomků sefardských Židů z pyrenejského poloostrova, nacházející se v Nizozemsku, Velké Británii, USA a Izraeli, jsou podobné typům modlitebny aškenázských Židů, pocházejících ze střední a východní Evropy. Na místech, kde žijí obě skupiny Židů, si staví každý svoji vlastní synagogu.³⁰

Synagonální styl podléhal požadavkům doby a aktuálnímu stavebnímu stylu. Představím to na několika příkladech významných synagog v českých zemích. Z gotického období pochází v Čechách nejstarší dochovaná dvoulodní Staronová synagoga v Praze, z doby kolem roku 1280 [1].³¹ Svatyně vyniká cihlovými štíty z konce 14. století (východní štít nahrazen replikou v roce 1883 po puristické obnově Josefem Mockerem).³² Zde mohu upozornit na to, že právě cihly se staly hlavním znakem v novogotickém stavitelství v 2. polovině 19. století.

Významná je synagoga v Lipníku nad Bečvou, postavená pravděpodobně ve 20. nebo 30. letech 16. století,³³ která patří mezi nejstarší synagogy u nás [2]. V interiéru je dochovaná pozdně gotická síťová žebrová klenba s cihlovými žebry se složitým vzorcem přetínajících se kosočtverců a v průsečíku zdůrazněnými svorníky. Klenba pochází z počátku 16. století, je ovlivněná vladislavskou gotikou.³⁴ To dokládá, že stavba by

²⁸ Ja'akov Newman – Gavri'el Sivan, *Judaismus od A do Z*, Praha 1992, s. 195.

²⁹ Ibidem.

³⁰ Podrobně viz Ibidem s. 18, 172–173. Sefardští Židé jsou oproti Aškenázským Židům značně svobodnější k přístupu svého učení vycházejí z Bible a Talmudu. Kulturu vedli více světským směrem, protože nebyli v minulosti tolik perzekvováni jako Aškenázové, kteří byli v učení přísní a dodržovali tradice Židů ortodoxně. Tudíž i způsob stavění sefardských synagog je liberálnější.

³¹ Hana Volavková, *Zmizelé pražské ghetto*, Praha 1961, s. 10.

³² Jan Heřman – Milada Vilímková, *Pražské synagogy*, Praha 1970, s. 18–22.

³³ Jaroslav Klenovský, *Encyklopedie židovských památek Moravy a Slezska*, Praha 2018, s. 169.

³⁴ Ibidem.

mohla být starší. Interiér a fasáda byly novorománsky upraveny v 70. letech 19. století.³⁵ V letech 1948–1950 byla upravena pro potřeby modlitebny sboru husitské církve.³⁶

Z pozdní gotiky také pochází například druhá nejstarší synagoga v Praze, Pinkasova synagoga, postavená roku 1535 a později renesančně rozšířena.³⁷ Mezi renesanční synagogy patří například Šachova synagoga v Holešově, která byla postavena v roce 1560 [3].³⁸ Roku 1615 byly přistaveny předsíň a ženské galerie,³⁹ ale stavba si zachovala renesanční jádro. Je jednou z unikátních dochovaných synagog lvovského typu, stavěných podle polských vzorů, vstupuje se dovnitř po schodech. Z barokní doby je dochovaná ornamentální výzdoba s hebrejskými nápisy inspirovanými polskými vzory, pocházející z let 1725–1737.⁴⁰ V souvislosti se zbořenou pelhřimovskou synagogou mohou upozornit na to, že synagoga v Holešově byla, na rozdíl od synagogy v Pelhřimově, v 60. letech 20. století opravena pro expozici Židé na Moravě.

V následujících epochách vznikly další synagogy. Klausova synagoga z bývalého pražského židovského ghetta byla postavena v roce 1694 [4].⁴¹ Vyznačuje se valenou klenbou vyzdobenou štukem. Raně barokní synagoga v Boskovicích, pocházející z roku 1639,⁴² byla v polovině 19. století přestavena do novogotické podoby [5]. Podobně jako například Přední synagoga v židovském ghettu v Třebíči, pocházející pravděpodobně z let 1639–1642 [6].⁴³ Stojí za povšimnutí, že stavby synagog z různých období si v některých případech nezachovaly původní vzhled, ale byly upraveny v historizujících stylech, v těchto případech v novogotickém, který zaznamenal rozmach v 2. polovině 19. století.

Například významná zachovaná památka polského (lvovského) typu, Horní synagoga v Mikulově, původně pocházejí z roku 1550, z období renesance, dostala po přestavbě v roce 1723 barokní ráz se čtyřmi kupolemi, sklenutými do čtyřsloupového pilíře doprostřed hlavního sálu [7].⁴⁴ V roce 1819 byly empírově upraveny zejména okna

³⁵ Ibidem.

³⁶ Viz Klenovský (pozn. 8), s. 122.

³⁷ Viz Heřman – Vilímková (pozn. 32), s. 36.

³⁸ Jaroslav Klenovský, *Židovské památky Zlínského kraje*, Zlín 2010, s. 23.

³⁹ Ibidem.

⁴⁰ Viz Klenovský (pozn. 8), s. 93.

⁴¹ Viz Rozkošná – Jakubec (pozn. 22), s. 318.

⁴² Viz Klenovský (pozn. 8), s. 68.

⁴³ Viz Fiedler (pozn. 4), s. 164.

⁴⁴ Viz Klenovský (pozn. 8), s. 130.

a v letech 1840 a 1892 došlo k dalším menším úpravám.⁴⁵ Na tomto případě můžeme vidět, že každá doba si může žádat aktuální architektonickou úpravu nebo celkovou proměnu podoby stavby.

V synagonálním stavitelství známe také tzv. toleranční typ modlitebny, charakteristický pro toleranční církve, představovaný u nás původně barokní synagogou v Doudlebech nad Orlicí, z roku 1777,⁴⁶ přestavěnou do pozdně klasicistní podoby v letech 1820–1821 po vzoru tolerančních evangelických chrámů [8].⁴⁷ Pro mou diplomovou práci to může být postřeh v souvislosti s typem židovských sakrálních staveb, stavěných v některých případech podobným architektonickým stylem jako protestantské kostely, které byly o století později postaveny zejména v cihlové novogotice z možného důvodu poukázání na starobylost církve. Synagonální architektonický styl mohl protestantské i katolické náboženství následovat, zaktualizovat tradici judaismu v moderní době.

V empírovém stylu byla v roce 1825 přestavěna pozoruhodná synagoga v Třešti, původně pocházející z konce 17. století [9].⁴⁸ Jako jediná u nás má výrazné průčelí s podloubím. Empír se vyznačoval zejména trojúhelníkovým štítem, pilastry nebo sloupy, například na fasádách synagog v Prostějově nebo ve Volyni.

2.1. Historismus

V období historismu se hojně uplatnil v architektuře synagog novorománský styl. V 19. století došlo k vzrůstu bohatství ŽNO, což mělo za následek velký stavební rozvoj obcí. Židé si začali stavět velké ohromující synagogy napodobující maurský sloh. Pro evropské země byla vzorem Semperova synagoga v Drážďanech, postavená v letech 1838–40 [10].⁴⁹

Zvláště v 19. století, do kterého spadá časově tato diplomová práce, se stavěly monumentální synagogy zejména v západních státech, například v Budapešti, Berlíně, Hamburku, Mnichově, Norimberku, Vídni, Štrasburku, Paříži, Praze, Plzni nebo Bratislavě. Význačným prvkem modliteben byly galerie pro sbor, přístavky, stánek Suka

⁴⁵ Viz Klenovský (pozn. 33).

⁴⁶ Viz Rozkošná – Jakubec (pozn. 22), s. 125.

⁴⁷ Viz Černý (pozn. 17), s. 12.

⁴⁸ Viz Klenovský (pozn. 8), s. 184.

⁴⁹ Gottfried Semper, *Architektenlexikon Wien 1770–1945*, <http://www.architektenlexikon.at/de/1281.htm>, vyhledáno 16. 7. 2021.

(na svátek „stanů“)⁵⁰ ze tří stěn překrytých látkou a další vnitřní prostory. Bylo to zavedeno v souvislosti se zrovnoprávněním Židů a následnými reformami.

Emancipace židovství v 2. polovině 19. století zaznamenala velký rozvoj v architektuře synagog. Stavěly se velké významné synagogy, především podle vzoru rakouského architekta Ludwiga von Förstera (synagogy v Budapešti nebo ve Vídni), zejména v Brně, Jihlavě, Praze (Španělská synagoga) nebo v Ostravě. Stavělo se v historizujících stylech (novorománský, novogotický, novorenesanční, maurský, staroorientální, asyrský apod.) podle dobové normy.

2.2.1. Novorománský a maurský styl synagog

Synagogální stavby se v habsburské monarchii nejprve stavěly v maurském stylu s orientálními, asyrskými a islámskými znaky, tak jak bylo zvykem i jinde ve světě. Bylo třeba výrazně rozlišit synagogy od jiných církevních objektů. Architektura připomínala původní prostředí Jeruzaléma, kde judaismus vznikl. Přejímala také byzantské a východoevropské, zejména ruské prvky.

Byzantinizující architektura ovlivnila zejména podobu pravoslavných chrámů po celém světě,⁵¹ ale byla vhodná pro svou architektonickou odlišnost a neobvyklost i pro synagonální stavby, protože se výrazně lišila od stavebních stylů katolických kostelů. Jejím znakem byl především centrální půdorys, věže nebo kupole.

Německý stavitel Ludwig Förster, který se proslavil ve Vídni, zejména projekty budov na Ringstrasse, mezi prvními provedl stavby synagog v maurském stylu. Z let 1853–1858 pocházela tehdejší největší vídeňská synagoga v Leopoldstadtu v ulici Tempegasse [11].⁵² Obsahovala 2000 míst k sezení. Byla zničena za křišťálové noci nacisty v roce 1938. Stala se vzorem pro mnoho synagog, například pro Španělskou synagogu v Praze nebo Velkou synagogu v Budapešti, kterou Förster postavil v maursko-španělském stylu v letech 1853–1859.⁵³

⁵⁰ Podle biblického přikázání „7 dní ve stanech bydlet budete“ (Lv.23:42-43).

⁵¹ Ve 20. a 30. letech 20. století se v tomto stylu v naší zemi stavěly také pravoslavné kostely, například funkcionalistický pravoslavný kostel sv. Václava v Brně z let 1929–31, který převzal z východní pravoslavné architektury zlatou věž. Kompletní byzantinizující stavba, připomínající ruské prostředí, je pravoslavný katedrální kostel svatého Gorazda z roku 1939 a nachází se v Olomouci.

⁵² Harold Hammer-Schenk, *Untersuchenden zum Synagogenbau in Deutschland von der ersten Emanzipation bis zur gesetzlichen Gleichberechtigung der Juden (1800–1871)* (dizertační práce), Tübingen 1974, s. 428–436.

⁵³ Ludwig Christian Förster, <http://www.architektenlexikon.at/de/1061.htm>, vyhledáno 16. 7. 2020.

Na místě starší svatyně v Miroslavi vznikla v roce 1845 nová pozoruhodná modlitebna v novorománském stylu [12], s vnitřním uspořádáním pro zreformované bohoslužby, s hudební kruchtou, podle vzoru Kornhäuselovy synagogy v ulici Seitenstettengasse ve Vídni.⁵⁴ Jedna z prvních novorománských synagog vznikla také v Nové Cerekvi v polovině 19. století.⁵⁵ Věnuji se jí podrobněji v poslední kapitole. Synagogy, stavěné v orientálním historismu, se ještě více rozšířili po archeologickém výzkumu Šalamounova a Herodova chrámu v Jeruzalémě v 60. a 70. letech 19. století.⁵⁶ Umocnil se tím důraz na historické vazby k těmto prvním nejvýznamnějším židovským památkám. Začal se v architektuře prosazovat historismus s orientálními prvky a uplatnil se také na stavby synagog.

V Čechách byla postavena především již zmíněná maurská Španělská synagoga⁵⁷ v letech 1868–93 podle plánů architektů Vojtěcha Ignáce Ullmanna a Josefa Niklase, který provedl vnitřní výzdobu v islamizujícím stylu, navrženou spolu s architekty Antonínem Baumem a Bedřichem Münzbergerem [13].⁵⁸ Synagoga je vystavěna na čtvercovém půdorysu a má masivní kopuli. Bohaté ornamentální motivy jsou zejména ve štukové výzdobě. Stala se významným vzorem pro jiné stavby, například v Příbrami byla v letech 1874–1875 postavena podobná synagoga ve zmenšeném měřítku [14].⁵⁹

Na konci 19. století provedl návrhy významných synagog s orientálními a islámskými prvky rakouský židovský architekt Wilhelm Stiassny. Projektoval v roce 1892 postavenou synagogu v Jablonci nad Nisou, v roce 1896 nedochovanou Vinohradskou synagogu v Praze, v roce 1899 synagogu v Čáslavi a v roce 1906 pražskou Jeruzalémskou synagogu⁶⁰ (původně Jubilejní synagoga císaře Františka Josefa I. postavená k 50. výročí

⁵⁴ Viz Klenovský (pozn. 33), s. 197.

⁵⁵ Viz Jiří Černý, Židovské památky v Nové Cerekvi, *Vlastivědný sborník Pelhřimovska* č. 1/1990, Pelhřimov 1990, s. 15–24.

⁵⁶ Průzkum zde probíhá průběžně, naposledy v roce 2019 ve spolupráci s českými vědci viz https://www.irozhlas.cz/veda-technologie/historie/jeruzalem-bible-salamoun-salamounuv-chram-archeologie-vykopavky-zide_1904120707_gak, vyhledáno 22. 11. 2020.

⁵⁷ Název Španělská synagoga je pozdější, je odvozen od maurského stylu, ve kterém je postavena a který používali Španělé ve středověku. Původně je nazývána "Templ v Dušní ulici" viz Arno Pařík – Dana Cabanová – Petr Kliment, *Pražské synagogy = Prague Synagogues = Prager Synagogen*, Židovské muzeum v Praze, Praha 2000, s. 87–97.

⁵⁸ Pavel Vlček (ed.), *Synagogy, Španělská synagoga*, in: *Umělecké památky Prahy. Staré Město, Josefov*, Praha 1996, s. 554.

⁵⁹ Viz Rozkošná – Jakubec (pozn. 22), s. 335.

⁶⁰ Viz Architekt Wilhelm Stiassny. Před 160 lety se narodil tvůrce jeruzalémské synagogy, <https://www.holocaust.cz/zdroje/clanky-z-ros-chodese/ros-chodes-2003/leden-5/architekt-wilhelm-stiassny/>, vyhledáno 23. 11. 2020.

vlády tohoto císaře),⁶¹ ve které byla při rekonstrukci objevena ornamentální výzdoba stylu vídeňské secese [15]. Vypovídá to o tom, že architekt chtěl rafinovaně snoubit starý maurský sloh s novým stylem secese, který byl právě v letech stavby synagogy aktuální. Zaktualizoval tak maurskou architekturou představovanou starobylost židovské svatyně do současné doby pomocí secesní výmalby.

2.2.2. *Novogotický styl synagog*

Novogotický styl byl poplatný zejména pro křesťanské chrámy, představoval středověký vrchol katolické církve a upevňoval její moc. Po obnově jednoty duchovna středověku lidé v 19. století toužili a chtěli se k tomu vrátit, představovat to měla právě gotizující architektura. Gotizující přestavby známe již v architektuře 17. a počátku 18. století. Například gotická katedrála sv. kříže v Orleáns z přelomu 13. a 14. století byla po protestantských útocích v roce 1568 poničena a v 17. století novogoticky rekonstruována.⁶²

Velký vliv gotiky byl zejména v době barokní. V 1. polovině 18. století se v Čechách zrodil jedinečný styl barokní gotiky, představovaný architektem Janem Blažejem Santinim von Aichelem. Gotizujícími prvky obnovil zejména středověké kláštery v Kladrubech, Sedlci u Kutné Hory a v Želivě na Pelhřimovsku, poukázal tak na jejich několika staletou historii.⁶³ Znalost gotické konstrukce se dále uplatňovala v 19. století a 20. století při dostavbě několik významných katolických kostelů, v Čechách především katedrály sv. Víta v Praze, chrámu sv. Barbory v Kutné Hoře nebo kostelu sv. Bartoloměje v Kolíně.

Mezi prvními kostely stavěnými v novogotickém stylu z neomítnutých červených režných cihel v českých zemích byly kostely vídeňských architektů. Josef Hieser projektoval stavbu kostela sv. Barbory v Adamově, který byl postaven v roce 1857.⁶⁴ Heinrich Ferstel postavil Českobratrský evangelický kostel Jana Amose Komenského v Brně v letech 1862–1867 [16].⁶⁵ Tento luteránský kostel, jinak zvaný Červený kostel,

⁶¹ Jiřina Chrastilová, *Devět židovských cest. Procházky po památkách Čech, Moravy a Slezska*, Praha 2008, s. 17.

⁶² Viz Georg Germann, *Neugotik. Geschichte ihrer Architekturtheorie*, Stuttgart 1974.

⁶³ Viz blíže Viktor Kotrba, *Česká barokní gotika*, Praha 1976.

⁶⁴ Národní památkový ústav (NPÚ), Evidenční list nemovité kulturní památky, poř. č. 0340, farní kostel sv. Barbory, Adamov, Blansko, https://iispp.npu.cz/mis_public/documentDetail.htm?id=826323, vyhledáno 10. 8. 2020.

⁶⁵ Norbert Wibiral, Heinrich von Ferstel, *Neue Deutsche Biographie* 5, Berlin 1961, s. 100–101 (Online-Version), <https://www.deutsche-biographie.de/sfz69775.html>, vyhledáno 10. 8. 2020.

byl vystavěn z červených cihel, aby co nejvíce připomínal tradici severoněmecké gotiky a místního protestantismu, který se zde zrodil počátkem 16. století. Proto byl pro stavbu zvolen novogotický styl. Ferstel, významný stavitel historismu, se proslavil zejména monumentálním novogotickým Votivním chrámem ve Vídni z let 1854–1879.⁶⁶ Kostel byl upomínkou na neúspěšný atentát na císaře Františka Josefa I. v roce 1853. Má výrazné dvouvěžové průčelí po vzoru gotických katedrál.

V 19. století se gotizující pojetí architektury hojně uplatnilo u staveb kostelů, katolických i evangelických. Zejména v Rakousku-Uhersku byl znakem pro křesťanské chrámy. Je proto zvláštní, že se novogotický styl tak hojně uplatnil i u staveb židovských synagog 2. poloviny 19. století. Nebylo to příliš obvyklé. Vhodnější byl maurský styl s orientálními, islámskými a byzantskými prvky, který lépe odpovídal tradici judaismu.

Stavitelé a stavebníci si byli vědomi účelného znovuzrození gotického stylu v architektuře 19. století a mohli toho využít ve svůj prospěch, konkurovat křesťanským kostelům a poukazovat tak i na mnoha set leté stáří židovských svatyní. Je také možné přijmout názor architekta Maxe Fleischera o tom, že si každý stát volí stavební styl podle charakteru a principu stavění dané lokality a doby, ve které určitý styl zrovna převládá,⁶⁷ aby se stavba co nejvíce přiblížila dobové představě v konkrétní zemi. Tímto je možné vysvětlit, proč se Fleischer, ale i jiní architekti rozhodli stavět synagogy v 2. polovině 19. století novogoticky, protože v tomto stylu se zrovna v této době stavělo. Stavitelé a stavebníci se k novogotice přiklonili i v některých případech staveb židovských svatyní.

Myšlenku lze podpořit tím, že po roce 1849 byl v Habsburské monarchii zrušen zákon o povinném rozlišení Židů od ostatních obyvatel, protože měli již náboženskou svobodu.⁶⁸ Zejména po emancipaci Židů v 2. polovině 19. století bylo povoleno stavět synagogy v jakémkoli stylu, proto nastal v židovské architektuře rozmach historických stylů, poplatných pro aktuální dobu.

Legislativa státu od roku 1860 taktéž neomezovala výzdobu (mohla být bohatší), dispozici, stavební prvky (již nezakazovala věže) a povolila stavby synagog i mimo ghetta.⁶⁹ To umožnilo Židům stěhovat se do měst a synagogy se tak rozšířily

⁶⁶ Ibidem.

⁶⁷ Max Fleischer, Über Synagogen bauten, *Zeitschrift des Österreichischen Ingenieur-und Architekten Vereines*, Wien, XLVI. Jahrgang, 1894, Nr. 18, s. 253–258.

⁶⁸ Viz Pěkný (pozn. 2), s. 243.

⁶⁹ Viz Rozkošná – Jakubec (pozn. 22), s. 36–37.

do městských center, jako v případě pelhřimovské synagogy. Ve velkých městech se začaly stavět mohutné synagogy jako projev povýšení židovství.

Novogotický sloh byl v Německu symbolem zvláště pro evangelické kostely a domy, na rozdíl od českého katolického prostředí. Zejména architekti z německy mluvících zemí do Čech přinesli stavění z neomítnutých režných cihel. Stavěly se protestantské chrámy, ale i křesťanské. Prováděly se regotizace starých gotických památek (např. katedrála sv. Petra a Pavla v Brně), přestavby a dostavby. Bylo na místě, že se gotizující architektura prosadila i na novostavby kostelů, zejména katolických a podle jejich vzoru i na židovské chrámy.

První gotizující motivy v židovské architektuře 19. století se nacházejí například na synagogách ve Fürthu z roku 1831, v Regensburgu z 1841 nebo v Hamburku z roku 1844.⁷⁰ Na našem území se velmi brzy objevily první gotizující prvky na jedné z nejstarších synagog v Praze. Tzv. Stará škola, pravděpodobně z přelomu 11. a 12. století (první zmínky již v roce 1142),⁷¹ byla novogoticky upravena v interiéru ve 40. letech 19. století a po několika přestavbách a požárech roku 1867 zbořena.⁷² Z let 1895–1905 pochází novogotická přestavba původně renesanční Maiselovy synagogy v Praze podle projektu architekta Alfreda Grotteho.⁷³

Za velmi cennou památku rané cihlové novogotiky v architektuře synagog v českém prostředí je považována Nová synagoga ve Velkém Meziříčí [17–18]. Stavba byla dokončena v roce 1867 podle plánu stavitele a teoretika Augusta Prokopa z Brna.⁷⁴ Návrhy se dochovaly v kvalitním provedení a různých pohledech [19–23]. Na plánech můžeme vidět i detailní prokreslení svatostánku [24]. Tato trojlodní židovská svatyně, postavená z neomítnutých červených cihel, stojí doposud na původním místě. Avšak nyní již neplní svou původní funkci chrámu, stala se z ní vietnamská tržnice. To je nevhodné využití památkově chráněné stavby. Budova má vysoký stupňovitý štít a opěráky

⁷⁰ Viz Harold Hammer-Schenk, *Untersuchenden zum Synagogenbau in Deutschland von der ersten Emanzipation bis zur gesetzlichen Gleichberechtigung der Juden (1800–1871)* (dizertační práce), Tübingen 1974.

⁷¹ Viz Volavková (pozn. 31), s. 9.

⁷² Synagoga měla sloužit po reformaci v roce 1837 německy mluvícím Židům v Praze, ale pro jejich rostoucí počet byla nevyhovující a objevila se i nespokojenost s novogoticky upraveným interiérem, proto se místní Židé rozhodli postavit novou synagogu, která by lépe vyhovovala novým požadavkům na zreformované bohoslužby (viz další kapitoly). Španělská synagoga byla postavena na původním místě Staré školy v letech 1868–1893 v maurském stylu. Viz Synagoga Stará škola, <http://www.znicenekostely.cz/?load=detail&id=19519>, vyhledáno 4. 7. 2020.

⁷³ Viz Rozkošná – Jakubec (pozn. 22), s. 317.

⁷⁴ Viz Fiedler (pozn. 4), s. 173.

u vedlejších lodí. Patří mezi první monumentální synagogy u nás i ve střední Evropě, provedených v novogotickém stylu. V rané stavbě synagogy ve Velkém Meziříčí se Fleischer také mohl ovlivnit v projektování gotizujících synagog, o kterých se zmiňují v dalších kapitolách. Trojúhelníkové štíty byly také jedním ze základních prvků pro vývoj synagonálního stavitelství v novogotickém stylu, opírající se o gotickou architekturu. Na pelhřimovské synagoze byl tento stavební prvek nejvýraznější, podobně jako u jiných novogotických synagog, určoval ráz průčelí.

Novogotický styl synagog, který byl v českých zemích a jinde prosazován zejména architektem Fleischerem, je považován převážně za výjimečný.⁷⁵ Přestože se v architektuře synagog tento stavební styl také uplatnil, bylo mnohem běžnější stavět synagogy v byzantinizujícím stylu. Protože, i když konkrétní styl židovské architektury neexistuje, lze za něj pokládat určité převzaté formy islamistického stavitelství, kterou jsou promíseny s dalšími různými prvky.⁷⁶

Pro úplnost vývoje stylu synagog dodávám, že modernistické směry měly také vliv na vzhled synagog.⁷⁷ Další rozvoj synagonálního stavitelství v českých zemích přerušil nacistický režim a následný holocaust. Jinde ve světě, například v Izraeli, byly postaveny nové synagogy, dnes se jich zde nalézá přes 6000.⁷⁸

⁷⁵ Viz Černý (pozn. 17), s. 103.

⁷⁶ Ibidem.

⁷⁷ Například pro představu mohu uvést ojedinělou stavbu synagogy v Milevsku z roku 1914, vyznačující se kubistickým tvaroslovím na tympanonu v průčelí.

⁷⁸ Viz Newman – Sivan (pozn. 28), s. 196.

3. Synagoga v Pelhřimově – historické souvislosti a stylová východiska

Jedna z novogotických synagog na našem území, jejichž stylový vývoj jsem zkoumala v předcházející kapitole, se nacházela v městské památkové rezervaci v Pelhřimově, na západní straně Českomoravské vrchoviny, v dnešním kraji Vysočina. Pelhřimov byl v době vzniku synagogy menším provinčním městem. Na konci 19. století měl přibližně 4500 obyvatel, z nichž byl počet Židů kolem 300.⁷⁹

3.1. Stručné dějiny Židů na Pelhřimovsku

3.1.1. Počátky osídlení Židů na Pelhřimovsku

Židovské osidlování má v českém prostředí více než tisíciletou historii. Od počátku židovského osidlování, byla práva Židů značně omezená.⁸⁰ Židé se začali více rozšiřovat z Prahy do jiných měst po vydání majestátu kolem roku 1254 Přemyslem Otakarem II. pro ochranu a větší svobodu Židů.⁸¹ Stěhovali se do královských měst, především do Brna, Kolína a Olomouce. První zprávy o usídlení Židů na Pelhřimovsku máme z Humpolce kolem roku 1385.⁸² Nachází se zde dodnes stojící nejstarší synagoga na Pelhřimovsku.

Mnoho židovských staveb bylo v minulosti ničeno. Především ve středověku během 15. a počátku 16. století z důvodů vyhnání Židů z královských měst (kromě Prahy a Kolína), kam se vrátili až kolem 2. poloviny 19. století.⁸³ Po vykázání se Izraelité usazovali v poddanských městech a venkovech, kde nepřerušeně probíhal rozvoj židovského obyvatelstva a jsou zde dochovány nejstarší synagogy, hřbitovy a další židovské památky. Na Pelhřimovsku jsou dochované v písemných pramenech první záznamy o židovském osídlení Lukavce kolem roku 1547, Nové Cerekve a Pacova roku 1570, Kamenice

⁷⁹ SOkA v Pelhřimově, OÚ, karton č. 307, Výkazy Židovské náboženské obce.

⁸⁰ Především z vlivu katolické církve. Od nařízení IV. lateránského koncilu ve Francii v roce 1215 až do přibližně poloviny 19. století museli Židé povinně žít na určitých vyhrazených místech v městech a obcích nebo v židovských čtvrtích (ghettech). Viz Rozkošná – Jakubec (pozn. 20), s. 21.

⁸¹ Viz Pěkný (pozn. 2), s. 23–26.

⁸² Viz Marek Jedlinský – Adolf Brock, Izraelitská náboženská obec v Humpolci, *První století města Humpolce 1807–1907*, Humpolec 1907.

⁸³ Viz Rozkošná – Jakubec (pozn. 22), s. 7, 11.

nad Lipou roku 1603, Hořepníku roku 1637, Horní Cerekve a Pavlova roku 1650, Černovic a Košetic roku 1654 a Nové Včelnice roku 1723.⁸⁴

Židé nebyli až do poloviny 19. století v českých zemích příliš podporováni. Některá města dokonce zakazovala Židům vstup do měst. Pokud jim byl povolený pobyt, byli ve městě vyhraněnou skupinou, především z důvodu jiného náboženského vyznání, pro které nebyli přijímáni do vyššího společenského postavení. Židovské přistěhovatele nechtělo přijímat ani město Pelhřimov. Dosvědčilo to, že se zde vyskytovalo velmi málo židovských rodin, jak je uvedeno níže.

První záznam o Židech v Pelhřimově je z roku 1563, kde si stěžuje Lorenc Geyr arciknížeti Ferdinandovi na pelhřimovského Žida Lva, že mu způsobil škodu.⁸⁵ Jiná zmínka je o Židovi Izákovi, který vlastnil významný dům čp. 1 do roku 1571.⁸⁶ V období reformace v 16. století se v Pelhřimově vyskytovaly jen asi 3 až 5 rodin Židů podle daňových záznamů z roku 1570.⁸⁷ Pro srovnání v roce 1603 se na tehdejší berní úřad nahlásil pouze jeden židovský dům.⁸⁸ Byl to pravděpodobně dům pelhřimovského Žida Šalamouna, kterého zmiňují jako příklad provozování rozsáhlé obchodní činnosti.⁸⁹

Židé se živili převážně obchodem, ale pro křesťanské obchodníky byli nežádoucí konkurencí, a proto byla jejich práva omezována a nebyli příliš ve městě přijímáni.⁹⁰ Protižidovská aktivita ze strany radních v Pelhřimově byla vyhrocená. Podobně jako v jiných městech byli Židé na žádost měšťanů vyháněni.⁹¹ V roce 1613 se pelhřimovští radní rozhodli nepřijímat nadále do města další Židy.⁹² Doposud zde žijící Židé byli tolerováni, i když s nevolí, především proto, že zajišťovali finanční služby.⁹³

⁸⁴ Jan Heřman, *Židovské hřbitovy v Čechách a na Moravě*, Praha 1980, s. 9–29. ŽNO v Kamenici n. Lipou a N. Cerekvi vznikly pravděpodobně v 2. polovině 17. století, ostatní byly většinou doložené až v 18. nebo v 1. polovině 19. století. Viz Arno Pařík – Jiří Fiedler, *Staré židovské hřbitovy Čech a Moravy*, Praha 1991, s. 155–164.

⁸⁵ Josef Dobiáš, *Dějiny královského města Pelhřimova a jeho okolí*, 3. díl, 1. sv., Doba reformační. Část II. 1., Praha 1950, s. 286.

⁸⁶ Ibidem.

⁸⁷ Gottlieb Bondy – Franz Dworsky (Hg.), *Zur Geschichte der Juden in Böhmen, Mähren und Schlesien von 906 bis 1620, Bd. II (1577–1620)*, Prag 1906, s. 530.

⁸⁸ František Xaver Marat, *Soupis poplatnictva 14 krajů království Českého z r. 1603*, Praha 1898, s. 46.

⁸⁹ Viz Dobiáš (pozn. 85), s. 287.

⁹⁰ Ibidem, s. 284.

⁹¹ Viz Pěkný (pozn. 2), s. 49.

⁹² Viz Dobiáš (pozn. 85), s. 284.

⁹³ Karel Polesný – Zdeněk Wirth, *Pelhřimov*, Musejní spolek v Pelhřimově, Pelhřimov 1911, s. 30.

V Pelhřimově se v této době nacházel židovský hřbitov v lokalitě za Obcí nad soukenickou valchou.⁹⁴ Hřbitov chřadl, když byli Židé z města v létě roku 1628 vyhnáni.⁹⁵ Bylo to několik let poté, co byl Pelhřimov v roce 1596 vyhlášen královským městem.⁹⁶ Nevíme, jestli se v této době ve městě nalézala také židovská modlitebna. Hřbitov byl zmiňován ještě v roce 1705 a k jeho zániku, zřejmě z důvodu zchátralosti, došlo před rokem 1768.⁹⁷

Po vyhnání z města se Židé usídlili pravděpodobně v okolí, především v obcích Horní Cerekev, Hořepník, Nová Cerekev a Pavlov.⁹⁸ Dokládá to, jak je uvedeno výše, že některé židovské osady zde byly založeny kolem poloviny 17. století, kdy byli Židé z Pelhřimova vypovězeni. V uvedených obcích se nacházely modlitebny. Zejména Nová Cerekev se vyznačuje pozdější orientální synagogou.

3.1.2. Pelhřimovští Židé po návratu do města v 2. polovině 19. století

Mezi první předpoklady pro svobodný návrat Židů do měst patřilo zrušení diskriminačního omezení Židů osvíceným císařem Josefem II., na základě tolerančních patentů vydaných v letech 1781–1789.⁹⁹ Židé se mohli svobodně stěhovat do měst až po emancipaci po roce 1848, v roce 1867 byli v Rakousku-Uhersku plně zákonem zrovnoprávněni.¹⁰⁰

V Pelhřimově se Izraelité znovu usadili v 2. polovině 19. století, ale židovské ghetto zde založeno nebylo. Židovské obyvatelstvo se zabydlo v bývalé Panské ulici (dnes Palackého), směřující k náměstí, v 5 domech a v několika domech na náměstí.¹⁰¹ Židé se usadili v centru města, značí to jejich prosperitu. Vmísili se mezi ostatní obyvatele města,

⁹⁴ Viz Dobiáš (pozn. 85).

⁹⁵ Viz Kvášová (pozn. 1), s. 25, 27. Židé byli vypovězeni především z obav křesťanských obyvatel, protože je ohrožovali zejména v obchodní oblasti. Židé dostali po vítězství na Bílé Hoře dvě významná privilegia od Ferdinanda II. v letech 1623 a 1627, která se týkala především zlepšení podmínek jejich podnikání, obchodu a řemesel. Proti tomu křesťané protestovali. Privilegia zajistila rozmach židovských obcí viz Pěkný (pozn. 2), s. 68–69.

⁹⁶ Viz Kvášová (pozn. 1), s. 7.

⁹⁷ Ibidem, s. 25.

⁹⁸ Jirí Černý, Synagoga v Pelhřimově, *Vlastivědný sborník Pelhřimovska*, č. 5, Pelhřimov 1994, s. 24.

⁹⁹ Miller (pozn. 6), s. 56.

¹⁰⁰ Vladimír Sadek – Anita Franková – Jiřina Šedinová, *Židovské dějiny, kultura a náboženství*, Praha 1992, s. 46.

¹⁰¹ Viz Černý (pozn. 98).

to až na výjimečné případy, do poloviny 19. století nebylo možné. K obvodu Židovské náboženské obce (ŽNO) v Pelhřimově se řadili Židé z okolních obcí.¹⁰²

V důsledku stěhování židovského obyvatelstva do měst došlo během let 1849–1890 k rapidnímu poklesu židovského obyvatelstva na venkovech a k zániku mnoha židovských obcí.¹⁰³ Z tohoto důvodu rakousko-uherská monarchie v roce 1890 vyhlásila zákon, kde bylo uvedeno, že židovskou obec lze založit a ponechat pouze tam, kde se vyskytuje dostatečně vysoký počet židovských rodin.¹⁰⁴ Na Pelhřimovsku existovalo 12 Židovských náboženských obcí.¹⁰⁵ Některé z nich byly zrušeny v důsledku zmíněného zákona, například pravděpodobně židovská obec v Pavlově.¹⁰⁶ Správa nad židovskou obcí v Nové Cerekvi byla převedena na ŽNO v Pelhřimově v roce 1893.¹⁰⁷

Význam pro Židy na Pelhřimovsku měla především Nová Cerekev, kde první židovské osídlení korespondovalo s prvními zprávami o Židech v Pelhřimově a nacházelo se tu ghetto se starým židovským hřbitovem a prostornou synagogou z poloviny 19. století. V roce 1895 bylo z celkových 1223 obyvatel v Nové Cerkvi 109 Židů, s okolními obcemi patřilo k farnosti Nové Cerekev dohromady 367 Židů.¹⁰⁸ Byl to vysoký počet židovského obyvatelstva na menší obec. Od roku 1900 se výskyt Židů v obci znatelně snižoval, v roce 1930 jich zde žilo pouze 20.¹⁰⁹

Zřejmě proto, že ubývalo Židů na venkovech, nastal rozvoj židovského obyvatelstva v Pelhřimově mezi roky 1890–1910¹¹⁰ a je tedy velmi pravděpodobné, že proto si Židé ve městě mohli postavit vlastní církevní objekt, na který již měli dostupný potřebný kapitál, především z darů a půjček. Dle výkazu pelhřimovské ŽNO¹¹¹ bylo v roce 1895

¹⁰² Bácovice, Božejov, Čelistná, Červená Řečice, Čížkov, Dehtáře, Dobrá Voda, Chvojnov, Křelovice, Lešov, Libkova Voda, Lipice, Mezná, Myslotín, Nová Cerekev, Olešná, Ondřejov, Pavlov, Pelhřimov, Popelištná, Proseč pod Křemešníkem, Proseč – Obojiště, Radňov, Rovná, Rynárec, Sázava, Skřýšov, Starý Pelhřimov, Strměchy, Svěpravice, Strítež u Božejova, Strítež u Branišova, Těchoraz, Ústrašín, Útěchovice, Velký Rybník a Zachotín. Viz Státní okresní archiv (SOKA) v Pelhřimově, OÚ, karton č. 307, Výkazy Židovské náboženské obce.

¹⁰³ Viz Pěkný (pozn. 2).

¹⁰⁴ Ibidem.

¹⁰⁵ Černovice, Horní Cerekev, Hořepník, Humpolec, Kamenice nad Lipou, Košetice, Lukavec, Nová Cerekev, Nová Včelnice, Pacov, Pavlov, Pelhřimov.

¹⁰⁶ Arno Pařík – Jiří Fiedler, *Staré židovské hřbitovy Čech a Moravy*, Praha 1991, s. 164.

¹⁰⁷ Jan Žáček, *10 hvězd. Příběh deseti synagog na území české republiky*, Velké Přílepy 2018, s. 92. Dále ŽNO v Hořepníku a Lukavci spravovala ŽNO v Pacově, ŽNO v Košetících převzala ŽNO v Křivšourově a ŽNO v Nové Včelnici byla připojena k ŽNO v Kamenici nad Lipou. Viz Heřman (pozn. 84).

¹⁰⁸ Viz Čený (pozn. 54), s. 16.

¹⁰⁹ Viz Žáček (pozn. 107).

¹¹⁰ V těchto letech nejvíce vzrostl počet židovského obyvatelstva na českém území viz Rozkošná – Jakubec (pozn. 41) s. 11.

¹¹¹ SOKA v Pelhřimově, fond OÚ, karton č. 307, Výkazy Židovské náboženské obce.

v Pelhřimově usídleno celkem 157 židovských občanů, k ŽNO Pelhřimov se řadilo 65 Židů, poplatky židovské obci hradilo 40 z nich. V roce 1902 nastal rapidní vzrůst židovských obyvatel v Pelhřimově, jejichž počet se zvýšil na 312 a 37 osob přispívalo obci. V roce 1909 klesl počet Židů na 219, příspěvky platilo 39 členů. V následujících letech počet Židů v Pelhřimově klesal, protože se stěhovali do jiných měst. Celkově židovské obyvatelstvo v malých městech a obcích v Čechách ubývalo. Pro představu například v roce 1914 v Pelhřimově bydlelo 218 Židů a poplatky hradilo jen 39 z nich. Roku 1926 sklesl počet na 132 židovských obyvatel, 32 platících příspěvky.¹¹²

Podle dr. J. Frieda z Pelhřimova měli místní Židé svoji první provizorní modlitebnu v budově bývalého hostince „U lva“ čp. 63 v Panské ulici (dnes Palackého) v Pelhřimově,¹¹³ v centru města, kde se usadili v této ulici. Z důvodu výše uvedeného rostoucího počtu židovských obyvatel začali potřebovat větší modlitebnu – vlastní synagogu, která vznikla několik desítek let poté, kdy se Židé v 2. polovině 19. století do Pelhřimova směli vrátit.

3.2. Principy formování prostoru v synagoze v 19. století

3.2.1. Uspořádání synagogy

Základní uspořádání každé synagogy je tvořeno podle předpisů Talmudu (= učení),¹¹⁴ které ustanovily základy židovských tradic a zákonů.¹¹⁵ Synagoga má být orientována na východ, směrem k Jeruzalému. Na průčelí se nachází desky Desatera. Nejvýznamnější je v synagoze svatostánek (aron ha-kodeš) umístěný uprostřed ve východní stěně, aby mířil k Jeruzalému. Tato schrána slouží k uložení svitků, především Tóry (Pět knih Mojžíšových). Dekorativní závěs Parochet překrývá svatostánek, před kterým je pověšeno věčné světlo (ner tamid) symbolizující menoru, tradiční sedmiramenný svícen – jeden ze znaků judaismu. Bima je řečniště, kde se nachází pult pro předčítání z Tóry. Boha Židé nezobrazují, proto je výzdoba vnitřního prostoru pouze ornamentální.

Původně neměli Židé patriarchové žádný chrám k uctívání Boha. Byla k tomu určena určitá posvěcená místa (Beršeba, Sichem, Sinaj aj.), kde se zjevil Hospodin.¹¹⁶ Později,

¹¹² Ibidem.

¹¹³ Archiv Židovského muzea (ŽM) v Praze, fond Pelhřimov.

¹¹⁴ V judaismu znamená zápis ústního učení Tóry prvních rabínů (mudrců), viz Jíří Rajmund Tretera, *Synagoga a církev kdysi a dnes. Kapitoly z právních dějin*, Část první, Praha 1994, s. 19.

¹¹⁵ Viz Newman – Sivan (pozn. 28), s. 221.

¹¹⁶ Beršeba viz Gn 25, 26, Sichem viz Gn 33, Sinaj viz Ex 3, 19, 20.

při pochodu poušti, byli Židé z vyhnanství vedeni svatostánkem s Archou úmluvy (podle stylizovaného popisu v Ex 26, 27), kde se nacházela forma Hospodina.¹¹⁷ Pro tuto schránku byl postaven králem Šalamounem kolem roku 950 př. n. l. v Jeruzalémě na Chrámové hoře významný kamenný chrám na obdélníkovém půdorysu.¹¹⁸ Nacházely se zde centrální síň pro bohoslužby, chrámová ohrada a další dvě nádvoří pro věřící, zvlášť oddělená pro muže a ženy (ezram našim).

To bylo charakteristické i pro pozdější stavby synagog, které z Šalamounova chrámu převzaly princip rozdělení na mužskou a ženskou část, ale vzhledem k liberálnějšímu přístupu k judaismu, toto pravidlo nebylo přísně dodržováno, zejména v moderní době 19. století. U velkých synagog bylo praktické ženské galerie zachovat kvůli rozšíření vnitřního prostoru. U některých synagog probíhaly rozsáhlé přístavby vedlejší lodi a galerie pro ženy, například v Pinkasově synagoze v letech 1607–1625¹¹⁹ nebo také později v Klausově synagoze v Praze v letech 1883–1884.¹²⁰

Důležitým znakem synagog byla zmíněná oddělená místa pro muže (lavice) a ženy (galerie) – tzv. ezrat našim.¹²¹ Platilo to do předbarokní doby, kdy bylo pro ženy uzpůsobeno patro vedlejší lodě nebo postranního křídla modlitebny.¹²² V pozdějších synagogách se budovaly pro ženy balkóny nebo tribuny, některé byly dvoupatrové, například v synagoze v Brandýsu nad Labem. Malé modlitebny galerie neměly. Pro ženy byla vyhrazena sedadla v zadní části hlavní lodi nebo v bočních lodích. Takto podobně

¹¹⁷ X. León–Dufour et al., *Slovník biblické teologie*, Řím 1991, s. 139–141.

¹¹⁸ Viz Adolf Novotný, *Biblický slovník*, díl I (A–F), Praha 1992, s. 241–247. Chrám měl pro Židy charakter místa setkávání se s Bohem. Byl středem náboženského života Židů. Pozdější synagogy vzniklé mimo Jeruzalém měly pouze symbolizovat posvátnost původního Šalamounova chrámu, jehož význam byl unikátní v tom, že k němu měl přímý vztah Ježíš Kristus. Byl v něm obětován a o významných svátcích se zde modlil. Posvátný charakter Šalamounův chrám ztratil se smrtí Ježíše, kdy byla na důkaz věčné ztráty zvržena chrámová opona. Kristus předpověděl jeho zkázu také v souvislosti s kupčením, které chrám pohanilo. Zachovalo se pouze torzo vnější západní zdi z druhého chrámu, dnes nazývané Zeď nářků. Viz Václav Oulík, *Biblické památky Izraele*, Praha 1992, s. 62–65.

¹¹⁹ Ctibor Rybár, *Das jüdische Prag. Glossen zur Geschichte und Kultur. Führer durch die Denkwürdigkeiten*, Prag 1991, s. 287.

¹²⁰ *Ibidem*, s. 285.

¹²¹ Ezrat našim, hebrejsky ženský dvůr, je prostor v synagoze určený pro židovské ženy. Znamená původně část jeruzalémského Chrámu vedoucího do „nekněžského dvora Izraelitů.“ Je nejsnadnějším přístupem žen do posvátného okrsku. Přepážka rozdělující prostor v synagoze mezi muži a ženami se nazývá mechica a je vysoká přibližně 1 metr. Má zamezit mužům pohled na ženy, aby je při bohoslužbě nerozptylovaly. Běžně se mechica používá zejména v synagogách v Americe. Tradiční je mechicu zachovat, aby se židovské náboženství odlišilo od praxe jiných společenství, je nutná především v ortodoxním praktikování židovských zákonů. Viz J. Newman (pozn. 28), s. 36, 37 a 111.

¹²² Viz Pěkný (pozn. 2), s. 330.

byl řešen prostor ženských sedadel v pelhřimovské synagoze, protože neměla vybudovanou ženskou galerii.

Do poloviny 19. století se sedadla v synagoze rozmisťovala tradičně doprostřed sálu kolem dokola vyvýšené bimy ozdobené mříží nebo zábradlím.¹²³ Sedadla se nacházela také podél stran sálu. To se později po polovině 19. století porušovalo v souvislosti s emancipací a reformami uvnitř struktury judaismu. Řečniště se přesunulo ke svatostánku na východní straně a sedadla se uspořádala do rovnoběžných řad, podobně jak to známe z katolických chrámů. Tak byla uspořádána i pelhřimovská synagoga, nebyla tedy stavěna podle původního předepsaného tradičního uspořádání, ale podle zreformované verze judaismu z 1. poloviny 19. století.

3.2.2. Reformace judaismu v 1. polovině 19. století

V 1. polovině 19. století se v německých zemích judaismus zreformoval a mělo to značný vliv na bohoslužby.¹²⁴ Byly povolené smíšené sbory, emancipace žen při bohoslužbě (nebyly již nutně odděleny od mužů v synagoze), čtení v domácím jazyce a varhany, které se začlenily trvale do zařízení synagog. Německý židovský reformátor Izrael Jacobson je prvně zavedl v německých zreformovaných synagogách, například při slavnostním otevření chrámu v Seesenu dne 17. 7. 1810.¹²⁵ V roce 1815 varhany instaloval v Berlíně, kde otevřel reformovanou svatyni.¹²⁶ První zreformovaná bohoslužba se v českých zemích konala v Praze v synagoze Stará škola v roce 1837.¹²⁷ Byly zde umístěny varhany a synagoga byla považována za hlavní centrum reformované liturgie v Čechách.¹²⁸ Následně byly varhany běžnou součástí pozdějších synagog. Vybavená jimi byla i pelhřimovská synagoga.

Proti reformovanému liberálnímu judaismu samozřejmě značně působil ortodoxní proud židovství. Byl zaveden i konzervativní judaismus, založený Isaacem Bernaysem

¹²³ Viz Rozkošná – Jakubec (pozn. 22), s. 39.

¹²⁴ Helmut Eschwege, *Die Reformierung des Gottesdienstes und der Synagogen, Die Synagoge in der deutschen Geschichte*, Dresden 1980, s. 33–41.

¹²⁵ Izrael Jacobson, <https://www.jewishvirtuallibrary.org/jacobson-israel>, vyhledáno 8. 12. 2020.

¹²⁶ *Ibidem*.

¹²⁷ Viz Heřman – Vilímková (pozn. 32), s. 14. Synagoga byla zbořena roku 1867 a od roku 1868 zde stojí novorenesanční Španělská synagoga s maurskými prvky, postavená podle návrhu architektů Vojtěcha Ignáce Ullmanna a Josefa Niklase.

¹²⁸ Viz Chrástilová (pozn. 61), s. 14.

a Zachariasem Frankelem.¹²⁹ Při provádění bohoslužeb se používá místní jazyk i hebrejšтина. Ženy a muži nejsou při modlitbách odděleni.

Důležité je také pochopit, jak byla synagoga vnímaná v 19. století. Rakouský orientalista a židovský učenec Jacob Goldenthal rozlišil v rámci zreformovaného judaismu termíny „synagoga“ a „templ.“ Synagoga znamená ortodoxní svatyně Židů bez chóru, varhan a jazykem bohoslužeb je pouze hebrejšтина. Oproti tomu templ vznikl v moderní době v době osvícenství v rakouských a německých zemích a má být podle Goldenthala předobrazem zbořeného Šalamounova chrámu.¹³⁰ Do této druhé kategorie patřila i pelhřimovská synagoga.

Novodobý templ (synagoga) má stejnou základní dispozici jako původní Jeruzalémský chrám:¹³¹ budova na podélném půdorysu obsahuje předsíň (s rituálním umyvadlem), hlavní sál, svatou velesvatyni obvykle v apsidě, kde se nachází aron ha-kodeš a zadní místnosti, kde se nachází prostory pro rabína a kantora. Portál bývá někdy doplněn dvěma sloupy jako Jeruzalémský chrám. Nad vstupem se nachází většinou hebrejský nápis, verš žalmu.

Název synagoga se ovšem pro novodobé židovské modlitebny stále doposud užívá. Tyto předpoklady, vycházející z konceptu stavění reformovaných synagog z počátku 19. století, jsou důležité pro pochopení dispozice a konceptu stavby pelhřimovské synagogy, podobně jako ostatních synagog architekta Fleischera, kterým se budu blíže věnovat v komparaci s pelhřimovskou synagogou v následujících kapitolách.

3.3. Projekt synagogy v Pelhřimově

Na stavbu pelhřimovské synagogy bylo předloženo několik projektů. Architekt Emanuel Vrzal z Votic zhotovil v roce 1889 návrh na přestavbu budovy čp. 81 na židovskou modlitebnu a školu.¹³² Dochovaly se plány architekta zpracované od sklepa po půdu a krov [25–28]. Návrh fasády je vypracován velmi kresebně s architektonickými detaily [29]. Synagoga je navržena s jednou věží bez špice, narušuje to symetrii fasády a přináší stavbě napětí. Podle návrhu lze usoudit, že synagoga by vypadala působivě. Stavitel

¹²⁹ Dagobert David Runes, *Slovník judaizmu*, Bratislava 1992, s. 112.

¹³⁰ Jacob Goldenthal, *Synagoge und Tempel, Eine Zeitfrage, Jahrbuch für Israeliten* (5615), Bd. 1, Wien 1854, s. 153–165.

¹³¹ Břetislav Horyna – Helena Pavlincová (eds.), *Judaismus, křesťanství, islám*, Olomouc 2003, s. 100–103.

¹³² Archiv ŽM v Praze, fond Pelhřimov, sign. 12707/1–5.

synagogy v Nové Cerekvi, Štěpán Walser z Čížkova, provedl další rozsáhlé plány na stavbu pelhřimovské synagogy v novorománském stylu [30–34].¹³³ Architekt Václav Přenosil z Pelhřimova zpracoval projekt jednopodlažní synagogy také v novorománském stylu [35].¹³⁴

Návrh synagogy vypracoval také významný vídeňský židovský architekt Max Fleischer, v různých pohledech, řezech a variacích [36–44]. Provedl také velmi detailní návrhy architektonických prvků, ve kterých prokázal velkou zručnost, například v kresbě svatostánku [45]. Tyto návrhy jsou bohatou ukázkou jeho kreslířského nadání [46–51]. Oproti předchozím návrhům došlo ke změně architektonického stylu a zjevně to na objednavatele zapůsobilo. Ostatní projekty na stavbu pelhřimovské synagogy nebyly přijaty a bylo rozhodnuto realizovat stavbu svatyně v novogotickém stylu podle plánu architekta Maxe Fleischera.¹³⁵ Byl vybrán novogotický návrh zřejmě proto, že Fleischer měl značné zkušenosti se stavbami synagog v tomto stylu a byl již znám jako významný projektant synagog ve Vídni.

3.3.1. Architekt Max Fleischer

Architekt Max Fleischer se narodil 29. 3. 1841 v Prostějově a zemřel 18. 12. 1905 ve Vídni.¹³⁶ Pocházel z Moravy a byl židovského původu. Absolvoval Technickou univerzitu a Akademii výtvarných umění ve Vídni. Byl žákem významných stavitelů v období historismu Eduarda van der Nülla a Augusta Sicarda von Sicardsburga, kteří projektovali novorenesanční Vídeňskou státní operu na Ringstrasse. Na Akademii Fleischer studoval u dalších architektů, Karla Rösnera a Friedricha von Schmidta, kteří se specializovali zejména na novogotickou architekturu. Schmidt vyučoval středověkou architekturu a provedl soupis středověkých architektonických skic.¹³⁷ To ovlivnilo formování Fleischera jako budoucího gotizujícího stavitele.

Německý stavitel Friedrich von Schmidt postavil ve Vídni několik novogotických staveb, například mezi lety 1860–62 lazarský kostel Neposkvrněného početí Panny Marie

¹³³ Archiv ŽM v Praze, fond Pelhřimov, sign. 12708.

¹³⁴ Archiv ŽM v Praze, fond Pelhřimov, sign. 63786 a, b.

¹³⁵ Archiv ŽM v Praze, fond Pelhřimov, sign. 20588.

¹³⁶ Ulrich Thieme – Felix Becker, *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart*. Zwölfter Band, Leipzig 1999, s. 85–86.

¹³⁷ Friedrich von Schmidt: Die Pergamentzeichnungen der alten Bauhütte zu Wien, In: *Mitteilungen der Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale* 12, 1867, s. 1–10.

a kostel sv. Othmara v letech 1866–1873.¹³⁸ Je především znám jako architekt monumentální novogotické Vídeňské radnice z let 1872–83, na které Fleischer spolupracoval.¹³⁹ Byl u Schmidta v ateliéru zaměstnán od roku 1868.¹⁴⁰ Školení u Fridricha von Schmidta mělo na Fleischera zásadní vliv, nejenže se zde výtečně naučil stavět v novogotickém stylu, ale stal se díky zaměstnání ve Schmidtově ateliéru a podílení se na jeho stavbě vídeňské radnice, jedné z nejvýznamnějších staveb Rakouska-Uherska, proslulým. Budova obsahuje na ostění jednoho z portálu Fleischerovu podobiznu z kamene.

Od roku 1887 se Fleischer osamostatnil.¹⁴¹ Avšak zakázky dostával již několik let předtím, vytvořil například v roce 1884 plán na synagogu v Liberci, která ale nebyla podle jeho projektu realizována.¹⁴² Zaměřil se především na návrhy synagog, obřadních síní a náhrobků židovských hřbitovů. Ve Vídni se proslavil zejména významnými stavbami novogotických synagog, postavených v letech 1884, 1889 a 1903,¹⁴³ které se nedochovaly. Jedinou dosud stojící Fleischerovou synagogou ve Vídni, je synagoga ve Všeobecné nemocnici z roku 1903, která byla zrekonstruována a modernizována v 70. letech 20. století.¹⁴⁴

Fleischer projektoval také synagogy v Kremži a Hohenau. Monumentální novogotickou synagogu postavil také v Českých Budějovicích v roce 1888.¹⁴⁵ V gotizujícím stylu navrhl Velkou plzeňskou synagogu, která byla nakonec postavena v novobyzantském

¹³⁸ Friedrich von Schmidt, *Architektenlexikon Wien 1770–1945*, <http://www.architektenlexikon.at/de/555.htm>, vyhledáno 15. 1. 2021.

¹³⁹ *Ibidem*.

¹⁴⁰ Viz Thieme – Becker (pozn. 136).

¹⁴¹ *Ibidem*.

¹⁴² Jan Richter, Max Fleischer, s. 116., <https://www.rmm.cz/regiom/2005/max.pdf>, vyhledáno 18. 12. 2020.

¹⁴³ Bob Martens, Virtuelle Rekonstruktion dreier Synagogen von Max Fleischer in Wien, in: *David*, Heft Nr. 74, September 2007.

¹⁴⁴ Herbert Posch, DENK-MAL Marpe Lanefesch. Ehemaliges jüdisches Bethaus im Alten Allgemeinen Krankenhaus, in: *650 plus – Geschichte der Universität Wien*, Universität Wien, <https://geschichte.univie.ac.at/de/artikel/denk-mal-marpe-lanefesch>, vyhledáno 18. 12. 2020. Zajímavé je skleněné provedení zničených konstrukčních částí za nacismu (střecha, předsíň, výklenek na uchování Tóry). Průhledné podlahy ukazují původní půdorys. Synagoga je od roku 2005 moderně upravena jako památník minulosti, reflektuje a symbolizuje nacistický pogrom za Křišťálové noci 1938, prostřednictvím uměleckého ztvárnění textů v němčině, angličtině a hebrejštině, upomíná na pohnutý osud mnoha zničených synagog. Viz podrobněji: Nora Mundigler, *Wiener Synagogen nach 1938. Gradmesser für Österreichs Auseinandersetzung mit dem Nationalsozialismus?* (diplom. práce), Wien 2013.

¹⁴⁵ Viz 5. kapitola – Komparace s jinými vybranými synagogami Maxe Fleischera v Čechách, podkapitola Synagoga v Českých Budějovicích, s. 60.

pojetí v letech 1888–1892 jiným architektem.¹⁴⁶ Je jednou z největších synagog světa. Ve Vídni Fleischer provedl stavby hřbitovních kaplí. Také postavil obřadní síně židovských hřbitovů v Mikulově (1898) a Tovačově (1899) v eklektickém klasicizujícím tvarosloví.¹⁴⁷ Portál židovského hřbitova v Tovačově je zvýrazněn novorenesančními prohnutými štíty. Tyto dvě památky jsou dodnes dochované sakrální Fleischerovy stavby na našem území. Jediná dosud stojící synagoga v Čechách, na které se stavebně podílel Fleischer, se nachází v Břeclavi. Tato jednodílná dvoupatrová synagoga byla postavená roku 1868 v novorománském stylu.¹⁴⁸ Roku 1888 Fleischer obnovil vnitřní prostor synagogy, s dekorací v maurském tvarosloví.¹⁴⁹ Pravděpodobně provedl také menší přístavek na jižní straně.¹⁵⁰

Ze světských staveb Fleischer navrhl například novorenesanční nájemní dům na Pernštýnském náměstí v rodném Prostějově, pocházející z let 1890–1891 nebo vídeňský dívčí sirotčinec bratří Gutmannů z roku 1894.¹⁵¹ Projektoval také několik vil a domů průmyslníků. V Čechách byl ve službách židovského barona a továrníka Davida Guttmana na renesančním zámku v Tovačově, který baron koupil v roce 1887 a plánoval přestavbu, na které se Fleischer podílel.¹⁵² Architekt zrekonstruoval věž a přistavěl novorenesanční křídlo se vstupním schodištěm, které je inspirováno schodištěm vídeňské opery.

V letech 1890–1891 Fleischer získal zakázku na stavbu pelhřimovské synagogy. Architekt navrhl pelhřimovskou synagogu v reprezentativním novogotickém stylu, v kterém provedl již zmíněné vídeňské synagogy a českobudějovickou synagogu. Gotizující styl s neomítnutými červenými cihlami Fleischer převzal od svého učitele, Friedricha von Schmidta, který v tomto stylu navrhl například v roce 1859 postavený

¹⁴⁶ Petra Večeřová, *Židovské památky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, Praha 2009, s. 121. Podrobně viz 5. kapitola – Komparace s jinými vybranými synagogami Maxe Fleischera v Čechách, podkapitola Novogotický návrh Velké synagogy v Plzni, s. 66.

¹⁴⁷ Jiří Fiedler, *Architekt Max Fleischer, Roš Chodeš = Tevet Švat: Věstník židovských náboženských obcí v České republice a v Slovenskej republice*, Federace židovských obcí v České republice, Praha 1995, č. 12, s. 13.

¹⁴⁸ Viz Klenovský (pozn. 8), s. 78.

¹⁴⁹ *Ibidem*.

¹⁵⁰ Viz Dagmar Černoušková, *Židovská synagoga v Břeclavi. Stavebně historický průzkum*, Brno 1993.

¹⁵¹ Hana Bartková, *Nejen prostějovské stopy architekta Maxe Fleischera*, <http://hanackyjeruzalem.cz/clanky/nejen-prostejovske-stopy-architekta-maxe-fleischera/> vyhledáno 21. 3. 2021.

¹⁵² Viz Fiedler (pozn. 147).

farní kostel sv. Štěpána v Krefeldu¹⁵³ nebo chrám sv. Brigity ve Vídni z let 1868–1874,¹⁵⁴ vyznačující se dvěma vysokými věžemi v průčelí po vzoru gotických katedrál.

Fleischer volil pro stavby synagog zreformovaných náboženských obcí především novogotický styl, z reprezentativního důvodu a pro přirovnání ke křesťanským chrámům v exteriéru i interiérovým uspořádáním.¹⁵⁵ Židovské modlitebny v Českých Budějovicích a Pelhřimově se bohužel nedochovaly, ani poslední z Fleischerových synagonálních staveb, Nová synagoga v Brně. Byla postavená roku 1906 v novorománském stylu jako trojlodní bazilika s půlkruhovou apsidou podle vzoru křesťanské architektury.¹⁵⁶

Fleischer se zaměřil i na sepulkrální architekturu. Rozsáhlá Fleischerova díla se nalézají ve Vídni na židovském hřbitově, který je součástí hlavního městského hřbitova. Zhotovil tu několik náhrobků významných osobností, které jsou spjati i s českými zeměmi. Jsou tu zastoupena díla, prostupující Fleischerovu uměleckou činnost od románských, gotických, renesančních stylů, různě prokombinovaných. Významné je například novogotické mauzoleum moravské rodiny továrníků Gutmannů nebo hrobka vídeňského rabína a orientalisty Adolfa Jellinka, pocházejícího z Moravy. Je zde pochován i Max Fleischer. Svojí rodinnou hrobku navrhl jako goticko-romantizující kapli s okenními vitrážemi a dřevěným kazetovým stropem, vyzdobeném prvky architektonických a uměleckých řemesel. Zajímavostí hrobky je, že štít v průčelí připomíná štíty Staronové synagogy v Praze.¹⁵⁷

Významně na Fleischera především působilo učení ve Schmidově ateliéru a jeho stavby kostelů v novogotickém stylu, například proto Fleischer mohl svou první synagogu ve Vídni a následně v Českých Budějovicích provést v tzv. stylu cihlové gotiky.¹⁵⁸ Postupně tak došel až ke konceptu stavby pelhřimovské synagogy, která může být inspirací jak jeho předchozích synagog, tak i významné novogotické synagogy ve Velkém Meziříčí.¹⁵⁹ Synagoga v Pelhřimově je podobně jako velkomeziříčská synagoga trojlodní halová stavba s vysokým hrotitým štítem, postavená ve zmenšeném měřítku.

¹⁵³ Viz Friedrich von Schmidt (pozn. 138).

¹⁵⁴ Pfarrkirche St. Brigitta in der Brigittenau. Wien 20, Brigittaplatz 3, in: Peter Haiko – Renata Kassal-Mikula, *Friedrich von Schmidt (1825–1891). Ein gotischer Rationalist*, Museen der Stadt Wien, Wien 1991, s. 174–177.

¹⁵⁵ Viz Fiedler (pozn. 147).

¹⁵⁶ Viz Klenovský (pozn. 33), s. 60–61.

¹⁵⁷ Viz Fiedler (pozn. 147).

¹⁵⁸ Viz Černý (pozn. 98), s. 25.

¹⁵⁹ *Ibidem*.

Velkomeziříčská židovská svatyně se oproti pelhřimovské vyznačuje výrazným stupňovitým štítem v přední i zadní části budovy. Určující pro obě stavby je jejich vzhled z červených režných cihel.

Fleischer je považován za nejvýznamnějšího stavitele synagog v českém prostředí, vzhledem ke značnému počtu těchto staveb, které zde postavil. K jeho renomé přispělo zejména to, že odešel studovat do Vídně, kde na něj prostředí této metropole silně zapůsobilo a stal se velmi prosperujícím architektem novogotického stylu ve střední Evropě.¹⁶⁰ Z jeho následovníků mohu jmenovat například vídeňského architekta a stavitele synagog Johanna Miedela, který se podílel na realizacích Fleischerových staveb a dostavil některá jeho nedokončená díla, například obřadní síň brněnského židovského hřbitova a po smrti architekta vedl jeho ateliér.¹⁶¹

3.3.2. Urbanismus

Podmínky pro stavbu pelhřimovské synagogy byly ve městě ideální. Rozsáhlá stavební činnost v Pelhřimově nastala právě v 2. polovině 19. století po průmyslovém rozvoji a značnému růstu počtu obyvatelstva. Od roku 1850, kdy se ve městě vyskytovalo 3591 hlášených obyvatel, stoupl počet obyvatel v roce 1890 na 4370.¹⁶² V tomto období byl Pelhřimov okresním městem, patřícím do táborského kraje. Dostupnost do krajského města vedla po železniční trati Horní Cerekev – Tábor, vybudované v roce 1888, v souvislosti s rozvojem průmyslu.¹⁶³

Pelhřimovská synagoga byla stavěna v dnešní Růžové ulici na místě domu čp. 81, na parcele, kterou daroval místní člen židovské obce [52]. Židé věnovali stavbě velkou pozornost a vybrali pro její umístění přímo centrum města, jednu z ulic směřující na náměstí [53]. Lokalita v historickém jádru města, v zástavbě barokních měšťanských domů, byla velmi reprezentativní. Židé tak poukázali na to, že jsou ve městě respektovanou společenskou skupinou.

¹⁶⁰ Viz Fiedler (pozn. 147).

¹⁶¹ Johann Miedel, *Architektenlexikon Wien 1770–1945*, <https://www.architektenlexikon.at/de/401.htm>, vyhledáno 15. 1. 2021.

¹⁶² Jiří Černý, Pelhřimov v 2. polovině 19. století, in: *Pelhřimov. Obraz města v architektuře 19. a 20. století* (kat. výst.), Okresní muzeum v Pelhřimově, Pelhřimov 1996, s. 9.

¹⁶³ Jiří Černý, Pelhřimovská architektura 1870–1918, in: Jan Tomášek (ed.), *Vlastivědný sborník Pelhřimovska*, č. 8, Okresní muzeum v Pelhřimově, Pelhřimov 1997, s. 48.

Vzhledem k tomu, že v Pelhřimově nebylo židovské ghetto, židovské domy a modlitebna stály vedle staveb ostatních obyvatel. Především měli Židé na svou stavbu církevní budovy uprostřed města právo, po zrovnoprávnění po roce 1848, kdy byla zrušena veškerá omezení. Například synagogy mohly stát v reprezentativních částech města nebo mohly mít dekorativní vzhled, často spojený s historizující podobou architektury,¹⁶⁴ jako v případě zkoumané pelhřimovské synagogy. Synagogy se běžně rozšířily do velkých a malých měst, ale také do obcí, kde nebyly židovské modlitebny stavěny honosné, spíše skromnějšího vzhledu a menší dispozice.¹⁶⁵ Významnou svatyni v Pelhřimově si Židé mohli dovolit postavit také z finančních důvodů. Řadili se k movité vrstvě obyvatelstva a vlastnili, jak jsem již uvedla v předcházejících podkapitolách, několik domů na náměstí a v dnešní Palackého ulici, vedoucí z Karlova náměstí na Masarykovo náměstí. Ohlasy proti stavbě synagogy v blízkosti náměstí ze strany měšťanů jsem nezaznamenala. Návrh na stavbu byl schválen 3. května 1890 městskou radou Pelhřimova.¹⁶⁶

3.3.3. *Stavební historie synagogy*

Pro stavbu synagogy byla vybrána a darována vhodná parcela pelhřimovského Žida Josefa Herrmanna (28. 2. 1819 – 28. 11. 1879), bytem čp. 74. Dokládá to dokument tohoto místního člena židovské náboženské obce ze dne 24. listopadu 1878, ve kterém se zavazuje poskytnout pozemek domu čp. 81 a částku 4000 zlatých pro stavbu synagogy.¹⁶⁷ Herrmann zároveň zakládá nadaci pro společnou bohoslužbu na den výročí své smrti a své ženy. Zemřel rok před výstavbou synagogy. Po jeho smrti manželka Barbora Herrmannová (16. 1. 1825 – 24. 2. 1899) věnovala parcelu na výstavbu synagogy a rozšířila nadaci pro spravování a udržování modlitebny.¹⁶⁸

Na zasedání schůze dne 17. 1. 1890 se rozhodlo, že na stavbu bude potřeba 15 486 zlatých.¹⁶⁹ Pelhřimovská židovská obec celkem na stavbu synagogy nashromáždila potřebný kapitál z nadace Herrmannových, půjček zdejší spořitelny, bratrstva Chevra

¹⁶⁴ Viz Jaroslav Klenovský, *Architektura synagog období historismu na Moravě a ve Slezsku*, in: Petr Pálka (ed.), *Židé a Morava. Sborník z konference konané v Muzeu Kroměřížska 14. listopadu 2007*, Kroměříž 2008, s. 77–87.

¹⁶⁵ Viz Jaroslav Klenovský, *Venkovské synagogy v českých zemích*, Praha 2020.

¹⁶⁶ SOkA Pelhřimov, Archiv města (AM), karton č. 418, Plány synagogy: situace, půdorysy základu, přízemí, půdy, řezy AB, CD, pohled na západní průčelí, pohled z Růžové ulice. Signováno Max Fleischer, architekt Wien.

¹⁶⁷ Viz Černý (pozn. 98), s. 24.

¹⁶⁸ SOkA Pelhřimov, karton č. 307, Nadace Josefa a Barbory Herrmannových na opravu izraelské modlitebny v Pelhřimově.

¹⁶⁹ Archiv ŽM v Praze, Kniha zápisů ze schůzí Židovské náboženské obce Pelhřimov z let 1880–94.

Kadisha a židovského lidu, darů, vídeňských sbírek a s pomocí vídeňského bankéře židovského původu barona Rothschilda.¹⁷⁰

Stavba synagogy trvala od května 1890 do září 1891 a zrealizovali ji místní stavitelé Josef Šlechta a Václav Přenosil.¹⁷¹ Dne 18. září 1891 ohlásil obecnímu představenstvu starosta pelhřimovské židovské obce K. J. Fleischel dokončení stavby a žádal o následné konání bohoslužeb již k datu 24. září 1891.¹⁷² Starosta města A. Rosol to schválil. Slavnostní otevření synagogy se konalo tedy zřejmě 24. září 1891 za účasti starosty židovské obce J. K. Fleischela (10. 5. 1833 – 22. 4. 1892) a rabína Karla Freuda (8. 5. 1833 – 19. 6. 1936).¹⁷³ V židovském hřbitově v Nové Cerekvi poblíž Pelhřimova se nacházejí jejich náhrobky a náhrobky mecenášů manželů Herrmannových. Na severní straně synagogy byl ponechán prostor pro možnou stavbu židovské školy, která ale postavena nebyla.¹⁷⁴

Svatyně sloužila téměř 50 let k bohoslužebným účelům, které se konaly vždy v sobotu. Uctívaly se zde především svátky Chanuka, Purim, Šavuot a Sukot. Konání bohoslužeb bylo přerušeno nacistickým holocaustem na konci 30. let 20. století a dovršeno zničením celé synagogy v 60. letech 20. století z důvodu tehdejší komunistické ideologie.

3.3.4. Exteriér

Synagoga byla atypická svým novogotickým pojetím, které se podobalo německým katolickým a protestantským kostelům, stavěným z neomítnutých červených režných cihel, tzv. lícovek [54]. Dispozice stavby byla halové trojlodí, členěné dvěma páry hrotitých oblouků. Synagoga, která byla postavena na obdélném půdorysu, měla rozměry 12,55 m x 10,62 m a vysoká byla 15,40 m.¹⁷⁵ Trojlodní svatyně s apsidou byla orientována k východu.

Východní stranu synagogy značně limitoval vedlejší dům, zřejmě proto byla apside jen mírně klenuta.¹⁷⁶ Synagoga sousedila s masnými krámy [55],¹⁷⁷ které byly symbolem

¹⁷⁰ Ibidem. Mezi další dárce patřili dr. Wertheimer (239 zl.), Benedikt Herrmann (211 zl.), Max Pollack (163 zl.), Julius Glaser (143 zl.), Heinrich Glaser (133 zl.), Jakob Kohn (132 zl.), J. K. Fleischel (98zl.), Moritz Reiner (79 zl.), Moritz Neuwirth (65 zl.) a jiní.

¹⁷¹ SOKA Pelhřimov, Archiv města (AM), kart. č. 418.

¹⁷² Ibidem.

¹⁷³ Viz Rozkošná (pozn. 11), s. 93.

¹⁷⁴ Viz Černý (pozn. 98), s. 25.

¹⁷⁵ Ibidem.

¹⁷⁶ Ibidem.

¹⁷⁷ Masné krámy byla empírová stavba z roku 1837, postavena na místě starší budovy z roku 1680 podle plánu architekta Filzigera, měla dispozici podlouhlé baziliky. Nacházela se zde také empírová kašna,

obchodního a potravinářského rozvoje ve městě, dokladem jeho historického vývoje, a přesto byla budova zničena roku 1967 stejně jako vedlejší synagoga. Možná právě proto, byl poté právě zde postaven velký obchodní dům jako symbol rozvoje nové doby? Je to velmi pravděpodobné. Této otázce se podrobněji věnuji v následující kapitole.

Stavba synagogy měla předsazené západní průčelí, které tvořilo dominantu z pohledu z Růžové ulice. Velmi výrazně působil trojúhelníkový štít se čtyřmi věžičkami po stranách a cihlovou věžičkou zakončenou Davidovou hvězdou na vrcholu štítu. Fasáda byla zhotovena ze neomítnutých cihel [56]. Sokl tvořil lomový kámen, krytina střechy byla provedena břidlicí. V tympanonu nad hlavním portálem byly vloženy kamenné desky Desatera.

Modlitebna měla dva oddělené vchody na pravé straně pro muže a pro ženy. Pro muže sloužil hlavní portál s lomeným obloukem na západním předsazeném průčelí, které propouštělo světlo vysokým gotizujícím oknem až na kruchtu. Pro ženy byl vystavěn menší vstup po pravé straně fasády. Dále byl vybudován pro ženské publikum ještě portál s pravoúhloú předsíní na severní stěně směrem k masným krámům. Na levé straně byl vstup na kůr po točitém schodišti.

Severní i jižní strana byly členěny dvěma hrotitými oblouky a v nich byly prolomeny dvě trojice úzkých gotizujících oken, opisujících rytmus lomených oblouků interiéru. Jižní průčelí směřovalo do Růžové ulice. Okna byla zasazena v olověných kružbách s barevným zasklením. Na západní straně prosvětlovala malou předsíň dvě malá okna zarámovaná v lomeném oblouku. Zábradlí před svatyní bylo zhotoveno ze železa podle návrhu zámečníka Václava Štěpánka z Pelhřimova [57].

3.3.5. Interiér

Synagoga nebyla příliš velká. Měla pouze 128 sedadel.¹⁷⁸ Z hlediska velikosti ve srovnání s velkými synagogami, například v Německu, kde bylo až 2000 míst k sezení nebo přibližně 600 sedadel v Českých Budějovicích, připomínala malou kapli.¹⁷⁹ Byla zkrátka navržena tak, aby svou rozlohou postačila členům tehdejší pelhřimovské židovské obce. Vnitřní prostor nebyl rozčleněn na mužskou a ženskou část. Nenacházela se zde, rovněž

postavená z kamene v roce 1837. Roku 1936 byla přenesena před Vlasákovou vilu v Humpolecké ulici v Pelhřimově. Viz Kvášová (pozn. 1), s. 16.

¹⁷⁸ Viz Černý (pozn. 17), s. 84.

¹⁷⁹ Viz Černý (pozn. 98), s. 25.

jako například v synagoze v Českých Budějovicích, tradiční ženská galerie. Z těchto tradičních požadavků na vnitřní upřádání, z hlediska rozdělení mužů a žen při bohoslužbě, bylo již ustupováno z důvodů zmíněných reformních změn v 19. století.

V hlavní lodi pelhřimovské synagogy byly umístěné lavice mužů [58]. V bočních lodích byly lavice žen. Oproti mužským sedadlům, ženské lavice vedly ke středové ose sálu.¹⁸⁰ Ženy i muži tedy seděli ve stejné rovině. V tomto ohledu mezi nimi při poslechu bohoslužby nebyl rozdíl a znamená to emancipaci židovských žen v moderní době. Většinou bylo stále u synagog běžné stavět ženskou galerii, oddělující muže a ženy, bylo to zvykem a také aby se zachovalo, kdo má v židovské společnosti významnější postavení. V tomto případě to byli muži. V dřívějších dobách ani nebylo běžné, aby se ženy účastnily modliteb v synagoze. Proto se pro ně později začaly budovat zvláštní galerie v synagoze, aby měly také možnost sledovat bohoslužby, ale stranou od mužů, aby nebyli rušeni v rozjímání a modlitbách.

Proč synagoga neměla samostatnou ženskou galerii? Vyplývá to z konceptu Fleischera. Nepostavit galerii byla novodobá myšlenka, prosazovaná židovským architektem Fleischerem, kterou pojal za důležitou, například ve snaze připodobnit účast na mši křesťanskému obřadu, kde se rozdíly ve výškové úrovni mužů a žen nerozlišovaly. Tento princip vnitřního řešení prostoru Fleischer zvolil již dříve u stavby synagogy v Českých Budějovicích a ve vídeňské synagoze v roce 1888. Pro malou pelhřimovskou svatyni ani nebylo nutné vystavět ženskou galerii, ale do některých jiných, velkých synagog, Fleischer ženské galerie zakomponoval. Tomuto konstrukčnímu prvku se tedy nevyhýbal.

Hlavní loď synagogy v Pelhřimově měla plochý traverzový strop, vedlejší lodě byly zaklenuté s lunetami. Na zvýšeném stupínku se nacházel oltář se svatostánkem (archou úmluvy) s Tórou, nad kterým byly umístěné dvojité desky Desatera. Oltář směřoval k východu a byl postaven v gotizujících prvcích z konce 15. století navržených Maxem Fleischerem [59].¹⁸¹ Svatostánek byl vyzdoben rozetami, fiálami a kraby. Synagogu osvětlovalo několik gotizujících oken s barevnými skly v olověných kružbách.

Hlavní modlitební část synagogy byla tvořena prostorem, rozčleněným dvěma dvojicemi hrotitých oblouků, dělících prostor na menší halové trojlodí [60]. Lomený oblouk byl podepřen osmibokými sloupy z kamene, zakončenými čtyrbokými hlavicemi a patkami,

¹⁸⁰ Viz Fiedler (pozn. 147).

¹⁸¹ Archiv ŽM v Praze, fond Pelhřimov, sign. 20588. Návrh svatostánku, signováno Max Fleischer.

stejně jako přípony na východní a západní stěně (při kruchtě). Interiér vyzdobil abstraktními a rostlinnými motivy vídeňský malíř Franz Renan.

Mobiliář ze dřeva včetně lavic zhotovila továrna Möbel fabrik Sedlak a Schmidt v Jihlavě.¹⁸² Lavice pro muže v hlavní lodi měly šířku 6,7 m a lavice pro ženy v bočních lodích byly široké 1,6 m. Rozdíl ve velikosti mužských a ženských sedadel byl značný. Vypovídá to o důrazu na rozdíl mezi muži a ženami, které neměly při bohoslužbách stejný vliv jako muži. Mezi lavicemi byl středový průchod k oltáři, podobně jako v katolických chrámech. Lze to chápat jako další znamení přiblížení charakteru stavby synagogy ke křesťanskému principu kostelu. Povýšení synagogy na podobnou úroveň, může odkazovat k tomu, aby se obě odlišná společenství k sobě navzájem přirovnala, protože v podstatě obě vycházejí ze stejného základu z víry v jediného Boha a vznikla v Izraeli.

Na západní straně synagogy se nacházela přízemní předsíň, široká 1,7 m, nad kterou byla postavena v 1. poschodí kručta [61]. Zde bylo umístěno harmonium darované Bernardem Kohnem z Prahy za 380 zlatých.¹⁸³ Pod kručťou se nacházelo 6 sedadel pro další osoby. Mezi další vnitřní zařízení patřily dva velké lustry, pořízené Nathanem Herrmannem. Dále dva kandelábry od Moritze Herrmanna, dvě lampy pro věčné světlo od Karolíny Kominíkové, tři nástěnné svícný od Maxe Pollacka, stříbrný pohár od dr. Wertheimera a ubrus na modlitební stůl od Rosy Reinerové.¹⁸⁴ Berta Pollaková věnovala povijan na Tóru, dlouhý tkaný pás získaný z rozstříhané pleny na zabalení čerstvě obřezaného chlapce. Až z pozdějších dobových místních regionálních novin z let 1943–44 se však dozvídáme, že vybavení v synagoze nemělo žádnou hodnotu a bylo vyrobeno z napodobenin.¹⁸⁵ Věci, na první pohled vypadaly, že jsou z kovu, ale ve skutečnosti byly zhotoveny ze sádry. Varhany měly být pouze jednoduchou napodobeninou nástavce harmonia. Dřevěný oltář byl vyroben z laciného měkkého dřeva, ale neuvádí se konkrétně z kterého. Je proto otázkou nakolik brát dobový tisk z období 2. světové války vážně. Mohlo to být také napsáno za účelem hanobení židovské památky. Svědčí o tom například dodatek v článku, že „Židé šidili i svého Jahve.“¹⁸⁶

¹⁸² Viz Černý (pozn. 98), s. 25.

¹⁸³ Archiv ŽM v Praze, Kniha zápisů ze schůzí Židovské náboženské obce Pelhřimov z let 1880–94.

¹⁸⁴ Ibidem.

¹⁸⁵ Bývalá synagoga k užítku města, *Týdeník z Českomoravské vysočiny*, ročník XXV., 25. 11. 1943, č. 48, s. 2.

¹⁸⁶ Ibidem. Napodobeninám neodpovídají doložené ceny za zhotovené předměty. Vlastní synagogy si Židé cenili. Pozdější tisk, ovlivněný nacismem, se to snažil zpochybnit. Nyní ale nelze určit skutečnou hodnotu zařízení, předměty již neexistují.

4. Pelhřimovská synagoga v době totalitních režimů

4.1. Antisemitismus a nacistické ničení židovských památek

Velmi nebezpečným nástrojem proti růstu židovského obyvatelstva byl antisemitismus. Znamenal projev určitého nepřátelství, především proti této menšině, vyvolávané v různých formách xenofobie, od nenávisti po perzekuci. Pronásledování Židů probíhalo po celou dobu jejich existence. Jako reakce na židovskou emancipaci se antisemitismus masivně rozšířil do celé Evropy právě ve zkoumaném období, v 2. polovině 19. století.¹⁸⁷ Projevila se jeho nová podoba – rasový antisemitismus.¹⁸⁸ Zejména nacistická ideologie za 2. světové války rozpoutala surový rasismus, šířený za účelem likvidace židovské rasy.¹⁸⁹ Fašistický antisemitismus nacisté rozšířili na české území prostřednictvím Protektorátu Čechy a Moravy, zřízeného Adolfem Hitlerem dne 16. března 1939.¹⁹⁰ Německo donutilo československý stát zavést protizidovské zákony.¹⁹¹ Během dalších let došlo k cílenému masovému vyvraždění Židů, jednoho z největších, které Židovský národ v dějinách potkalo.

Zmiňuji se o tom v kontextu s ničením židovských památek, se kterým se začalo po nástupu nacismu k moci. Zejména v pohraničí došlo k masivnímu pogromu z 9. na 10. listopadu 1938, označovanému Křišťálová noc.¹⁹² Byly vyrabovány židovské obchody, zdemolovány židovské hřbitovy a vypáleno mnoho významných synagog, které vznikly jako výstavní budovy v historizujících stylech po emancipaci v 2. polovině 19. století, a především proti nim byly mířeny útoky. Dosvědčí to, že první vypálenou synagogou v Čechách byla monumentální dvoupatrová halová synagoga v Opavě.¹⁹³ Byla ztvárněna

¹⁸⁷ Efreim K. Sidon, Josefínské reformy a asimilace, in: Veber (pozn. 79), s. 10–11.

¹⁸⁸ Na základě rasové teorie hraběte Josepha Arthura de Gobineau, *Esej o nerovnosti lidských plemen*, z let 1853–1855, která měla vliv na Adolfa Hitlera. Viz Kurt Schubert, *Dějiny Židů. Historie, náboženství, antisemitismus*, Praha 2003, s. 101.

¹⁸⁹ Antisemitismus Hitlera byl jeho hlavním světonázorem, zejména pro árijskou rasovou teorii nadřazenosti. Viz Paul Johnson, *Dějiny židovského národa*, Praha 1995 s. 453–454.

¹⁹⁰ Vladimír Soják (red.), *Mnichov v dokumentech I., Zrada západních mocností na Československu*, Praha 1958, s. 283–285.

¹⁹¹ Jiří Holý, Milena Jesenská a ti druzí. Angažovaný odpor proti antisemitismu za druhé republiky, in: Marcela Zoufalá – Jiří Holý (eds.), *Rozpad židovského života. 167 dní druhé republiky*, Praha 2016, s. 105.

¹⁹² Nacisté zbořili více než 1200 synagog za Křišťálové noci. V sousedních zemích Rakousku, Německu a Polsku mnohem více než v Československu. Tématem se hlouběji zabývala výstava, ke které vyšel katalog viz Markéta Lhotová, *Synagogy v plamenech. Osud židovských komunit na území připojeném k Říši v říjnu roku 1938* (kat. výst.), Severočeské muzeum v Liberci 2017.

¹⁹³ *Ibidem*, s. 54.

podle návrhu architekta Jacoba Gartnera v letech 1895–1896 v maursko-orientálním stylu a zakončena osmibokou kupolí.¹⁹⁴

K dalším se řadily například vypálené synagogy v Liberci, Svitavách, Jablonci nad Nisou nebo Trutnově, projektované renomovanými vídeňskými architekty. Zejména synagoga v Liberci, postavená roku 1889, se vyznačovala honosnou novorenesanční architekturou s vysokou věží, navrženou architektem Carlem Königem.¹⁹⁵ V souvislosti s mým bádáním mohu připomenout, že architektonické soutěže na vypracování plánu této synagogy se účastnil také Max Fleischer. K jeho realizaci přistoupeno nebylo, protože okolní přestavba horní části historického centra na Starém městě byla provedena v novorenesančním stylu, a proto lépe vyhovoval Königův projekt.¹⁹⁶ Celkem bylo za Křišťálové noci zničeno asi 35 synagog a mnoho židovských hřbitovů.¹⁹⁷

Židům se následně zpřísnily životní podmínky. V listopadu 1938 došlo k vyloučení všech Židů z veřejných škol.¹⁹⁸ Zrušeny byly židovské spolky, nadace a jejich majetek byl zabrán. V září 1941 se začaly zavírat synagogy a modlitebny.¹⁹⁹ Bohoslužby byly zakázány. Tato situace měla špatný vliv na opuštěné památky, které byly bez správy odsouzeny, v mnoha případech podobně jako pelhřimovská synagoga, k postupnému zániku.

Mnoho židovských památek bylo za 2. světové války cíleně zdevastováno. Ve statistice Federace židovských náboženských obcí v České republice je zaznamenáno, že po roce 1938 do roku 1945 bylo zničeno kolem 60 synagog a 53 židovských hřbitovů.²⁰⁰ Například byly zbořeny dva významné židovské hřbitovy v Táboře nebo hřbitov v České Lípě. Na Pelhřimovsku nacisté zdemolovali synagogy v Kamenici nad Lipou a Hořepníku.

Například v Jihlavě byla vypálena významná Nová synagoga z 60. let 19. století. Synagogu bych vyzdvihla, protože byla postavena v honosném novorománsko-maurském stylu a byla umístěna do blízkosti náměstí jako reprezentativní budova,

¹⁹⁴ Viz Klenovský (pozn. 33), s. 221.

¹⁹⁵ Lhotová (pozn. 192), s. 67.

¹⁹⁶ Ibidem.

¹⁹⁷ Viz Fiedler (pozn. 7), s. 23.

¹⁹⁸ Viz Johnson (pozn. 189), s. 467.

¹⁹⁹ Jiří Fiedler, *Židé – dějiny a kultura*, Židovské muzeum, Praha 1997, s. 65.

²⁰⁰ Jiří Daníček, Řešení existuje. Roš Chodeš, *Věstník židovských náboženských obcí v České republice. a v Slovenskej republike*, Praha: Federace židovských obcí v České republice, ročník 5, leden 1994, s. 2.

prezentují emancipaci židovství v 2. polovině 19. století. Její význam byl zejména v tom, že byla téměř věrným předobrazem tzv. synagogy kasselského typu,²⁰¹ která byla jednou z prvních synagog v Evropě. Pocházela z let 1838–1839 a stala se vzorem synagog pro německé prostředí a střední Evropu na téměř 30 let.²⁰² Špatným osudem pro tuto památku bylo, že ji zničili v roce 1938 nacisté. Podobně jihlavskou synagogu vypálili 30. 3. 1939 jihlavští němečtí nacisté.²⁰³

4.2. Židé v Pelhřimově za Protektorátu Čechy a Moravy

Po vyhlášení Protektorátu byl den poté v Pelhřimově založen německý kontrolní a správní úřad oberlandrátu, který vedl hrabě von Merveldt.²⁰⁴ Musely se zde především zaregistrovat všechny židovské podniky, židovští obchodníci a úředníci. Ostatní nežidovské podniky se označovali jako „Árijský obchod.“ Do vedení pelhřimovských židovských podniků byli vybráni Němci, tzv. důvěrníci. Například Němec Hans Neubauer z Pelhřimova vedl významnou místní kartáčovnu a Pollakovu autodopravu. Židovskou továrnu na výrobu textilu spravoval Němec Karel Wehrberger a papírnu Isidora Nettla v Červené Řečici řídil Veno Sedlak z Jihlavy.²⁰⁵

Od května 1939 se povinně místní Židé nahlašovali a zaznamenával se jejich majetek, který jim byl následně odebrán,²⁰⁶ včetně jejich synagogy. Židé tomu chtěli zabránit a nabídli synagogu k prodeji kazatelské stanici evangelického sboru v Pelhřimově pro náboženské účely již v roce 1939, ale nacisté to neumožnili.²⁰⁷ Od 5. července 1941 platily v Protektorátu rasové zákony, které měly chránit německé pokolení, rasová nenávisť se předně týkala Židů.²⁰⁸ Od září 1941 byli Židé označeni žlutou Davidovou hvězdou a nápisem „Jude“. ²⁰⁹ V letech 1941–1942 byli založeny vyhlazovací

²⁰¹ Viz Černý (pozn. 48), s. 26.

²⁰² Ibidem s. 23.

²⁰³ Pavel Frýda, Jihlava – synagoga (Iglau-Synagoge). Synagoga a Židé v Jihlavě, *Zaniklé obce a objekty*, <http://www.zanikleobce.cz/index.php?detail=1453251>, vyhledáno 23. 2. 2021.

²⁰⁴ Viz Zdeňka Kokošková – Jaroslav Pažout – Monika Sedláková, *Úřady oberlandrátů v systému okupační správy Protektorátu Čechy a Morava a jejich představitelé*, Praha 2019, s. 53–150.

²⁰⁵ Viz Zdeněk Martínek – Ludmila Franková, *Protifašistické hnutí, okupace, osvobození na Pelhřimovsku (1933–1945)*, Okresní archiv Pelhřimov 1985.

²⁰⁶ Viz Černý (pozn. 98), s. 27.

²⁰⁷ Archiv Farního sboru Českobratrské církve evangelické (FS ČCE) v Pelhřimově, *Zápisy ze schůzí a shromáždění*, složka 16/1, 9.

²⁰⁸ Podle norimberských zákonů z roku 1935 byl za Žida považován ten, který měl alespoň 3 židovské předky a míšenec, když byl členem Židovské náboženské obce nebo se narodil po roce 1936 jednomu židovskému rodiči. Viz podrobně Lhotová (pozn. 194), s. 18.

²⁰⁹ Viz Johnson (pozn. 189), s. 468.

a koncentrační tábory, které měli za cíl „konečné vyřešení židovské otázky.“²¹⁰ Během několika let se rozpoutala tragická likvidační mašinérie proti Židům.

Podle norimberských zákonů začali nacisté hromadně vystěhovávat Židy z území Protektorátu do Polska a zejména do koncentračního tábora v Terezíně. Odtud byli Židé posíláni do dalších nacistických koncentračních a vyhlazovacích táborů. Mnoho Židů bylo zatýkáno také na Pelhřimovsku. Po zřízení koncentračního tábora v Terezíně sem byla umístěna většina pelhřimovských Židů. Přivezeni byli pravděpodobně již prvním transportem 24. listopadu 1942, protože 13. listopadu byli deportováni do Tábora a odtud hromadným transportem do Terezína.²¹¹ Odvezeno bylo 52 pelhřimovských Židů, další byli odsunuti mezi 13. červnem a 24. listopadem 1944 a pocházeli ze smíšených manželství.²¹²

Z uvedených informací je patrné, že v Pelhřimově již nezůstalo mnoho Židů. Po válce se navrátilo pouze několik jedinců, kteří se odstěhovali do větších měst. Zejména tam, kde byla zachována židovská ghetta, se schylovali Židé z českých zemí, kteří 2. světovou válku přežili.²¹³ Přeživší pelhřimovští Židé proto svoji synagogu již spravovat nemohli, z důvodu jejich velmi malého počtu a prakticky žádných finančních prostředků. Za nacistické okupace v roce 1940 zanikly všechny židovské obce v pelhřimovském okrese (Černovice, Horní Cerekev, Humpolec, Kamenice nad Lipou, Pacov a Pelhřimov).²¹⁴

4.3. Poválečný stav a zboření pelhřimovské synagogy

Po odsunu většiny pelhřimovských Židů do koncentračních táborů v roce 1942 i po skončení 2. světové války se v synagoze již nesloužily bohoslužby. Nebyla zprovozněna, protože většina pelhřimovských Židů byla vyvražděna, jiní se odstěhovali. Nebyl zde žádný Žid, který by synagogu potřeboval k náboženským účelům. V roce 1943 opuštěnou svatyni zakoupilo město Pelhřimov. Dokládá to dobový článek o koupi

²¹⁰ Znamená to nacistický termín pro holocaust. Viz blíže Miroslav Kárný, Terezín „v konečném řešení židovské otázky,“ in: Václav Veber (ed.), *Židé v novodobých dějinách*. Soubor přednášek na FF UK, Praha 1997, s. 77–94.

²¹¹ Viz Martínek – Franková (pozn. 205).

²¹² *Ibidem*.

²¹³ Nacistický holocaust přežilo pouze 7,1 % Židů, někteří byli v dalších letech vypovězeni do Izraele, USA a dalších států. Na upomínku nacistické perzekuce byl v roce 1960 v Pinkasově synagoze postaven Památník se jmény 77 297 československých židovských obětí. Patří mezi největší a nejstarší památníky tohoto druhu ve světě. Viz Rybár (pozn. 118), s. 291.

²¹⁴ Viz Heřman (pozn. 84).

synagogy.²¹⁵ Odstranilo se desatero z průčelí a skladoval se uvnitř stavby nábytek a jiné věci pro potřeby školy. Například hudební škola získala z bývalé kruchty harmonium.²¹⁶

V důsledku války bylo zrušeno 153 židovských obcí.²¹⁷ Po roce 1945 došlo k obnovení Rady ŽNO v Praze, Plzni, Brně, Ostravě a Ústí nad Labem, které pokud to bylo možné, převzaly nad opuštěnými synagogami a dalšími židovskými památkami správu. Pelhřimovská synagoga byla po válce převedena do vlastnictví ŽNO v Táboře. Okresní svaz spotřebních družstev (OSSD) v Pelhřimově si synagogu v roce 1949 pronajal a měl zde sklad mouky až do šedesátých let, přestože roku 1954 koupil synagogu Farní sbor Českobratrské církve evangelické (FS ČCE) v Pelhřimově od ŽNO v Brně, která synagogu spravovala od 1. 1. 1953.²¹⁸ Evangelíkům se budova hodila z hlediska dispozice, která vyhovovala kapacitou pro podobný počet věřících jako měli Židé. Koupěna byla za 24 879 Kčs, společně se sousedním domem rabína čp. 39 v Růžové ulici za 17 936 Kčs,²¹⁹ pro vlastní potřebu modlitebny, která ale nikdy nevznikla.²²⁰ OSSD synagogu neuvolnil, zadržoval ji neprávem, protože památku již vlastnila Českobratrská církev evangelická, která svazu vypověděla nájemní smlouvu.²²¹

Roku 1957 byl spor dokonce projednáván na Krajském soudu v Jihlavě, spor vlastník vyhrál, ale skladiště zůstalo v synagoze nadále.²²² Synagoga byla pronajata spotřebnímu družstvu Jednota pro skladování potravin, ale to bylo hygienikem vyhodnoceno za nevhodné.²²³ V roce 1962 byla synagoga předána Okresním národním výborem (ONV) v Pelhřimově k pronájmu Jihočeským mlýnům a pekárnám a poté národnímu podniku Nábytek jako sklad nábytku bez souhlasu právoplatného vlastníka Českobratrské církve evangelické.²²⁴

Tyto podivné pronájmy řídil ONV Pelhřimov zcela bez souhlasu kazatelského sboru a pravděpodobně záměrně. Nejspíše proto, aby bylo sboru zabráněno převzít synagogu

²¹⁵ Týdeník z Českomoravské vysočiny, XXVI. roč., 13. 4. 1944, č. 16, s. 1.

²¹⁶ Viz Bývalá synagoga k užitku města (pozn. 187).

²¹⁷ Viz Rozkošná – Jakubec (pozn. 22), s. 14.

²¹⁸ Archiv Farního sboru Českobratrské církve evangelické (FS ČCE) v Pelhřimově, Zápisy ze schůzí a shromáždění, složka 16/1.

²¹⁹ Archiv ŽM v Praze, Kniha zápisů ze schůzí Židovské náboženské obce Pelhřimov z let 1880–94.

²²⁰ Archiv FS ČCE v Pelhřimově, Kniha protokolů ze schůzí staršovstva a sborových shromáždění 1939–1972.

²²¹ Zdeněk Soušek, IX. Kazatelská stanice v Pelhřimově, in: Dějiny evangelického sboru ve Strměchách, Pelhřimov 2003, s. 62.

²²² Viz Černý (pozn. 98), s. 29.

²²³ Viz Soušek (pozn. 221).

²²⁴ Ibidem.

a užívat ji k náboženským úkonům. Vypadalo to, že zástupci ONV Pelhřimov mají se synagogou své plány, což se potvrdilo. V té době Městský národní výbor (MěNV) Pelhřimov a podnik Potravinářské továrny České Budějovice vybírali vhodný pozemek pro novostavbu obchodního domu Perla.²²⁵ Uvažovali nad parcelami tří budov (čp. 75, 76) a dvou památkově chráněných objektů synagogy a masných krámů (čp. 88).²²⁶ Vyhovovala jim lokalita blízko náměstí. Již v roce 1961 byla vybrána zmíněná stavební parcela synagogy, vedlejších masných krámů a uvedených tří domů, protože byl potřeba co největší stavební prostor pro rozsáhlost nové stavby.

Na jednání dne 1. 9. 1961 o vybrání vhodné lokality zastupovali investora V. Musil, dr. J. Plachý a J. Rác, odbor obchodu Kubíček, Krajské středisko památkové péče a ochrany přírody (KS PP OP) v Českých Budějovicích Ing. arch. O. Bouška, dále byl účasten předseda komise památkové péče S. Kopa, za obchodní veřejnou soutěž J. Chuchel, za JČE Pelhřimov J. David, za MěNV předseda V. Haruda, tajemník J. Cerhán, stavební technik J. Pavouk a obchodní projekt Praha zastupoval Ing. Kromberger.²²⁷ Proti zničení dvou památek a následné novostavbě v historickém centru města hlasovali pracovníci památkové péče v Pelhřimově: Ing. arch. Oldřich Bouška a Stanislav Kopa.²²⁸ Avšak jejich stanovisko nepomohlo k zastavení vyřazení těchto staveb z památkové ochrany.

Podle dokumentace z archivu Odboru výstavby Městského úřadu (OV MÚ) v Pelhřimově dne 20. 11. 1962 Ministerstvo školství a kultury v Praze s předsedou odboru osvěty a státní propagace M. Bukovským zrušilo památkovou ochranu Masných krámů v Pelhřimově.²²⁹ V roce 1966 byla synagoga vyňata z památkové ochrany. Je tedy zřejmé, že to bylo vyřízeno v souvislosti s plánovanou novostavbou nákupního střediska, o které rozhodli výše uvedení funkcionáři.

Dne 21. 4. 1965 dr. S. Vettel z KS PP OP ohlásil, že souhlasí se zrušením památkové ochrany synagogy, protože pochází z 2. poloviny 19. století.²³⁰ Jen proto, že památka byla postavena v relativně nedávné době, není nutné ji dále chránit? O to se nikdo příliš nestaral, rozhodující byl udělený souhlas ke zrušení ochrany, aby se mohlo přistoupit

²²⁵ Blíže k tématu staveb obchodních domů za komunistického režimu viz Kateřina Novosádová, *(Ne) Přítel města? Obchodní domy 60.–80. let v malých městech jižních Čech* (diplom. práce), České Budějovice 2019.

²²⁶ Archiv Odboru výstavby Městského úřadu (OV MÚ) v Pelhřimově, složka dům čp. 1460.

²²⁷ *Ibidem*.

²²⁸ *Ibidem*.

²²⁹ *Ibidem*.

²³⁰ *Ibidem*.

k demolici a plánované stavbě na místě synagogy. Důvody k vyřazení z památkové ochrany synagogy shledávám nedostačující, protože stanovisko, že stavba postavená přibližně před 70 lety, nepotřebuje nadále památkovou ochranu, je nesmysl.

Dne 5. 4. 1966 bylo Městskému národnímu výboru v Pelhřimově oznámeno promovaným historikem J. Bulíčkem, kulturním inspektorem ONV v Pelhřimově, že komise pro školství a kulturu ONV v Pelhřimově se kladně vyjádřila k vyjmutí synagogy z památkové ochrany usnesením č. 15/8–66.²³¹ Zarážející je, že s vyřazením souhlasily Ministerstvo školství a kultury v Praze, Krajské středisko památkové péče a ochrany přírody v Českých Budějovicích a školská a kulturní komise Okresního výboru v Pelhřimově.

V této souvislosti jsem zjistila, že ze strany nejvyšších představitelů KSČ bylo veřejnosti v Rudém právu vnucováno prohlášení, že památkově chráněných objektů je v československém státě příliš a není možné všechny udržovat v dobrém stavu z ekonomických důvodů, a proto apelovali na památkáře, aby se pokusili jejich počet snížit.²³²

Procesy s vytipováním vhodného pozemku, vyřazení památky ze seznamu památkové ochrany, stojící na tomto pozemku, rozhodnutí MěNV Pelhřimov o odprodeji synagogy, vše probíhalo bez vědomí ČCE v Pelhřimově, zřejmě proto, že by s tím církev nesohlasila. Smlouva o prodeji byla připravena okamžitě k podpisu koncem roku 1966 podle evangelického sboru s odůvodněním, že se církev nesmí stavět proti důležitějším zájmům místních obyvatel, stavbě obchodního střediska, velkoobchodní prodejny s potravinami.²³³ Podnik Potraviny České Budějovice odkoupil synagogu od Českobratrské církve evangelické za pouhých 386,85 Kčs.²³⁴ Proč byla synagoga prodána za tak nízkou částku? Tato symbolická částka může dokazovat, že nešlo o obchod, ale o předem promyšlený čin – z donucení byla památka přenechána podniku Potraviny. Českobratrská církev evangelická byla doslova postavena před hotovou věc a pod nátlakem musela synagogu prodat za předem danou částku za účelem nové potřebné stavby na jejím místě.

²³¹ Ibidem.

²³² Lubomír Štrougal, Zpráva vlády ČSSR o plnění jejího programového prohlášení přednesená soudruhem L. Štrougalem, *Rudé právo*, roč. 60, č. 85, 10. 4. 1980, s. 2.

²³³ Viz Soušek (pozn. 221), s. 63.

²³⁴ Archiv FS ČCE v Pelhřimově, složka 16/9.

Se zbořením pelhřimovské synagogy se začalo v lednu roku 1967 [62–64].²³⁵ Demolice byla předána žadatelům o stavby rodinných domů. Ujal se toho Jaromír Kotrč s tím, že poskytne polovinu stavebního materiálu tehdejšímu MěNV Pelhřimov.²³⁶ V letech 1968–1973 byl na místě dvou památek postaven v historickém centru města obchodní dům Perla podle plánu Ing. Gregorové z Českých Budějovic [65].²³⁷

S novostavbou takového typu nelze souhlasit, a to z několika důvodů, především se nevzhledný moderní obchodní dům mezi okolní zástavbu historických měšťanských domů nehodil a zbytečně musely být kvůli nové stavbě zbourány dvě památky. Podobně známe několik případů, kdy v historickém jádru města bylo za minulého režimu postaveno nákupní středisko. Například přímo uprostřed Masarykova náměstí v Jihlavě byl v 80. letech vystavěn obrovský obchodní dům Prior, na místě za normalizace zbouraného „Kreclu,“ velmi hodnotného komplexu historických středověkých domů z konce 13. století.²³⁸ Mohu k tomu vyjádřit stanovisko, že za komunismu se záměrně ničily historické památky, aby se na jejich strategické poloze v centru města nebo náměstí mohly postavit obchodní domy jako „výstavní budovy socialismu.“²³⁹

V kontextu další demolice památek v historickém jádru města za socialismu mohu uvést, že u Jihlavské brány opět v Růžové ulici v Pelhřimově, bylo z podobných důvodů zbouráno v roce 1971 pět historických domů včetně hodnotného renesančního domu, pro novostavbu Domu služeb z roku 1981.²⁴⁰ Měšťanský dům byl vyzdobený sgrafity napodobující diamantové kvádrování a nápisem s renesanční iniciálou a rokem 1642, sgrafita ale zanikla při přestavbě domu v roce 1926.²⁴¹ Podobně kvůli stavbě pelhřimovského obchodního domu Kryl v Palackého ulici (naproti Domu služeb), postaveného v roce 1982, musel být zbořen měšťanský dům starý více než 200 let.²⁴²

Uvedené příklady podporují mou myšlenku, že historická architektura neměla pro tehdejší komunistické funkcionáře tak značnou hodnotu, aby se ji snažili zachovat,

²³⁵ Viz Černý (pozn. 98), s. 37.

²³⁶ SOKA Pelhřimov, *Kronika města Pelhřimova*, díl VIII. (1966–69), s. 53, 142.

²³⁷ Archiv OV MÚ v Pelhřimově, složka dům čp. 1460.

²³⁸ Jakub Hloušek, Jihlava: triumf normalizace nad prohnilým středověkem, *iDNES.cz*, 24. 2. 2006, https://www.idnes.cz/cestovani/po-cesku/jihlava-triumf-normalizace-nad-prohnilym-stredovekem.A060223_114040_igcechy_tom, vyhledáno 25. 1. 2021.

²³⁹ Viz Milena Bartlová – Renata Pisková, *Jihlava*, Praha 2010.

²⁴⁰ Viz Kvášová (pozn. 1), s. 32.

²⁴¹ *Ibidem*.

²⁴² Obchodní dům Kryl a Dům služeb, *Pelhřimovský magazín*, <http://pelhrimov.mnoho.info/historicke-fotky-pelhrimova/promeny/od-kryl-a-dum-sluzeb>, vyhledáno 25. 1. 2021.

protože podle mého názoru bylo potřeba na určitých místech, zejména v historickém centru města, prezentovat socialistickou architekturu. Byla to škoda, historické měšťanské domy se rozhodně neměly zbourat, podobně jako synagoga a masné krámy se měly zachovat a mělo se přistoupit k jejich rekonstrukci. Stavebníci mohli hledat jiná vhodnější umístění pro novostavbu obchodního domu.

Účel a stáří památky má být z hlediska památkové péče zachován, především se v hodnotě stáří nachází estetická hodnota, jak napsal Max Dvořák.²⁴³ S rostoucím stářím památky vlastně hodnota stoupá, ale v tomto případě, při posuzování ochrany památky, bylo na hodnotu stáří architektury pohlíženo negativně. Kritizují situaci proto, že nebyl vůbec brán ohled na uměleckou a estetickou hodnotu synagogy. Podle Aloise Riegera je hodnota stáří, kterou prosazoval jako hodnotu uplynulého času, dána památce trvale jako všeobecně platná hodnota.²⁴⁴ Podobně nebylo přihlíženo ani k historické hodnotě. Jen proto, že památka již nebyla státem chráněna, tak mohla být odkoupena za absurdní částku? Pravděpodobně se tedy při prodeji nehledělo na stavbu jako na památku, ale jako na nevýznamnou, léty poničenou budovu, kterou je třeba odstranit. To je přesně to, čemu chtěli Rieger i Dvořák zabránit podle jejich teorie hodnoty stáří,²⁴⁵ která měla památky ochránit před zbořením.

V kontextu mohu upozornit na to, že záměrně byl v této době mezi veřejností prosazován negativní postoj k hodnotě stáří památky jako k zchátralé ruině, pro které není v moderní době místo. Památky byly v mnoha případech v devastujícím stavu, že k nim veřejnost vyjadřovala odpor, například v souvislosti s demolicí významného raně gotického kostela sv. Máří Magdaleny v Osoblaze, která byla provedena, přes protesty památkářů, na pokyn nejvyšších funkcionářů KSČ v roce 1962.²⁴⁶ Byl to barbarský čin, aby se pravděpodobně nemuselo přistoupit k nákladné rekonstrukci kostela.²⁴⁷

Problémem se zachováním památkové ochrany zřejmě také mohla být zmíněná zchátralost synagogy více než dvacetiletým neudržováním a po válce nevhodným uskladněním nábytku, které památku ještě více poničilo. Pro synagogu nebylo nalezeno

²⁴³ Viz Max Dvořák, *Katechismus památkové péče*, Národní památkový ústav, Praha 2004.

²⁴⁴ Viz Alois Riegl (1858–1905), *Moderní památková péče*, Národní památkový ústav, Praha 2003

²⁴⁵ Viz blíže Ivo Hlobil, *Podstatný význam hodnoty stáří* (1989), *Připomenutí hodnoty stáří* (1990), in: *Na základech konzervativní teorie české památkové péče*, Praha 2008, s. 186–192.

²⁴⁶ Ivo Hlobil, *K otázce teorie památkové péče v systému kultury České socialistické republiky řízené státem*, in: *ibidem*, s. 152.

²⁴⁷ Ivo Hlobil, *Poznámky k pozici památkové péče za totalitní a počínající demokratické vlády*, in: *ibidem*, s. 63.

vhodné využití a nebylo ani dovoleno ji používat k náboženským účelům evangelické církve. Socialistická památková péče prohlašovala, že památky by měly mít nový účel, poplatný požadavkům doby, který by ale měl být pro daný památkový objekt vhodný. Upozorňoval na to Vladimír Novotný, který napsal, že nové užití památky by mělo adekvátně vycházet z podstaty konkrétního objektu a nemělo by mít za následek postupnou zkázu památky.²⁴⁸ A to se v případě pelhřimovské synagogy stalo, protože budova sloužila mnoho let jako skladiště.

Dále nebylo podle Novotného vhodné památku oddělovat od okolních historických staveb, s kterými tvořila ucelenou zástavbu.²⁴⁹ Proč tedy komunističtí funkcionáři chtěli zbourat i vedlejší památkově chráněnou stavbu masných krámů? Podle mého názoru účelně naplánovali zbořit historickou zástavbu, aby získali potřebný pozemek pro socialistickou novostavbu.

Dalším problémem bylo umístění synagogy přímo ve středu města, které bylo strategické. Veřejnost byla s touto budovou v přímém kontaktu, a to mohlo být pro vládní ideologii nepřijatelné. V kontextu mohu uvést, že již v době nacismu bylo odstřeleno mnoho synagog, které stály v centru města na reprezentativním místě, například zmíněná Nová synagoga v Jihlavě nebo Velká synagoga v Českých Budějovicích, ležící vedle později postaveného Justičního paláce, obrovské historizující budovy, reprezentující prosperitu města. To opět značilo proměnu funkce ve veřejném prostoru, kdy světská impozantní novorenesanční budova konkurovala novogotické církevní stavbě.

V komunistické době se s demolicemi synagog pokračovalo, například z důvodu celkové lhostejnosti minulého režimu k sakrálním stavbách. Podle mého názoru šlo také zřejmě o účelné odstranění církevního židovského objektu z důvodu státního antisemitismu, kdy se režim snažil vymazat paměť na holocaust a zastírat i celou historii židovského národa na našem území.²⁵⁰ Velmi těžká doba pro Židy nastala především za éry normalizace.²⁵¹ Například část Václavského náměstí v Praze byla vydlážděna kostkami, které byly

²⁴⁸ Vladimír Novotný, *Socialistická památková péče*, Praha 1971, s. 5–6.

²⁴⁹ *Ibidem*, s. 6.

²⁵⁰ Tereza Štěpková, *Antisemitismus v zemích tzv. východního bloku*, <https://www.holocaust.cz/dejiny/antisemitismus-2/antisemitismus-po-druhe-svetove-valce/antisemitismus-v-zemich-tzv-vychodniho-bloku/>, vyhledáno 20. 3. 2021.

²⁵¹ Andrea Karlíková, Martin Šmok: *Výstava ukazuje, jak Židé proplouvali labyrintem normalizace*, *Pražský deník.cz*, 28. 4. 2017, <https://prazsky.denik.cz/pribeh-prazana/martin-smok-vystava-ukazuje-jak-zide-proplouvali-labyrintem-normalizace-20170428.html>, vyhledáno 20. 3. 2021.

zhotoveny z kamenů vydrancovaných židovských hřbitovů.²⁵² Podle kurátora Šmoka komunistický režim zničením židovských staveb, ale i jiných památek, likvidoval kulturu celého státu.²⁵³

Kultura za socialismu sloužila vládnoucí propagandě a měla směřovat k budoucnosti, protože minulá předrevoluční kultura byla převážně chápána jako buržoazní a aristokratická.²⁵⁴ Po válce v roce 1945 se společnost měla převychovat podle vzoru leninské ideologie, navázat na minulost, na nacionální, slovanské a sociální hodnoty.²⁵⁵ Poznání kulturního dědictví mělo současného člověka povznést, uvědomit si trvalé hodnoty minulosti a budovat nové. Došlo k rozšíření odborného zájmu například o památky dělnické, technické, vědecké a lidové (venkovské) stavby.²⁵⁶ Z hlediska tehdejšího vzdělávání a vládní propagandy byla vnímána kultura cizích (v tomto případě židovských) národů na našem území negativně, z tehdejšího pohledu až škodlivě, protože kultura měla zcela podléhat komunistické ideologii. Umění a kultura byly důležitým prostředkem, jak ovlivňovat co nejširší veřejnost.²⁵⁷

Ivo Hlobil upozorňuje, že kulturní politika Komunistické strany Československa (KSČ) narážela u veřejnosti na odpor při násilném prosazování socialistických zájmů na úkor hodnot naší minulosti.²⁵⁸ Světské i církevní památky, historické celky měst a krajina, byly programově ničeny tak, že byly v mnoha případech neopravovány, plundrovány, nechány samovolně chátrat, aby bylo postupně docíleno přerušení současného národa s jeho přežitou minulostí.²⁵⁹ V roce 1968 byl v naší zemi velmi zoufalý stav chátrajících památek, že již nebylo možné to přehlížet, upozornili na to pracovníci Ústavu teorie a dějin umění v Praze.²⁶⁰

²⁵² Jan Varga, Jeruzalémská synagoga vystavuje kameny z náhrobků, *PrahaTv*, 25. 5. 2020, <https://prahatv.eu/zpravy/praha/praha-1/12986/jeruzalemska-synagoga-vystavuje-kostky-z-nahrobku>, vyhledáno 20. 3. 2021.

²⁵³ Viz Karlíková (pozn. 251).

²⁵⁴ Michal Bauer, *Ideologie a paměť. Literatura a instituce na přelomu 40. a 50. let 20. století*, Jinočany 2003, s. 33.

²⁵⁵ Pavlína Dolejská, *Vývoj teorie a praxe státní památkové péče mezi lety 1945–1989. Popsaný na vybraných zámeckých objektech Znojemska* (diplom. práce), Pardubice 2013, s. 14.

²⁵⁶ *Památková péče 1945–1970. Sborník statí o úkolech a výsledcích státní památkové péče v letech 1945–1970 v oblasti dnešní České socialistické republiky a příspěvky zahraničních představitelů památkové péče*, Státní ústav památkové péče a ochrany přírody, Praha 1973, s. 1.

²⁵⁷ Alexej Kusák, *Kultura a politika v Československu 1945–1956*, Praha 1998, s. 229.

²⁵⁸ Viz Hlobil (pozn. 245), s. 60.

²⁵⁹ *Ibidem*.

²⁶⁰ Memorandum o současném stavu památkové péče v ČSSR, *Umění* 16, 1968, s. 321–347.

Můžeme to vidět na příkladu bývalé pelhřimovské synagogy. Během 20 let nebyla jakákoliv snaha ze strany státu zachránit synagogu před zchátráním, naopak byla neudržována a tím stále více ničena bez ohledu na to, že byla památkově chráněným objektem. A z tohoto důvodu měla být zachována především, alespoň zakonzervována do stavu, v jakém se nacházela, aby se předešlo další degradaci architektury, pokud nebyly finanční prostředky na její opravu a obnovu.

Socialistická památková péče proklamovala, že se památky měly stát vědeckým poznáním historického vývoje společnosti, dokladem dějin a jejich správná interpretace prostředkem výchovy společnosti.²⁶¹ Přestože památková péče minulého režimu prohlašovala, jak je nutné chránit kulturní dědictví minulosti, nebyla ekonomicky schopná tomuto závazku dostát a pomocí různých důvodů to překrývala.²⁶² Památky kapitalistické společnosti rozhodně tolerovány nebyly, z ideologických důvodů je komunisté nepřijímali.²⁶³ Snažili se přerušit tisíciletý vývoj českých zemích pod západoevropským vlivem, v kultuře, umění, vědách, filozofii, životním stylu a podobně.²⁶⁴ Židovská předválečná emancipace se zdála být v socialistické společnosti nepohodlná zřejmě také z důvodu rozvoje německy mluvícího obyvatelstva na našem území.²⁶⁵ Orgány památkové péče se s jejich památkami vyrovnaly stranicky, odmítavě se stavěly k historismu, podobně jako k formalismu a estetismu po roce 1948.²⁶⁶

Pro tuto skutečnost hovoří například to, že doklady židovských památek nesměly zůstat v některých případech zachovány, zvláště když byly vybudovány v historických reprezentativních stylech ve významných částech města, podobně jako pelhřimovská synagoga. Představitelé KSČ potřebovali především formovat myšlenky současné socialistické společnosti a zastříti ekonomicky soběstačnou a rozvinutou kapitalistickou minulost národa, přerušenu válkou. Například komunisté propagovali potřebu konzumního zboží, což měl představovat velký obchodní dům postavený na místě pelhřimovské synagogy přímo v blízkosti náměstí. Vidím v tom určitou snahu o přepsání

²⁶¹ Vlastimil Vinter, *Úvod do dějin a teorie památkové péče I. Nástin vývoje a základní ideové otázky památkové péče*, Praha 1964, s. 47.

²⁶² Viz Hlobil (pozn. 245).

²⁶³ *Ibidem*.

²⁶⁴ *Ibidem*.

²⁶⁵ *Ibidem*, s. 60–61.

²⁶⁶ *Ibidem*, s. 61.

historie, o nahrazení nepohodlné buržoazní minulosti socialistickou současností proklamovanou totalitní vládní mocí.

Židovská synagoga byla pro tehdejší společnost zkrátka nepotřebná a nevhodná, proto musela nevyužitá svatyně ustoupit potřebnější socialistické novostavbě obchodního domu. Přitom mezi stanoviska komunistické památkové péče patřilo prohlášení, že přestože mnoho památek ztratilo svou dobovou funkci, jejich umělecké hodnota je trvalá a změna společenského systému na tom nic nemění.²⁶⁷ V praxi by toto prohlášení mělo znamenat, že i když židovský chrám ztratil v poválečné době svou náboženskou funkci, měl být zachován pro příští generace z hlediska umělecké hodnoty, ale to se v tomto případě nestalo.

Je pochopitelné, že po válce připadlo do vlastnictví státu mnoho památek, které byly ve špatném stavu a nebylo dostatek finančních prostředků na jejich opravu a obnovu. Socialistická památková péče proto ustanovila Národní kulturní komisi v roce 1947, která měla spravovat 48 nejvýznamnějších památkových objektů, vybraných Zdeňkem Wirthem pro kulturní účely, především zestátněné hrady a zámky.²⁶⁸ Nebylo po válce zkrátka možné opravit ani všechny významné hrady a zámky. Oprava a rekonstrukce rozsáhlých památkových objektů je velmi nákladná. Pravděpodobně proto v praxi jiné památky musely ustoupit jiným hodnotám, například nové funkci. Socialistické kulturní myšlení vyžadovalo, aby památkové objekty měly praktickou funkci vzdělávací, podléhající socialistickému užití.²⁶⁹ Památková péče byla považována za kulturně politický nástroj státu a prostřednictvím návštěvy vybraných památek se měl aktivně utvářet socialistický život ve společnosti.²⁷⁰ V praxi myšleno tedy především návštěvu státních zámků a hradů.

Církevní památky si po roce 1945 spravovaly církve samostatně.²⁷¹ Většina světských i církevních staveb byly státem chráněné kulturní památky, o které se musel majitel starat podle zákona svými prostředky, tak jak stanovily orgány státní památkové péče.²⁷²

²⁶⁷ Ibidem, s. 48.

²⁶⁸ Kristina Uhlíková, *Národní kulturní komise 1947–1951*, Praha 2004, s. 44.

²⁶⁹ Břetislav Štorm, *Mezi žízní budoucnosti a trýzní minulosti. Výbor z textů k architektuře, umění a památkové péči*, Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Brně, Brno 2008, s. 78.

²⁷⁰ Hana Kalasová – Vladimír Hepner, *Postoje české veřejnosti ke kulturním památkám a památkové péči: zpráva o řešení výzkumného úkolu*, Praha 1976, s. 9-10.

²⁷¹ Jiřina Nesvadbková – Vlastimil Vinter – Zdeněk Wirth, *K vývoji památkové péče na území Československa. Přehled právních dokumentů a nástin vývoje 1749–1958*, 1. svazek, Praha 1983, s. 199.

²⁷² Josef Hobzek, *Vývoj památkové péče v českých zemích. Stručný nástin*, Praha 1987, s. 31.

U některých sakrálních památek platila výjimka, že i když vlastníkem nebyl stát, opravy finančně zajišťovaly ONV,²⁷³ které byly výkonnými orgány socialistické památkové péče. Pokud by se orgány památkové péče rozhodly opravit objekt poničené synagogy, která není žádnou církví užívána a je státem odkoupena, musely by pro to najít důvod, tedy nové společenské využití objektu.²⁷⁴

Zřejmě z pohledu neúčinnosti pro socialistickou společnost v případě pelhřimovské židovské svatyně, která stála v centru města a reprezentovala prosperitu bývalé pelhřimovské židovské obce, nebylo vhodné synagogu zachovávat, zřejmě ani z důvodů architektonických kvalit. Přitom socialistická památková péče kritizovala chyby předválečného kapitalismu, kdy byly historické části měst ničeny za účelem rozšiřování průmyslové a obchodní činnosti.²⁷⁵ Paradoxně z důvodu obchodního rozšiřování v centru města Pelhřimov bylo rozhodnuto o stržení dvou historických staveb, světské a církevní.

Oficiálně bylo také ze strany tehdejší památkové péče prohlašováno, že zájem na zachování uměleckých památek minulých dob by měl být prospěšný pro soudobou společnost a mělo by se najít jejich nové funkční využití.²⁷⁶ Proto se z některých nevyužitých synagog stávaly například muzea židovské kultury nebo jiné společensky užívané prostory. To nebyl případ pelhřimovské synagogy, žádná z výše proklamovaných tezí státní památkové péče nebyla dodržena ani uplatněna.

4.5. Další příklady demolice synagog za komunismu

Podobně jako pelhřimovská synagoga byla za socialismu zdemolována například zmíněná příbramská synagoga, která byla vystavěna v maurském stylu [14].²⁷⁷ Synagoga se řadila k ortodoxním svatyním, muže od žen dělila vysoká přepážka. Muži měli za předsíní vlastní modlitebnu. Nesměli být při bohoslužbě rušeni. Ženám také sloužily ženské galerie nacházející se v 1. patře. Pozoruhodný byl svatostánek, připodobněný původnímu oltáři v Šalamounově chrámu.²⁷⁸

²⁷³ Ibidem.

²⁷⁴ Viz Bauer (pozn. 254).

²⁷⁵ Viz Vinter (pozn. 261), 48–49.

²⁷⁶ Ibidem, s. 49.

²⁷⁷ Příbram, synagoga, <http://znicenekostely.cz/?load=detail&id=17209>, vyhledáno 26. 1. 2021.

Blíže viz Věra Smolová – Josef Velfl et al., *Synagoga v Příbrami a místní židovské obyvatelstvo*, Příbram 2015. Článek obsahuje obrazovou dokumentaci zboření synagogy.

²⁷⁸ Ibidem.

Nacistickou dobu budova synagogy přečkala. Za okupace mělo totiž město o synagogu zájem pro vlastní úřední účely a jednalo s židovskou obcí o koupi. Těsně před transportem příbramských Židů do koncentračních táborů v září 1942, ale město uvedlo, že z finančních důvodů nemůže synagogu odkoupit.²⁷⁹ Je to škoda, určitě by bylo pro zachování stavu památky dobré, kdyby se o budovy synagogy někdo staral, než aby pomalu chátrala. Okupanti budovu využívali k nevhodným ubytovacím účelům. Ani po válce synagogu nikdo nespravoval, i když byla navrácená obnovené Židovské náboženské obci v Příbrami, která ale neměla dostatek finančních prostředků na údržbu. Především o synagoze rozhodovalo město bez souhlasu židovské obce. Od roku 1953 v ní byly uloženy sbírky městského muzea, bez nároku na pronájem.²⁸⁰ Stále v ní byly ubytovací prostory a také sklad podniku Domácích potřeb.

V roce 1960 byla synagoga ve velmi špatném stavu a zástupci MěNV a ONV se dohodli na její likvidaci.²⁸¹ Naprosto bez nějakého pokusu o opravu nebo hledání jiného vhodnějšího využití. ŽNO v Praze byla postavena před ultimátum, že pokud synagogu neopraví, protože v důsledku špatného využití docházelo k otřesům (odpadával štít na průčelí, začaly se propadat stropy, klenby a podobně), bude přistoupeno k demolici objektu. Obec neměla prostředky na opravu a synagoga byla zbořena v dubnu 1969.²⁸² Na tomto příkladu je vidět, jak nejprve nacisté poničili synagogu zřízením ubytovacího zařízení a po nich pokračovali komunisté nevhodným skladováním zboží, až usoudili, že rozpadající se budovu synagogy vlastně vůbec nepotřebují, a proto ji nechají zbořit. Nezjistila jsem žádný náznak záchrany ani ze strany památkářů. Veškerou opravu měla zajistit pouze židovská obec.

Dalším příkladem komunistické demolice na sklonku osmdesátých let byla například synagoga v Brtnici, pocházející pravděpodobně z roku 1629 [66–67].²⁸³ Stavba byla zbořena v letech 1987–1988, z důvodu vystavění nového OD, podobně jako pelhřimovská synagoga. Brtnická synagoga zůstala po válce nevyužita, židovská komunita zde již neexistovala a památku nikdo neudržoval. Na rozdíl od OD

²⁷⁹ Ibidem.

²⁸⁰ Věra Smolová, Před 45 lety byla odstřelena příbramská synagoga, *Příbramsko.eu*, 9. 4. 2014, <https://www.pribramsko.eu/pred-45-lety-byla-odstrelena-pribramska-synagoga-5443?ID=5443>, vyhledáno 26. 1. 2021.

²⁸¹ Ibidem.

²⁸² Ibidem. Náklady na zbourání dokonce měla zaplatit ŽNO, protože byla dosud vlastníkem. Po převedení do majetku státu nakonec demolici zaplatil stát.

²⁸³ Viz Klenovský (pozn. 8), s. 76.

v Pelhřimově byla dne 8. května 2007 umístěna pamětní deska synagogy na brtnický OD, z podnětu britské rodiny, která měla v Brtnici předky.²⁸⁴ V Brtnici v židovské čtvrti byla kvůli této nové stavbě zničena také židovská radnice a škola. Naopak příkladem zachráněné židovské památky je klasicistní synagoga v Batelově z roku 1794, která byla v letech 1984–1985 přizpůsobena k účelům Svazu zahrádkářů [69–70].²⁸⁵ Díky tomu, že měla budova nové využití byla zachráněna před postupným chátráním, které by mohlo vést k likvidaci synagogy. Obě synagogy patřily k významným židovským památkám na území dnešního kraje Vysočina [68].

Synagogy a hřbitovy ve městech a vesnicích pustly z důsledku vyvraždění židovského obyvatelstva. Přeživší Židé emigrovali do větších měst a mnoho židovských lokalit zůstalo opuštěno. Komunistický režim po 2. světové válce 40 let pokračoval v ničení židovských památek, podobně jako němečtí nacisté a většina opuštěných synagogy chátralo, především z důvodu protináboženské politiky a následně byly některé modlitebny zbořeny nebo přestavěny k jinému (světskému) účelu. Nebyl příliš zájem židovské památky opravovat a renovovat. Známe pochopitelně několik případů opravených židovských staveb, například v Praze nebo Holešově, a především synagog, které koupily po 2. světové válce jiné církve pro zřízení vlastní modlitebny.

Počty zničených židovských památek v době komunismu jsou kritické. Mezi lety 1945–1989 bylo zbořeno asi 79 synagog, 31 hřbitovů, 6 ghett, 6 obřadních síní hřbitovů, 6 obecních a rabínských domů, poničeno bylo několik dalších židovských hřbitovů a synagog.²⁸⁶ Podle uvedeného výčtu je zřejmé, že situace s ničením židovských památek v Československu byla velmi tragická. Devastace židovských staveb probíhala z důvodů modernizace, kdy ztráta rodinných a kulturních vazeb Židů měla pomoci jejich začlenění do tehdejší běžné společnosti, která židovský národ neakceptovala.²⁸⁷ Z nesmyslných důvodů byly zbořeny hodnotné synagogy, aby ustoupily například novým stavbám pro potřebu tehdejší moderní společnosti, podobně jako pelhřimovská synagoga.²⁸⁸ Jiné

²⁸⁴ Pamětní deska v Brtnici připomíná zbořenou synagogu, *Jihlavský deník*, 8. 5. 2007, https://jihlavsky.denik.cz/zpravy_region/20070508brtnice_zide_pametni_d.html, vyhledáno 13. 2. 2021.

²⁸⁵ Viz Klenovský (pozn. 8), s. 54.

²⁸⁶ Viz Daníček (pozn. 200). Jiný zdroj uvádí, že bylo zničeno 105 synagog viz Federace židovských obcí v ČR, <https://www.fzo.cz/3064/den-zidovskych-pamatek-v-cr/>, vyhledáno 16. 2. 2021.

R

²⁸⁷ Viz Šmok (pozn. 27), s. 87.

²⁸⁸ Například synagoga ve Dvoře Králové byla zničena v letech 1965–66 kvůli stavbě komunikace, na místě zbořené synagogy v Litomyšli roku 1969 vzniklo panelové sídliště. Synagoga v Benešově byla stržena mezi lety 1975–76 a na místě vznikl obchodní dům Hvězda, dnes Billa. Synagoga ve Strakonících byla

synagogy byly nevhodně přestavěny tak, že jejich exteriér nezachovává sakrální vzhled. V dnešní době mají také mnohé synagogy přeměněnou funkci, slouží jako muzea, knihovny a galerie.

Pro představu stavu dalších židovských památek mohu uvést, že židovské hřbitovy chátraly také především proto, že je židovské obce po válce nemohli spravovat z důsledku nedostatků finančních prostředků a nechtěli je předat státu z důvodů rituálních tradic.²⁸⁹ Proto ŽNO rozhodly, že v tehdejších okresech bude zachován aspoň jeden hřbitov a ostatní se zlikvidují.²⁹⁰ Do současné doby je dochováno v České republice kolem 200 synagog, památkově chráněných je pouze 52, židovských hřbitovů máme zachováno více než 370.²⁹¹

zničena roku 1976 a poté zde bylo vystavěno obchodní středisko Otava. Viz <http://znicenekostely.cz>, vyhledáno 16. 2. 2021.

²⁸⁹ Viz Šmok (pozn. 27), s. 99.

²⁹⁰ Ibidem. Velmi těžce byl za komunismu poškozen například židovský hřbitov v Praze na Žižkově.

²⁹¹ Viz Federace židovských obcí ČR, <https://www.fzo.cz/3064/den-zidovskych-pamatek-v-cr/>, vyhledáno 16. 2. 2021.

5. Komparace s vybranými synagogami Maxe Fleischera v Čechách

V této a následující kapitole se budu zabývat některými významnými synagogami Maxe Fleischera, které architekt postavil na českém území a ve Vídni. Zaměřím se především na novogotické židovské modlitebny, abych určila stylová východiska a srovnala tyto stavby s pelhřimovskou synagoga a dala ji tak do souvislostí s ostatními Fleischerovými díly. Probádám zejména synagogy v Českých Budějovicích, Brně a následně v další kapitole synagogy ve Vídni, pomocí archivních pramenů, fotodokumentace a odborné literatury, protože tyto synagogy již bohužel nestojí na místě. Byly zničeny za totalitních režimů. Popíši také novogotický návrh Plzeňské synagogy, která ale nakonec podle Fleischera plánu postavena nebyla.

5.1. Synagoga v Českých Budějovicích

Když se v Českých Budějovicích obnovila ŽNO, bylo potřeba vybudovat velkou synagogu, kde by se konaly bohoslužby a která by velkoryse reprezentovala místní rozrůstající se židovskou společnost. Stalo se tak za podpory krajského rabína Adama Wundera (1817–1905)²⁹² a představeného českobudějovické náboženské obce Leopolda Löwyho. Plán na stavbu synagogy provedl Max Fleischer [71–74]. Byl také hlavním vedoucím stavby a interiérové výzdoby. Bylo to těsně předtím, než se stal samostatným architektem, ale již tehdy byl známý tím, že se zaměřuje především na židovskou sakrální architekturu. Synagoga v Českých Budějovicích patřila k jeho nejvýznačnějším stavbám.²⁹³

Českobudějovická židovská obec na stavbu odkoupila od města pozemek o rozloze 4200 m² na Lineckém předměstí u tehdejšího Krumlovského rybníka.²⁹⁴ Podle Carol Herselle Krinsky stavba synagogy probíhala v letech 1885–1888.²⁹⁵ Pravděpodobně do datace zahrnuje návrh projektu a probíhající přípravné práce na místě stavby. Zakládací listiny

²⁹² Archiv ŽM v Praze, fond Židovská náboženská obec v Českých Budějovicích, krajský rabín, sign. 64934.

²⁹³ Karel Kakuška, Tvůrce českobudějovické synagogy. Mauzoleum Maxe Fleischera, *Deník Jihočeská pravda*, 13. 6. 1992, s. 11.

²⁹⁴ Die neue synagoge in Budweis. Vom Architekten Max Fleischer in Wien, *Der Bautechniker*, IX. Jahrgang, Wien, 2. 10. 1891, č. 40, s. 1.

²⁹⁵ Carol Herselle Krinsky, *Synagogues of Europe. Architecture, History, Meaning*, New York 1985, s. 165–167.

dokládají, že samotná stavba synagogy byla započata dne 25. dubna 1887 a ukončena dne 27. srpna 1888.²⁹⁶ Architektura byla realizována v ulici F. A. Gerstnera vídeňským architektem Johannem Miedelem, německým stavitelem Bernhardem Wandreyem, pražským stavitelem Alfonsem Werthmüllerem a českým kameníkem Josefem Křenkem [76].²⁹⁷ Synagoga byla vysvěcena dne 5. září 1888.²⁹⁸

Synagoga byla vystavěna v novogotickém stylu jako mohutná trojlodní bazilika z červených neomítnutých cihel zvnějšku a uvnitř ze žlutých cihel, které byly vyrobeny ve schwarzenberské cihelně ve Zlivi u Českých Budějovic [77].²⁹⁹ Po vzoru křesťanských katedrál byla navržena s výrazným dvouvěžovým západním průčelím [78]. Konkrétně měla vzhledem připomínat dvouvěžový chrám sv. Brigity ve Vídni, zmíněné dílo Friedricha von Schmidta.³⁰⁰ Za předchůdce obrody cihlové novogotiky s dvěma věžemi v západní fasádě je považován německý architekt Karl Friedrich Schinkel, který v tomto stylu provedl první reprezentativní stavbu kostela Friedrichswerder v Berlíně mezi lety 1824–1829.³⁰¹ Schinkelovy novogotické sakrální projekty byly vzorem pro vídeňský kostel sv. Brigity.³⁰²

Na západní fasádě dominovaly dvě štíhlé věže vysoké 42 m a mezi nimi trojúhelníkový štít. Výrazný dominantní štít měla také synagoga v Pelhřimově, jak bylo řečeno. Shodovaly se i počty tří hrotitých portálů se vstupy pro ženy, nad kterými se nacházelo rozměrné členité okno, u pelhřimovské synagogy pouze nad prostředním vchodem. Portály pro muže byly umístěny na bočních stranách rizalitu, vedly do předsíní a z nich do hlavního mužského prostoru ve východní části svatyně. Českobudějovická synagoga byla bohatě zdobená, měla na průčelí ve štítu bílé mramorové desky Desatera se zlatými číslicemi. Štít byl završen soustavou gotizujících fiál.

Hlavním rozdílem mezi oběma stavbami bylo, že pelhřimovská svatyně neměla věže, což bylo u malé stavby pochopitelné. Čtyřboké věže českobudějovické synagogy se měnily u štítu na osmiboké přidáním polygonálních fiál v nárožích. Špičaté střechy věží byly

²⁹⁶ Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích, fond novějších dějin, 3 zakládací listiny českobudějovické synagogy, datováno 8. 6. 1888 a 27. 8. 1888, inv. č. K 350.

²⁹⁷ Ibidem.

²⁹⁸ Viz Die neue synagoge in Budweis (pozn. 294).

²⁹⁹ Viz Černý (pozn. 17), s. 78.

³⁰⁰ Viz Krinsky (pozn. 295), s. 165.

³⁰¹ Hermann Ziller, *Schinkel*, Velhagen & Klasing, Bielefeld 1897, s. 54–55, zdigitalizovaný dokument: <https://archive.org/details/schinkel00zill/page/54/mode/2up>.

³⁰² Viz Krinsky (pozn. 295), s. 165.

zhotovené ze dřeva, pokryté plechem a zakončené šesticípými Davidovými hvězdami.³⁰³ Uvnitř věží se nacházelo schodiště vedoucí na kruchtu a půdu. Princip dvouvěžového průčelí mohl být u pelhřimovské synagogy nahrazen dekórem pěti menších věžiček v horní polovině fasády.

Střední loď byla zastřešena sedlovou střechou s hnědými taškami a vedlejší lodě byly zakryty plochým plechem ze zinku.³⁰⁴ Hlavní loď byla na východní stěně ukončena apsidou, kde se nacházel svatostánek. V západní stěně byla na arkádě vybudovaná kruchta s varhanami. Objemné čtyřhlasé varhany zhotovila dílna Karla Eisenhuta v Praze.³⁰⁵ Presbytář na polygonálním půdorysu byl připodobněn ke křesťanským formám chrámu, byl bez oken, rozčleněn cihlovými lizénami. Měl hloubku přibližně 5 m.

Hlavní loď českobudějovické synagogy byla zaklenuta křížovou klenbou, měla délku 26 m, šířku 11 m a výšku 11 m, vedlejší lodě byly snižené pouze na 4,5 m³⁰⁶ a klenuté také křížovou klenbou. Na západní straně vedlejších lodí se nacházely vytápěné předsíně, vhodné na zimní období. Neobvyklým konstrukčním prvkem byly výfuky kouře ve fiálách apsidy.³⁰⁷ Kotelna se nacházela ve sklepě. Synagoga byla zařízena moderně. V západní části postranních lodí byly dvě vytápěné místnosti pro liturgie v zimních měsících.³⁰⁸

Princip čtyř klenebních polí vedlejších lodí se čtveřicí dvojitých menších hrotitých oken byl kopírován nad nimi v patře čtyřmi rozměrnými gotizujícími štíty s vysokými okny rozčleněnými na tři díly. Mezi štíty se nacházela malá úzká okénka. Různě barevná skla oken byla upevněna v olovněných kružbách. Tento systém oken zaručoval výtečné osvětlení hlavní lodí. Tvary oken byly inspirovány gotickými středoevropskými formami.³⁰⁹ Pelhřimovská synagoga měla vzhledem k menším proporcím stavby pouze dva boční gotizující lomené oblouky, členěné na tři štíhlá vysoká okna.

Synagoga byla velmi prostorná, bylo v ní 616 míst k sezení, z nichž bylo 232 sedadel pro ženy a 10 pro význačné představitele obce [75].³¹⁰ Vzhledem k rozměrům stavby by

³⁰³ Viz Černý (pozn. 17), s. 78.

³⁰⁴ Ibidem, s. 78–79.

³⁰⁵ Ibidem.

³⁰⁶ Viz Krinsky (pozn. 295), s. 165.

³⁰⁷ Viz Richter (pozn. 142), s. 117.

³⁰⁸ Ibidem.

³⁰⁹ Viz Černý (pozn. 17), s. 79.

³¹⁰ Ibidem, s. 80.

bylo možné umístit sem ženské galerie, ale ty vystavěny nebyly. Ženy poslouchaly bohoslužby v bočních lodích, tedy na stejné úrovni s muži, kteří seděli v hlavní lodi ve východní části. Západní část hlavní lodi patřila také ženám. Podobný princip Fleischer zavedl i v synagoze v Pelhřimově, jak jsem již uvedla. Tato synagoga byla mnohem menší a dalo se předpokládat, že vnitřní uspořádání architekt zvolil z důvodu malého a těsného prostoru pelhřimovské synagogy. U této synagogy se přesto vyvýšená galerie v západní stěně nacházela, ale byla komponovaná zřejmě pouze jako kruchta pro varhany.³¹¹

Fleischer navrhl i vnitřní výzdobu a zařízení. V interiéru byla českobudějovická synagoga značně polychromovaná, především rozsáhlými hebrejskými nápisy a malovanými vzory. Nejvyšší vlys byl popsán biblickými texty a vyzdoben rostlinnými a ornamentálními motivy. Výzdobu provedl vídeňský malíř a architekt Franz Jobst a Karl Zimmermann.³¹² Svatostánek byl vyrobený z dubového dřeva sochařem Juliem Prastorferem a byl vyzdobený ornamentální a kovářskou.³¹³ Svatostánek v apsidě se velmi podobal presbytáři křesťanských chrámů.³¹⁴

Na tribunu, kde byl svatostánek umístěn, se vcházelo po šesti schodech, dalších osm schodů vedlo přímo ke svatostánku [79]. Vyvýšená kazatelna byla dekorována kovovým zábradlím. Dřevěné lavice obsahovaly modlitební pulty a šatníky. Mezi další vybavení svatyně patřily dva osmramenné svícny, stojící před svatostánkem a bronzové lustry z Vídně. Sytě žluté cihly interiéru byly v kontrastu s červenými žebry a svorníky. Upoutala také pestrá okna. Synagoga byla jednou z nejhezčích staveb v Českých Budějovicích.³¹⁵ Rekonstrukci interiéru synagogy se věnuje stálá výstava *Příběh města* v Jihočeském muzeu v Českých Budějovicích [80].

Výzdobě synagogy věnuji značnou pozornost, protože než Fleischer dokončil stavbu českobudějovické synagogy a stal se samostatně působícím architektem, prováděl také rozsáhlou uměleckou činnost, věnovanou dekoraci, výzdobě a návrhům vnitřního vybavení. Na Dolnorakouské výstavě řemesel v roce 1880 obdržel stříbrnou medaili.³¹⁶

³¹¹ Viz Fiedler (pozn. 147).

³¹² Viz Černý (pozn. 17), s. 80.

³¹³ Ibidem.

³¹⁴ Viz Richter (pozn. 142).

³¹⁵ Von der Woche, *Illustriertes österreichisches Wochenblatt* 6, 9. 7. 1888, č. 260, s. 2.

³¹⁶ Max Fleischer, *Architektenlexikon Wien 1770–1945*, <https://www.architektenlexikon.at/de/142.htm>, vyhledáno 16. 12. 2020.

V Protektorátu Čechy a Morava byli Židé zatýkáni a jejich památky opuštěny a zabrány. Než se tak stalo, podala si žádost na správu synagogy jako svého církevního objektu, českobudějovická Církev československá dne 4. května 1939, ale požadavek byl zamítnut.³¹⁷ O záchranu českobudějovické synagogy se pokusila také ŽNO, když se rozhodla předat svatyni městu, dle dopisu ze dne 14. června 1939. Procesu o převod do majetku města se až do roku 1940 účastnily kromě českobudějovické židovské obce a samosprávy města, protektorátní úřad, německé okupační instituce a Ústředna pro židovské vystěhovalce, ale bohužel památka předána nebyla.³¹⁸ V dobovém protektorátním tisku dokonce vyšla nepravdivá zpráva o rozhodnutí převedení synagogy do správy města za kulturním užitím a o jisté dohodě starosty s městskými kulturními institucemi.³¹⁹

V Českých Budějovicích vládla nepříznivá nacistická atmosféra, kterou podporovalo místní německé obyvatelstvo. Synagoga byla postavena v parku na otevřeném prostranství a nabízela tak ideální podmínky pro demolici. Odstřelení minami nařídil německý starosta Friedrich David na den 5. července 1942 [81–82].³²⁰ Dnes by synagoga patřila k umělecky nejpozoruhodnějším synagonálním stavbám ve střední Evropě. Oproti synagoze v Českých Budějovicích se dodnes dochoval židovský hřbitov z 2. poloviny 19. století, s kvalitně zpracovanými kamennými náhrobky a pomníkem holocaustu. V pamětní síni je umístěna expozice o zaniklé židovské českobudějovické obci, historii hřbitova a dokumentace o vypálené synagoze.

Synagoga a židovské oběti také připomíná kamenný památník ve tvaru svícnu Menora, umístěný přímo na místě svatyně, na den 50. výročí zdemolování, dne 5. července 1992.³²¹ Článek o vystavění památníku vyšel již v roce 1991.³²² Naproti původnímu místa stavby se nachází zmenšený model českobudějovické synagogy v budově E.ONu.

³¹⁷ Státní okresní archiv v Českých Budějovicích, fond Okresní úřad 1850–1945, zn. A 1, karton č. 802.

³¹⁸ *Ibidem*.

³¹⁹ Českobudějovická synagoga pro kulturní účely, *Jihočeská jednota*, 1939, č. 44, s. 2.

³²⁰ Jan Podlešák (ed.), *Naše dny se naplnily. Z historie Židů v jižních Čechách*, Klub přátel Izraele v Českých Budějovicích, České Budějovice 2002, s. 199.

³²¹ Jan Podlešák, Židovský památník v Českých Budějovicích, *Česko-bavorské Výhledy* 3, 1992, č. 17, s. 3.

³²² Je čas si připomenout, *Jihočeská pravda*, 1991, č. 6, s. 6.

5.2. Synagoga v Břeclavi

Nemáme dochované žádné detailní fotografie a dokumentaci k výzdobě pelhřimovské synagogy včetně interiérového zařízení. Příkladný obrázek o vnitřní dekoraci a práci s prostorem nám mohou poskytnout jiné dochované synagogy, které navrhoval Fleischer. Velmi působivou ukázkou je interiér synagogy v Břeclavi, na kterém architekt pracoval po dokončení budějovické synagogy v roce 1888. Zřejmě proto, že byl interiér této synagogy velmi umělecky zdařilý a hodnotný, o čem svědčí například článek v rakouském tisku,³²³ získal Fleischer zakázku na úpravu vnitřního prostoru a výzdobu břeclavské synagogy [83–84].

Synagoga se nachází na místě bývalého židovské ghetta v centru města, blízko náměstí a třídy 17. listopadu. Je příkladem další synagogy postavené uprostřed města jako důkaz emancipace židovského obyvatelstva. U této synagogy je zajímavé, že na stavbě mělo zásluhu hlavně město. Stavbu v roce 1868 financoval místní židovský starosta David Kuffner.³²⁴ Na romantizujícím severozápadním průčelí upoutá výrazný půlkruhový štít tvořící rozetu, který je zakončený kamennými deskami Desatera. Po stranách synagogy jsou umístěny dvě polygonální věžičky.

Interiér je lemován po třech stranách dřevěnou galerií, na kterou se vchází dvěma postranními vstupy po kamenných točitých schodištích na západní straně. Galerie je podpírána deseti vysokými litinovými sloupy s hlavicemi v dórském stylu, vyzdobenou maurskými motivy. V severozápadní části galerie byl prostor pro varhany a chór. Na jihovýchodní straně sálu byl umístěn svatostánek a pódium se čtecím stolem. Zařízení v synagoze již není, sál budovy slouží pro výstavní a kulturní užití městského muzea. V letech 1997–1999 byla provedena celková obnova památky včetně interiérové výmalby, která byla opravena do původní podoby navržené Fleischerem [85–86].³²⁵

Sál o přibližné rozloze 17 x 11 m ukončuje dřevěný strop. Trámy jsou vyplněny modrým mořeným dřevem, dekorovaným intarzií. Modré a žluté části stropu jsou vyzdobeny rostlinnými a ornamentálními prvky na rákosové omítce. Shodně je vymalován stop pod galeriemi. Tato duplicita zdůrazňuje iluzivní prostor, vypadající jako nebeská klenba. Žlutě vymalované stěny jsou opatřeny horizontálními a vertikálními geometrickými pásy

³²³ Viz Von der Woche (pozn. 315).

³²⁴ Viz Klenovský (pozn. 33), s. 72.

³²⁵ Ibidem.

s orientálními motivy. Detailům Fleischer věnoval důkladnou pozornost, podobně jako celkovému pohledu, založenému na kontrastu tmavých a světlých barev. Prostor architekt ladil do převládajícího žlutého odstínu jako u českobudějovické synagogy. Celkový dojem je harmonizující, Fleischer předvedl geniální práci s vnitřním prostorem. Prostřednictvím světlých barev stěn iluzivně zvětšoval prostor, podobně mohl pracovat u pelhřimovské synagogy, vzhledem k malé rozloze jejího sálu.

5.3. Novogotický návrh Velké synagogy v Plzni

Roku 1888 dostal Fleischer zakázku od ŽNO Plzeň na stavbu monumentální synagogy.³²⁶ Židovská obec na stavbu koupila pozemek v centru města a rozhodla se zde vybudovat reprezentativní synagogu. Plány na stavbu Velké synagogy v Plzni architekt vypracoval v novogotickém stylu [87–92],³²⁷ který odkazuje na historizující důraz a vysokou reprezentativnost, aby naplnil představy židovské obce. Návrhy byly předloženy komisi ke schválení v říjnu 1888.³²⁸ Při jejich schvalování byl Fleischer přítomen na schůzi obce dne 16. října 1888.³²⁹ Plán byl přijat, ale problémem byla výše rozpočtu stavby 138 000 zlatých, kterou sám navrhl architekt.³³⁰ Požadovalo se, aby rozpočet Fleischer příliš nepřekročil. Stavba byla odsouhlasena. Stavební kámen byl slavnostně položen dne 2. prosince 1888.³³¹

V následujícím roce vyvstaly finanční potíže židovské obce.³³² Stavba v novogotickém stylu byla příliš nákladná, přesto dne 10. července 1889 obec architekta požádala, aby projekt v navýšeném rozpočtu 170 000 zlatých přepracoval, ale ponechal gotizující styl.³³³ Plzeňská židovská obec tento styl vyžadovala z důvodu stavby velkolepé obrovské synagogy, která by charakterizovala velký rozmach židovské obce a na to se podle mého názoru dobře hodil zejména historizující styl gotizujícího tvarosloví architekta Fleischera.

³²⁶ Petra Černá, *Velká synagoga v Plzni* (bakalář. práce), MU Brno 2010, s. 17–18.

³²⁷ Archiv ŽM v Praze, fond Židovská náboženská obec Plzeň, Plány na stavbu synagogy, 1888, signováno Max Fleischer, Architekt Wien 1888, sign. 2844.

³²⁸ Ibidem.

³²⁹ Archiv ŽM v Praze, fond ŽNO Plzeň, Plenarsitzungsprotokolle, 23. 8. 1885 – 21. 12. 1890, sign. 20823.

³³⁰ Otázkou financování stavby se podrobně zabývá Petra Černá, kapitola Max Fleischer a nerealizovaný plán, in: *Velká synagoga v Plzni* (bakalář. práce), MU Brno 2010, s. 17–21.

³³¹ Nová synagoga v Plzni, *Zlatá Praha*, roč. VI, č. 15, 1. 3. 1889, s. 179. Dobové noviny psaly, že gotizující styl bude chloubou města. Zajímavostí je, že článek popisoval tento stavební styl jako „moderní“, tedy myšleno nejspíše jako současný architektonický styl, v kterém se právě v té době stavělo.

³³² Viz Černá (pozn. 326), s. 19.

³³³ Archiv ŽM v Praze, fond ŽNO Plzeň, Plenarsitzungsprotokolle, 23. 8. 1885 – 21. 12. 1890, sign. 20823.

Historik Jiří Černý ovšem správně konstatuje, že novogotika nebyla pro stavby synagog běžná, užívala se zejména pro stavby kostelů, proto se pro synagogy nehodila.³³⁴ U Fleischera Černý vnímá užití novogotiky pro stavby synagog jako představu rovnosti Židů s Němci, kteří pocházejí z katolického prostředí.³³⁵ Architekt tak novogotickými synagogami symbolicky navazuje na mnohaletou historii gotických kostelů středověku. Názor lze podpořit také tím, že křesťanství bylo založeno ve 30. letech 1. století v pospolitosti se židovstvím a je s ním od základu propojeno.³³⁶ A proto je možné, že Fleischer nechtěl rozlišovat židovské chrámy od katolických, protože obě náboženství vycházejí ze stejného základu víry, jak bylo již řečeno. Zrovnoprávnění židovství prostřednictvím uměleckého vyjádření je podle Černého ojedinělý počin.³³⁷ Volbu novogotického stylu pro synagogy vnímám jako poplatný tehdejší aktuální době v 2. polovině 19. století, kdy se židovství zreformovalo a chtělo více začlenit mezi společnost.

Problém s dohodnutím na odsouhlasení Fleischera návrhu shledávám také v tom, že Fleischer se s plzeňskou židovskou obcí neustále dohadoval o lhůtě vypracování plánů a honoráři, až se nakonec obec dohodla na spolupráci s plzeňským stavitelem Emanuelem Klotzem.³³⁸ Klotz vypočítal náklady na stavbu ale ještě vyšší, na 190 000 zlatých.³³⁹

Proč se ale nepřistoupilo k realizaci návrhu Fleischera, když se náklady na stavbu vyšplhaly architektem Klotzem na mnohem větší částku a židovská obec řešila finanční potíže? Argumenty uvádí také jiný zdroj. Fleischer navrhl synagogu jako trojlodí s dvěma věžemi vysokými 65 m, ale tehdejší radní s tím nesouhlasili, z důvodu konkurence ke gotické katedrále sv. Bartoloměje v Plzni.³⁴⁰ Velké podobnosti s křesťanskou architekturou byl právě také novogotický styl, který radní taktéž zamítli.³⁴¹ Architektura

³³⁴ Viz Černý (pozn. 17), s. 73–75.

³³⁵ Ibidem, s. 74. V Čechách žila určitá skupina německých Židů, která německou kulturu prohlašovala za svou, proto židovské obce často zadávaly zakázky židovským architektům z německého prostředí, například Jacobu Gartnerovi nebo Wilhelmu Stiassnymu. Většina Židů také k německé národnosti konvertovala.

³³⁶ Viz Tretera (pozn. 114), s. 12.

³³⁷ Viz Černý (pozn. 17), s. 103.

³³⁸ Tomáš Hudec, Velká synagoga v Plzni, in: *Pěší zóna: revue pro památkovou péči, archeologii, historii, výtvarné umění a literaturu*, č. 9, Plzeň 2001, s. 21.

³³⁹ Nová synagoga v Plzni, *Plzeňské listy*, roč. XXVII, č. 4, 1891, 8. 1.

³⁴⁰ Velká synagoga v Plzni je třetí největší v Evropě. Za války se v ní šily německé uniformy, <https://ct24.ceskatelevize.cz/regiony/2587660-velka-synagoga-v-plzni-je-treti-nejvetsi-v-evrope-za-valky-se-v-ni-sily-nemecke>, vyhledáno 6. 12. 2020.

³⁴¹ Ibidem. Židovská obec měla smlouvu s městem na zástavní právo pozemku na výstavbu synagogy v lhůtě do 2 let. Lhůtu několikrát prodloužili na celkových 19 let, protože židovská obec neměla dostatek financí na stavbu. Viz Kateřina Kubátová, *Židovská komunita v Plzni a na Plzeňsku* (diplom. práce), Plzeň 2016, s. 50. Proto radní také projekt synagogy hodnotili a mohli ho zamítnout.

měla být stavěna režnými cihlami v přesném gotizujícím tvarosloví, s fiálami, rozetami a kružbami, jak dokládá Fleischerův návrh. Dvouvěžové monumentální průčelí bylo přibližně shodné s typem, který architekt projektoval pro později postavenou synagogu ve Vídni v ulici Neudeggasse.³⁴²

Trojlodní plzeňskou svatyni Fleischer navrhl s ženskými galeriemi po třech stranách, podepřenými polygonálními pilíři, které nesly také klenbu. Na východní straně apsidy měl být umístěn svatostánek na vyvýšeném řečništi. Pro rozměrnou synagogu bylo navrženo 718 přízemních mužských sedadel, ženám patřilo 518 míst na galeriích.³⁴³ V patře hlavní lodi se mělo nacházet šest vysokých hrotitých oken. V přízemí vedlejších lodí měla být dvojice menších oken, rozčleněných na tři části v lomeném oblouku, podobně typických pro českobudějovickou i pelhřimovskou synagogu. Střední loď měla být klenuta v šesti polích žebrovou síťovou klenbou. Nad svatostánkem se klenba změnila v hvězdicovou.

Architekt Emanuel Klotz upravil návrh Velké synagogy v roce 1890 [93].³⁴⁴ Ponechal původní koncept a půdorys, ale navrhl stavbu v novorománském stylu s maurskými prvky. Zřejmě z důvodu vnesení do projektu vlastní invenci, odlišnou od původního Fleischerova plánu a vystižení vkusu židovské obce, jejímž požadavkem byla především monumentální a reprezentativní svatyně. Klotz musel také změnou stylu vyhovět plzeňským radním. Věže projektant snížil na 45 m.

Klotz zásadním způsobem nezměnil původní rozvržení stavby, protože průčelí se nachází na východní straně a svatostánek musí být také na východě, tak toto koncepční řešení ponechal podle Fleischerova návrhu. Průčelí je tedy rovněž také závěrem svatyně. Do střední lodě se vstupuje vedlejšími loděmi. Přestože je stavba zařazena jako novorománská, je projevem eklektismu. Nalezneme zde architektonické prvky různých historických stylů.

Na fasádě jsou novorenesanční prvky na hlavici portálu a na štítu, který je vyzdoben šesticípou hvězdou a zakončen baldachýnem s mramorovými deskami Desatera [94]. V přízemí je kvádrová rustika, přejatá z renesance. Nad portálem jsou oblouky románského typu a tři novorenesanční sdružená okna, která jsou vyplněna barevnou

³⁴² Viz Černý (pozn. 17), s. 82.

³⁴³ Ibidem.

³⁴⁴ Viz Velká synagoga v Plzni je třetí největší v Evropě (pozn. 340).

vitráží. Na věžích a štítu je novorománský obloučkový vlys, nad kterým je ornamentální vlys maurského tvarosloví. Novorenesanční je slepá arkáda na věžích, kde se v nárožích nachází novobarokní motiv piniové šišky. Věže na čtvercovém půdorysu přechází po 20 m v osmiúhelné, zakončené cibulovitými kupolemi, typickými pro maurský sloh. Orientalizujícího pojetí jsou také bānē nesené novorenesanční kordonovou římsou.

Ve východní stěně u svatostánku s novorománskými sloupy jsou novorenesanční výklenky. Klotz zachoval původní návrh gotizující žebrové sít'ové klenby, dělené na 6 polí. Interiér byl bohatě vyzdoben výmalbou s květinovými a orientálními vzory [95].³⁴⁵ Stavbu realizoval plzeňský stavitel Rudolf Štech. Slavnostní otevření synagogy se konalo 7. září 1893.³⁴⁶

Proč architekt zvolil zrovna novorománský styl? Byl určitě vhodnější, z hlediska požadavků představitelů města a mohl být také levnější na realizaci, ale vzhledem k tomu, že náklady na stavbu byly 190 000 zlatých (oproti původně Fleischerem stanovených 138 000 zl.), lze se domnívat, že problémem byl spíše nevyhovující gotizující styl přísného severoněmeckého typu. To byl podle mého názoru jeden z hlavních důvodů, proč musel být stavební styl změněn jiným architektem. Černá došla k závěru, že rozpočet 190 000 zl. zahrnoval i zhotovení vnitřního vybavení, kdežto provedení velké kamenické práce v gotizujícím návrhu by mohlo být mnohem dražší.³⁴⁷ Podle protokolů židovská obec již ustoupila od novogotického stylu a požadovala především působivou fasádu.³⁴⁸

Novorománský a maurský styl byl pro stavby synagog podle Černého rozhodně vhodnější a také častější. Vzhledem k tomu, že neexistuje žádný konkrétní židovský stavební styl, se mu nejvíce přibližuje islámský styl.³⁴⁹ Maurská architektura odráží významný věk Židů na Pyrenejském poloostrově, kde žili v 8.–15. století pod nadvládou muslimů.³⁵⁰ Podle Carol Krinsky právě maurský styl volí Židé, kteří se přihlašují ke svému orientálnímu původu, kdežto novogotiku přijímají ti, kteří se od něj odklonili a přidružili se k místu svého současného pobytu.³⁵¹ S tímto názorem lze souhlasit.

³⁴⁵ Příkladnou synagogou s bohatou interiérovou výzdobou v orientálním stylu je synagoga v Krnově viz Romana Rosová – Martin Strakoš, *Synagoga v Krnově a její architektura*, in: *Zprávy památkové péče*, č. 2, Praha 2010, s. 30–43.

³⁴⁶ Kateřina Kubátová, *Židovská komunita v Plzni a na Plzeňsku* (diplom. práce), Plzeň 2016, s. 53.

³⁴⁷ Viz Černá (pozn. 326), s. 22.

³⁴⁸ *Ibidem*, s. 22–23.

³⁴⁹ Viz Černý (pozn. 48), s. 103.

³⁵⁰ Viz Horyna – Pavlincová (pozn. 131), s. 567.

³⁵¹ Viz Krinsky (pozn. 295), s. 74.

Zvolený architektonický synagonální styl určovalo především sociální a politické smýšlení konkrétní židovské obce, která se buď začlenila mezi místní obyvatele nebo vyjadřovala odlišný postoj a od místní populace si spíše držela odstup a ortodoxně dodržovala svůj přirozený orientální způsob života. To mohl nejlépe všem demonstrovat stavební styl jejich architektury. O novorománsko-maurském stylu se psalo také jako o „cizokrajném stylu,“ zaneseném na naše území příkladně prostřednictvím největší synagogy v Čechách.³⁵²

Velká synagoga v Plzni je příkladem emancipace a připomínky původního židovského výskytu, oproti tomu pelhřimovská synagoga vyjadřovala, vzhledem k novogotickému vzhledu, určité začlenění do společnosti. Menší církevní stavba uprostřed města ani z okolní zástavby tolik nevyčnívala. Fleischerův návrh plzeňské synagogy s novogotickou fasádou, zvýrazněnou obrovskými věžemi, mohl být pro představitele města do jisté míry opravdu pobuřující. Zejména když synagoga stojí na frekventované hlavní třídě, při vstupu do historického centra města. Vzhledem k tomu, že židovské synagogy nesměly do poloviny 19. století převyšovat katolické kostely,³⁵³ je reakce radních pochopitelná.³⁵⁴

Za 2. světové války demolici synagogy nejspíše zabránila okolní zástavba. Usuzuji z toho, že monumentální synagoga v Českých Budějovicích byla odstřelena, protože strategicky stála na volném prostranství. Plzeňská synagoga sloužila jako uskladnění zabaveného židovského majetku a šily se zde německé vojenské uniformy.³⁵⁵ Bohoslužby se po válce konaly do roku 1973 v zimní modlitebně synagogy.³⁵⁶ Poté byl v hlavním sále uložen sklad nábytku jako skoro v každé jiné synagoze během komunistického režimu. Poničená památka byla zrekonstruována v letech 1994–1998.³⁵⁷ Slouží k bohoslužebným a kulturním účelům.

³⁵² Leopold Ehrmann, *Synagogy*, in: *O židovských památkách v Československé republice. Publikace památkové komise nejvyšší rady Svazu židovských obcí náboženských v Čechách, na Moravě a Slezsku*, Praha 1933, s. 8.

³⁵³ Viz Klenovský (pozn. 8), s. 42. Synagogy musely být stavěny bez věží, aby nekonkurovaly katolickým chrámům, až do poloviny 19. století, kdy byly přijaty reformy na zrušení omezení. Přesto v tomto případě vidíme, že některá města i na konci 19. století vysoké věže synagog neakceptovala.

³⁵⁴ Usuzuji z toho, že věž katedrály sv. Bartoloměje měří kolem 100 m. Fleischer navrhl synagogu s dvěma věžemi vysokými 65 m, dvojnásobek dává dohromady 130 m. Oproti tomu Klotz snížil věže na 45 m, to je celkem 90 m. Tudíž se vešel v návrhu pod 100 m.

³⁵⁵ Viz Velká synagoga v Plzni je třetí největší v Evropě (pozn. 340).

³⁵⁶ *Ibidem*.

³⁵⁷ Viz Rozkošná – Jakubec (pozn. 22), s. 296. Blíže viz Věra Špírková, *Velká synagoga v Plzni*, in: *Památky: Unikátní encyklopedie na pokračování*, Plzeň 2002.

5.4. Nová synagoga v Brně

Odklon od gotizujícího stylu synagog architekta Fleischera představovala Nová synagoga v Brně. Pro souvislost s pelhřimovskou synagogou lze uvést, že i brněnská synagoga byla zbořena za komunistického režimu. Tudíž na našem území nemáme dochovanou jedinou synagogu, kterou by Fleischer projektoval jako celkovou budovu, kromě zmíněného interiéru břeclovské synagogy.

Synagoga v ulici Ponávka byla postavena na počátku 20. století, podle Fleischera projektu v novorománském stylu, brněnským stavitelem Alfredem Zeiselem [96]. Vznikla jako třetí synagoga v Brně pro rozrůstající se židovské obyvatelstvo.³⁵⁸ Stála v místě bývalých městských hradeb u historického jádra města. Prostorná synagoga byla vystavěna na obdélném půdorysu o rozloze 18 x 32 m.³⁵⁹ Na této stavbě si můžeme všimnout, jak Fleischer zpracoval fasádu v jiném než novogotickém pojetí [97]. Průčelí bylo architektonicky členěné novorománskými prvky, třemi velkými půlkruhovými okny, třemi portály se štíty zakončenými obloučkovým vlysem a dvěma dvojicemi úzkých oken mezi portály a v patře. V horní části štítu hlavní lodě a po stranách bočních lodí se nacházela slepá arkáda. V exteriéru byla zachována čistota romantizujících prvků v kontrastu s režným zdivem stavby, typickým spíše pro novogotiku.

Trojlodní svatyně, s půlkruhovou apsidou a bazilikálním osvětlením v patře, měla ploché stropy [98]. Zde vidíme další příklad, že Fleischer připodobňoval židovské svatyně ke křesťanským kostelům. Vchod do synagogy vedl na západní straně přes předsíň do hlavního sálu a na dvě schodiště vedoucí na ženské galerie po třech stranách prostoru. Fleischer navrhl synagogu podle tradičního uspořádání s oddělenými galeriemi pro ženy. Synagoga měla kapacitu 324 sedadel pro muže a 250 sedadel pro ženy.³⁶⁰ Půlkruhové oblouky na pilířích rozdělovaly hlavní loď od bočních lodí. Svatostánek na východně straně zvýrazňoval velký oblouk s motivem rozety a hebrejským textem. Stavba vynikala technickým řešením, vnitřní nosné části byly ze železobetonu a vnější obvodové zdi z cihel.³⁶¹

³⁵⁸ Moritz Brunner, *Geschichte der Juden in Brünn*, in: Hugo Gold, *Die Juden und Judengemeinden Mährens in Vergangenheit und Gegenwart*, Brno 1929, s. 168.

³⁵⁹ Viz Klenovský (pozn. 33). s. 60.

³⁶⁰ *Ibidem*, s. 61.

³⁶¹ *Ibidem*.

Střední loď měla rozlohu 21 x 8 m a výšku 13 m.³⁶² Osvětlovala ji půlkruhová zdvojená a ztrojená okna. Interiér byl vymalován na bílo bez dekorace. Pouze oblouky byly lemovány z obou stran zlatou barvou. Takto čistý interiér byl velmi prosvětlený a prostorný. Kontrastoval s exteriérem. Synagoga byla vysvěcena 13. září 1906.³⁶³

Za okupace Nová synagoga zdemolována nebyla, ale brněnští němečtí nacisté ihned po vyhlášení Protektorátu dne 16. března 1939 vypálili monumentální novorománskou Velkou synagogu v Brně, když se očekával příjezd Hitlera do Brna.³⁶⁴ Tato synagoga byla postavená v roce 1855 podle plánů vídeňských architektů, Julia Romana a Augusta Schwendenweina.³⁶⁵

Bohoslužby se v Nové synagoze konaly pravděpodobně do podzimu 1941, kdy je nacisté zakázali.³⁶⁶ V roce 1944 byla stavba poničena v důsledku bombardování a po válce byla navrácena židovské obci, ale vzhledem k tomu, že koncentrační tábory přežila sotva desetina brněnských Židů, obrovskou budovu nemohli spravovat.³⁶⁷ Obec neměla finanční prostředky na její opravu a údržbu, a proto z ní bylo po mnoho desítek let skladiště.³⁶⁸ Zájem o zboření nevyužité budovy měla Úrazová nemocnice Brno (tehdejší Výzkumný ústav traumatologický), na jejímž pozemku synagoga stála a chtěla zde vybudovat svoje nové prostory.

Jak popisuje v citovaném článku Klenovský, který pracoval od roku 1980 jako památkář Krajského střediska státní památkové péče a ochrany přírody v Brně, byly před demolicí předloženy návrhy na možné využití budovy synagogy, například pro Divadlo na provázku, ale nemocnice vyvíjela nátlak na zboření stavby pro své účely.³⁶⁹ Důvody k zdemolování musely být samozřejmě oficiálně povoleny tehdejšími úřady. Státní orgány oslovily odborné instituce památkové péče s tím, co lze zachránit a některé

³⁶² Arno Pařík, Brno – Nová synagoga, *Symboly emancipace. Synagogy 19. století v českých zemích* (kat. výst.), Praha 2013, s. 91.

³⁶³ Viz Klenovský (pozn. 33). s. 60.

³⁶⁴ Eliška Gráfičková, Brňané si připomněli Velkou synagogu, kterou před 80 lety vypálili nacisté, *Brněnský deník*, 17. 3. 2019, https://brnensky.denik.cz/zpravy_region/velkou-synagogu-naciste-zapalili-pred-osmdesati-lety-20190317.html, vyhledáno 12. 2. 2021.

³⁶⁵ Jaroslav Klenovský, Brno – Velká synagoga, *Nedochované památky židovské kultury Moravy a Slezska*, Brno 2005.

³⁶⁶ Co nacisté začali, komunisté dokončili. V brněnské nemocnici stávala synagoga, dnes je tam občerstvení, *iRozhlas*, 9. 6. 2020, https://www.irozhlas.cz/veda-technologie/historie/pametova-stopa-synagoga-urazova-nemocnice-brno-komuniste-naciste_2006090935_oro, vyhledáno 12. 2. 2021.

³⁶⁷ Ibidem.

³⁶⁸ Viz Klenovský (pozn. 33). s. 61.

³⁶⁹ Viz Co nacisté začali, komunisté dokončili (pozn. 366).

významné architektonické a zdobné prvky byly odvezeny do Muzea města Brna.³⁷⁰ Rozhodlo se o demolici synagogy na přelomu let 1985–1986, přestože mohla mít kulturní využití.³⁷¹

Pro představu podoby této synagogy byla vytvořena virtuální 3D rekonstrukce vnitřního prostoru [99]. Pro připomínku synagogy byla umístěna pamětní deska v areálu Úrazové nemocnice na místě památky. Podobně, jako pelhřimovská synagoga, brněnská Nová synagoga přečkala nacistické časy, ale další totalitní režim ji nakonec nechal zbořit.

³⁷⁰ Ibidem. Tehdejší referent KS PP OP v Brně, Jaroslav Klenovský, vybral do depozitáře muzea vstupní dveře synagogy, dvě donační desky z předsíně, kamenné desky Desatera a kovanou mříž svatostánku.

³⁷¹ Viz Pařík (pozn. 362).

6. Komparace s novogotickými synagogami Maxe Fleischera ve Vídni

6.1. Synagoga v ulici Schmalzhofgasse

Tato synagoga, která byla nejranější Fleischerovou velkou stavbou, byla stavěna v letech 1883–1884 ve VI. vídeňském městském okrese Mariahilf.³⁷² Čtvrť se nachází přesně uprostřed města. Synagoga byla tedy umístěna přímo doprostřed Vídně. Bylo vybráno velmi reprezentativní místo pro svatyni prezentující židovství ve Vídni. Zde vidíme shodný rys s pelhřimovskou synagogou, která stála také uprostřed města. Jako podnětné dílo, patřící do dědictví velkých mistrů rakouské monarchie (van der Nüll, Schmidt, Ferstel), vídeňskou památku cenil rozsáhlý článek v tehdejších novinách.³⁷³ Stavbu realizoval Fleischerův žák, architekt Johann Miedel a stavebníkem technikem byl Bernhard Wandrey.

Monumentální synagoga, na obdélném půdoryse o rozloze 827 m², byla navržena jako bazilikální trojlodí s apsidou [100].³⁷⁴ Byla postavena v novogotickém stylu, z neomínutých červených cihel, charakteristickém zejména pro křesťanské stavby.³⁷⁵ To byl jeden ze zmíněných důvodů, proč již u své první velké synagogy Fleischer navrhl gotizující styl, aby vzhledově připodobnil židovskou svatyni ke katolickému kostelu. Tato synagoga byla demonstrativním příkladem architektova zaměření na novogotickou architekturu, po vzoru křesťanských kostelů a katedrál, které v něm byly stavěny především.³⁷⁶ Myšleno zřejmě v souladu s významnými sakrálními stavbami architekta Schmidta. Podle mého názoru byl Fleischer novogoticky orientován také z důvodu co nejvhodnějšího architektonického ztvárnění pro sakrální stavby obecně, zvláště pro ty monumentální. Na tuto synagogu architekt aplikoval prostřednictvím zvolené

³⁷² Pierre Genée, *Wiener Synagogen 1825–1938*, Wien 1987, s. 64.

³⁷³ Max Fleischer, Der isr. Tempel im VI. Bezirke Wiens, *Der Bautechniker*, IV. Jahrgang, Nr. 40, 1884, 3. 10., s. 503–505.

³⁷⁴ Ibidem, s. 504.

³⁷⁵ Fleischer to převzal, jak jsem již zmínila, od svého učitele Schmidta, proto zřejmě byla jeho první synagonální a potažmo také církevní stavba, stavěna právě novogoticky.

³⁷⁶ Timo Hagen, *Synagogenbau und Ritualmord. Antisemitismus und jüdische Selbstverortung im siebenbürgischen Kronstadt um 1900*, Göttingen 2019, s. 138–139.

architektury reformní program judaismu.³⁷⁷ Zejména tím, že se odklonil od převládajícího maursko-orientalizujícího stylu pro architekturu synagog.

Synagoga neměla vysoké věže, ale výrazně členitý štít v průčelí, lemovaný z každé strany štíhlou věžičkou [101]. V tom je určitá podobnost s pelhřimovskou synagogou, která měla na štítu také malé věžičky. Uprostřed štítu vídeňské synagogy bylo rozetové okno, typické pro gotické katedrály. Fasáda byla rytmicky členěná. Hlavní portál byl rozčleněn na tři vchody s hrotitými štíty. Nad portálem se nacházelo velké lomené trojdílné okno. V bočních lodí nad portály byla dvě vysoká okna.

Uvnitř bočních lodí byla v patře umístěna ženská galerie, na západní straně varhanní kruchta a na východní straně v apsidě se nacházel svatostánek [102]. Vnitřní uspořádání prostoru bylo tradiční. Prostor synagogy nabízel celkem 588 sedadel, mužských bylo 322 a 236 ženských na emporách.³⁷⁸ Podle virtuální rekonstrukce Martense byl interiér harmonicky osvětlený bazilikálními okny [103].³⁷⁹

Celý vnitřní prostor byl také znamenitě vymalován.³⁸⁰ Bohatě byl vyzdoben kazetový strop hlavní lodi dřevěným obložením, s motivem pozlacené rozety a vymalovanými trámy. Modře malovaný strop apsidy se zlatými hvězdami byl zřejmě připodobněn nebeské klenbě. Žebra klenby byla různě barevně kolorována a místy zlacena. Barevná okna byla zasazena v olověných rámech. Vnitřní prostor byl velmi impozantní. Akustika sálu byla obzvláště vynikající. Synagoga byla moderně vybavena. Pod svatostánkem v suterénu bylo zabudované vyhřívání prostoru a zajištěna ventilace vzduchu.³⁸¹

Ke stavbě byly ztraceny plány interiéru, existují jen fotografie a skica Fleischera. Nepodávají detailní pohled na celou podobu kazetového stropu a předměty svatyně. Badatelé Georg Niessner a Peter Schilling zkoumali architektonické kresby vídeňských synagog Maxe Fleischera, v souvislosti se synagogou v ul. Schmalzhofgasse zjistili, že v porovnání s dalšími vídeňskými synagogami, byly plány této synagogy mnohem

³⁷⁷ Michaela Feurstein – Gerhard Milchram, *Jüdisches Wien*, Wien 2007, s. 126.

³⁷⁸ Viz Genée (pozn. 372).

³⁷⁹ Bob Martens, Virtuelle Rekonstruktion dreier Synagogen von Max Fleischer in Wien, In: *David*, Heft Nr. 74, September 2007.

³⁸⁰ Viz Fleischer (pozn. 373), s. 504.

³⁸¹ Ibidem.

rozsáhlejší.³⁸² Synagogu bohužel vypálili nacisté za Křišťálové noci z 9. a 10. listopadu 1938.³⁸³

6.2. Synagoga v ulici Müllnergasse

Druhá vídeňská synagoga, provedená podle návrhu Fleischera, byla postavena v letech 1888–1889 v IX. vídeňském městském okrese Alsergrund [104].³⁸⁴ Synagoga byla umístěna, podobně jako první Fleischerova vídeňská synagoga, uvnitř historického jádra města, na reprezentativním místě. Přímo naproti židovské svatyně stál katolický farní kostel Servitenkirche. Lze se tedy domnívat, že židovská komunita v tomto městském obvodu měla dobré přijetí, ze strany římsko-katolické církve, pro vybranou lokalitu na stavbu své synagogy.³⁸⁵ Židovský chrám tak byl v přímé konfrontaci s křesťanským kostelem. To je jeden z rysů emancipace židovské církve, architektonicky podporované právě výběrem Fleischera jako vhodného architekta, který stíral rozdíly mezi katolickými a židovskými stavbami. Fleischer tu pracoval velmi promyšleně, protože měl k dispozici omezený stavební prostor, musel synagogu vtěsnat mezi dva vysoké městské domy.

Shodný rys s první Fleischerovou vídeňskou synagogou je uplatněný stavební styl. Byla vybudovaná z neomítnutých režných cihel. Novogotická synagoga, s trojlodní bazilikální dispozicí, odpovídala tehdejšímu vkusu.³⁸⁶ Vzhledem k urbanistickému řešení okolní zástavby, fasáda směřovala na východ. Průčelí bylo zvýrazněno dvěma věžemi, vysokými 35 m, které mohly být inspirovány románsko-gotickými domy.³⁸⁷ Zřejmě, aby se synagoga vzhledově hodila do okolní zástavby, ale prostřednictvím věží výškově domy převyšovala. Z tohoto důvodu usuzuji, že synagoga měla připomínat katolický kostel.

V průčelí byly vchody pouze z bočních lodí. Nebyl zde vybudován hlavní portál, protože na východní straně byl uvnitř synagogy tradičně umístěn svatostánek. Hlavní vstup se nacházel na západní straně v ulici Grüentorgasse. Zvýšená pozornost byla proto věnována fasádě otevřené do dvora. Nebylo také možné, z důvodu omezeného prostoru,

³⁸² Georg Niessner – Peter Schilling, *Virtuelle Rekonstruktion dreier Synagogen in Wien von Max Fleischer* (diplom. práce) Wien 2004.

³⁸³ Viz blíže Erben Tino, *Der Novemberpogrom 1938. Die "Reichskristallnacht" in Wien* (kat. výst.), Wien 1988.

³⁸⁴ Viz Genée (pozn. 372), s. 67.

³⁸⁵ Viz Martens (pozn. 379).

³⁸⁶ Viz Feurstein – Milchram (pozn. 377), s. 134.

³⁸⁷ Viz Černý (pozn. 17), s. 82.

vystavět apsidu pro Archu úmluvy.³⁸⁸ Nahradila ji uvnitř východní stěny zhotovená vysoká, dřevěná a bohatě dekorovaná gotizující skulptura, stojící na vyvýšené podezdívce, v úrovni zvýšených bočních lodí, i přesto zaručovala při liturgii blízký kontakt věřících [105].

Vnitřní prostor nebyl rozdělen na mužskou a ženskou část pomocí empor [106]. Podobně jako u pelhřimovské synagogy, seděli muži a ženy při bohoslužbě ve stejné úrovni. Ale ne tak úplně. Byla tu odlišnost. Mužům patřila sedadla v hlavní lodi a ženám lavice v šestistupňově zvýšených vedlejších lodí. Tato poloha vyvýšených lodí byla nezvyklá. Vzhledem k tomu, že do sálu architekt nezakomponoval ženské galerie, chtěl zřejmě prostor odstupňovat pomocí vyvýšených bočních lodí. Princip oddělení mužů od žen byl zachován nejen formou oddělených sedadel ve společném prostoru, ale i výškovým odstupňováním lodi. Protože Fleischer navrhl synagogu uvnitř velmi prostornou, mohl si dovolit usadit muže a ženy do jedné roviny. Synagoga nabízela kapacitu více než 580 sedadel. Mužům bylo k dispozici 322 míst, ženám 248 a 12 míst bylo určeno pro představenstvo obce.³⁸⁹

Střední loď byly osvětlena vysokými členitými okny v olověných kružbách. Boční lodě byly do hlavní lodi prolomeny šesti lomenými arkádami, nesenými štíhlými litinovými pilíři. Stěny byly značně barevně polychromovány, a především východní stěna byla bohatě zlacena, jak ukazuje virtuální rekonstrukce [107].³⁹⁰ Velmi poutavě byl provedený kazetový strop, podpíraný litinovými pilíři. Ornamentálními vystouplými zinkovými prvky, ve tvaru gotických svorníků, byla zdůrazněna jednotlivá kazetová pole, vyzdobená výmalbou a zlacením. Stavba byla architektonicky velmi důmyslně řešená. I tato synagoga v ulici Müllnergasse bohužel padla za obět' ničení za Křišťálové noci.

6.3. Synagoga v ulici Neudeggasse

Třetí Fleischerovou synagogou, také umístěnou ve středu Vídně, je svatyně v VIII. městském okrese Josefstadt v ul. Neudeggasse, jejíž stavba začala 10. 2. 1903 a ukončena byla za půl roku.³⁹¹ Zakázka byla zadána Fleischerovi rakouským bankéřem

³⁸⁸ Ibidem.

³⁸⁹ Max Fleischer, Die Synagoge im IX. Bezirk, Wien, Müllnergasse Nr. 21, *Der Bautechniker*, XXIV. Jahrgang, Nr. 38, 1904, 16. 9., s. 841.

³⁹⁰ Viz Martens (pozn. 379).

³⁹¹ Max Fleischer, Die Synagoge im VIII. Bezirk, *Zeitschrift des österreichischen Ingenieur- und Architekten-Vereines*, LVI. Jahrgang, Nr. 35, Wien 1904, 26. 8., s. 496–499.

a spoluzakladatelem izraelského teologického institutu ve Vídni, Moritzem von Königswarterem,³⁹² již v roce 1897, ale povolení projektu městskou radou trvalo 6 let.³⁹³ Důvodů k protahování stavby může být několik: lokalita v této čtvrti nebyla levná, židovská církev musela obstarat vysoké finanční prostředky, protože pro dostupnost věřících volila místo v centru Vídně,³⁹⁴ které se také obtížněji schvalovalo.

Synagoga byla také stavěna v novogotickém stylu z neomítnutých červených cihel, po vzoru severoněmecké gotiky. Na přísné gotizující cihlové fasádě se proto opět nacházel žádný kamenický ani sochařský dekór [108]. Průčelí bylo zdůrazněno dvěma vysokými věžemi, zakončenými výraznými zinkovými střechami, završenými jehlancovými věžičkami. Strana do ulice směřovala na západ, takže požadovaná orientace budovy byla snadno přístupná. Opět prostor parcely neumožňoval postavit apsidu.³⁹⁵ Fleischer to vyřešil prodloužením střední lodi, na západě vystavěl předsň a schodiště na galerie a na východě apsidu pro svatostánek.

Z důvodu umístění budovy v zástavbě dalších objektů, podobně jako například u synagogy v ul. Schmalzhofgasse, zde byl problém s přirozeným osvětlením svatyně.³⁹⁶ Architekt to vyřešil důmyslně opět převýšeným bazilikálním trojlodím. Můžeme to vidět na virtuální rekonstrukci od Martense [109]. Dostatek osvětlení zajišťovalo také prostorné nádvoří. Rovněž pomohlo odkrytí cihel, ale bohužel se neví, jak se to v realizaci dostatečně projevilo, z důvodu nedochovaných plánů a archivních materiálů. Podobně neznáme přesnou podobu fasády zadního traktu dvora, proto byl badatelem Martensem vytvořen předpokládaný vzhled virtuální rekonstrukcí, která byla založena na podélném řezu a částečném půdorysu.³⁹⁷

Hlavní loď byla od vedlejších lodí oddělena arkádami, nad kterými byly umístěny ženské galerie. Na západní stěně byly na galerii situovány varhany a sbor. Celková kapacita byla, podobně jako u předchozích Fleischerových vídeňských synagog, 580 sedadel.³⁹⁸ Pro muže bylo vyhrazeno 338 míst.³⁹⁹ Ke svatostánku s Archou úmluvy vedlo 7 schodů. Před archou, obrácenou k modlitební místnosti, se nacházela kazatelna, která byla

³⁹² Viz Feurstein – Milchram (pozn. 377), s. 131.

³⁹³ Viz Genée (pozn. 372), s. 71.

³⁹⁴ Viz Fleischer (pozn. 391), s. 495. Náklady na stavbu stály 100 000 zl.

³⁹⁵ Viz Martens (pozn. 379).

³⁹⁶ Ibidem.

³⁹⁷ Ibidem.

³⁹⁸ Viz Fleischer (pozn. 391), s. 495.

³⁹⁹ Viz Feurstein – Milchram (pozn. 377), s. 131.

upevněna zábradlím z tepaného železa. Pestrobarevná okna byla zasazena v olověných kružbách, podle katedrálního vzoru.

Střešní konstrukce nad centrální lodí byla provedena ze dřeva. Plochý strop hlavní lodi byl zhotoven z cihel. Klenební žebra vedlejších lodí a části podpěry byly vyrobeny ze železa. Fleischer volil gotizující formy, především z důvodu vynikajícího konstrukčního řešení.⁴⁰⁰ Vzhledem k omezenému rozpočtu stavby nebyla provedena dekorace tak, jak Fleischer původně zamýšlel, především vyzdobení stropu hlavní lodi.⁴⁰¹ Přesto byl interiér velmi působivý a měl vynikající akustiku. Synagoga byla jako ostatní Fleischerovy vídeňské synagogy vypálena za pogromu Křišťálové noci. Dnes se na místě synagogy nachází obytný dům, podobně jako na místě bývalé synagogy v ulici Müllnergasse.

⁴⁰⁰ Viz Fleischer (pozn. 391), s. 497–498.

⁴⁰¹ Ibidem, s. 498.

7. Synagogy a jiné židovské památky na Pelhřimovsku

Pro představu nyní uvedu několik židovských staveb, které se nacházely nebo stále nacházejí na Pelhřimovsku. Začlením tak pelhřimovskou synagogu do širších souvislostí s ostatními židovskými památkami v okolí Pelhřimova. Některé jsou z historicko-uměleckého hlediska velmi význačné, proto se jim věnuji více do hloubky. Představím tak alespoň jiné dosud stojící a opravené synagogy na Pelhřimovsku, když již neexistuje synagoga, která prezentovala židovskou kulturu v Pelhřimově.

Až po roce 1989 se zásadním způsobem přistoupilo k obnově a rekonstrukci židovských památek a připravovala se jejich obsáhlejší dokumentace. Nejvíce finančních prostředků do oprav, údržby a rekonstrukcí židovských památek investuje Židovská obec v Praze.⁴⁰² Pro správu židovských památek obec založila v roce 1992 akciovou společnost Matana a. s.⁴⁰³ Na Pelhřimovsku máme zejména opravené synagogy v Nové Cerekvi nebo v Humpolci.

Židovská obec v Praze vlastní 30 synagog a 175 židovských hřbitovů ve středních, východních a jižních Čechách.⁴⁰⁴ Představuje tak nejvýznamnější kompetenci ze všech židovských obcí v Čechách. V pelhřimovském regionu má ve správě 10 židovských hřbitovů a jednu synagogu v Nové Cerekvi, jejíž rekonstrukce byla dokončena v roce 2008 za 600 000 Kč jako projekt Programu záchrany architektonického dědictví.⁴⁰⁵

Okolí Pelhřimova bylo velmi bohaté na židovské osídlení a památky. Židovské hřbitovy patřící k tehdejšímu pelhřimovskému okresu máme zachované v obcích Černovice (před r. 1695), Horní Cerekev (kol. r. 1750), Hořepník (r. 1636), Humpolec (r. 1719), Kamenice nad Lipou (r. 1803), Košetice (před r. 1711), Lukavec (před r. 1794), Nová Cerekev (před r. 1676), Nová Včelnice (r. 1800), Pacov (asi 1. pol. 18. st.) a Pavlov (před r. 1804).⁴⁰⁶ Jsou dochované v nejrůznějším stavu. Hřbitovy se očistily, odstranila se vegetace, opravilo se nebo se provedlo zakonzervování dochovaných částí ohradní zdi,

⁴⁰² Je to přibližně 8,5 milionu Kč z vlastních zdrojů, další prostředky asi 4–5 milionů Kč čerpá z jiných zdrojů, například z programů na obnovu památek Ministerstva kultury ČR, z rozpočtů krajů, měst a obcí. Viz Rozkošná (pozn. 173), s. 95.

⁴⁰³ Viz Matana a. s., <https://matana.cz>, vyhledáno 2. 7. 2020. V současnosti se stará okolo 250 většinou památkově chráněných objektů – židovských hřbitovů, synagog a jiných nemovitostí v majetku Židovské obce v Praze a Federace židovských obcí v ČR.

⁴⁰⁴ Viz Rozkošná (pozn. 173), s. 94.

⁴⁰⁵ Kamila Matoušková, *20 let Programu záchrany architektonického dědictví*, Min. kultury, Národní památkový ústav, Praha 2015, s. 102–103.

⁴⁰⁶ Viz Heřman (pozn. 84), Pařík – Fiedler (pozn. 106), s. 155–164.

márnice, obřadní síně a hřbitovních domků, ve kterých bydlí správce hřbitova nebo jsou v nich expozice kultury a dějin tamější židovské obce. V obřadní síni hřbitova v Pacově byla v roce 2005 otevřena výstava zabývající se počátky usazování Židů na Pelhřimovsku, další pokračování expozice se nachází v obřadní síních v Horní a Nové Cerekvi. Důležité opravy se týkaly zejména restaurování náhrobků a jejich epitafů, na Pelhřimovsku mohu uvést příklady hřbitovů v Hořepníku a Pacově. Povalené a rozpadlé náhrobky se musely opravit zejména v Černovicích, Horní Cerekvi, Hořepníku, Humpolci, Kamenici nad Lipou, Košetících a Pacově.

V Nové Cerekvi a Pelhřimově byl činný pohřební spolek Chevra Kadisha, dobročinný spolek pro sirotky, zpěvácký spolek Sion, který obstarával chrámový zpěv pro bohoslužby. Také se zde vyskytovaly rituální lázně. K uctívání kultu měly sloužit především synagogy v Nové Cerekvi a Pelhřimově. Bohoslužby se také konaly v synagogách okolních židovských obcí Černovice, Horní Cerekev, Humpolec, Kamenice nad Lipou, Lukavec, Pacov a Pavlov, kde jako modlitebna sloužil malý dům.⁴⁰⁷

Synagogy se dochovaly pouze některé. Zřejmě nejstarší zachovaná synagoga z uvedených lokalit pochází z roku 1762 a nachází se v Humpolci [110].⁴⁰⁸ Tato původně pozdně barokní synagoga je v hlavním sále zaklenuta neckovou klenbou s lunetami. Novogoticky byla upravena roku 1886, získala lomená okna a roku 1892 půlkruhově ukončenou apsidu.⁴⁰⁹ Na západní straně se v patře nachází ženská galerie. V roce 1951 stavbu koupila Církev československá husitská, která ji zrekonstruovala.⁴¹⁰ Do jejího majetku patří více než 40 synagog.⁴¹¹

Další synagoga se nachází v Pacově. Byla stavěná v letech 1811–1823 podle návrhu zdejšího stavitele Tomáše Polívky.⁴¹² Má v exteriéru původní novorománský vzhled, ale ve velmi špatném stavu. Byl z ní po roce 1956 sklad. Nachází se v katastrofálním stavu, přes 70 let nebyla opravována, naposledy po požáru roku 1933.⁴¹³ Synagogu odkoupil záchranný spolek v Pacově v roce 2018 a o rok později byla prohlášena za kulturní

⁴⁰⁷ Viz Pařík – Fiedler (pozn. 106).

⁴⁰⁸ Arno Pařík, *Barokní synagogy v českých zemích* (kat. výst.), Židovské muzeum v Praze, Praha 2011, s. 63.

⁴⁰⁹ Ibidem.

⁴¹⁰ Viz Rozkošná – Jakubec (pozn. 22), s. 162.

⁴¹¹ Viz Rozkošná (pozn. 11), s. 92.

⁴¹² Půdu pacovské synagogy prohledávali odborníci z židovského muzea, *Christnet*, 22. 3. 2019, https://www.christnet.eu/zpravy/29589/pudu_pacovske_synagogy_prohledavali_odbornici_z_zidovskeho_muzea.url, vyhledáno 7. 9. 2020.

⁴¹³ Jiří Jíra, Pacovská synagoga je kulturní památkou, *Pelhřimovský deník Vysočina*, č. 2, 3. 1. 2020, s. 1.

památku.⁴¹⁴ V současné době bude přistoupeno k rekonstrukci a stavba bude uzpůsobena zřejmě ke kulturním účelům.

Přestavěny byly synagogy v Černovicích, Košetících a Nové Včelnici. Svému původnímu účelu židovské modlitebny již neslouží. Synagoga v Košetících pochází pravděpodobně z 1. poloviny 19. století.⁴¹⁵ Po 2. světové válce byla zmodernizovaným způsobem přestavěna na rodinný domek.⁴¹⁶ Přestavbou byla její původní architektonická hodnota degradována, nepřipomíná vůbec sakrální stavbu.

Synagoga v Černovicích, která vznikla v 1. polovině 19. století, byla po zničením požárem v roce 1857 upravena do novogotické podoby.⁴¹⁷ Modlitebna sloužila k bohoslužebným účelům do začátku 2. světové války. Roku 1949 byla po prodeji do soukromého vlastnictví také zcela radikálně přestavěna na obytný dům.⁴¹⁸ Je velká škoda, že tyto stavebně a umělecky hodnotné synagogy byly přebudovány zcela bez ohledu na jejich architektonický styl a náboženský účel.

Ze všech synagog na Pelhřimovsku je patrně nejpozoruhodnější synagoga v Nové Cerekvi, postavená v polovině 19. století v novobyzantském stylu. Ostatní modlitebny se bohužel nedochovaly, například v Božejově. Byla postavena zřejmě před rokem 1904.⁴¹⁹ Některé synagogy byly zdemolovány. Stará synagoga v Kamenici nad Lipou, která vznikla roku 1815, byla zničena nacisty v roce 1938.⁴²⁰ Byla to mála nevýrazná stavba bez konkrétního architektonického stylu. V Hořepníku se nacházela podélná kamenná synagoga z roku 1800, k bohoslužebným účelům sloužila do roku 1928. Za nacistické okupace byla roku 1939 zcela zchátralá stržena.⁴²¹ Tato památka byla na Pelhřimovsku poslední synagogou, kterou zbořili nacisté.

Pozoruhodné je, že téhož roku 1938 byla v Kamenici nad Lipou postavena Nová synagoga, která vznikla jako poslední synagoga v republice těsně před okupací a je zároveň nejmladší židovskou svatyní v Čechách [111]. Bohoslužby se zde sloužily ještě

⁴¹⁴ Ibidem, s. 2.

⁴¹⁵ Pelhřimov, Košetice, <http://synagogy.euweb.cz/>, vyhledáno 8. 9. 2020.

⁴¹⁶ Ibidem.

⁴¹⁷ Pelhřimov, Černovice, <http://synagogy.euweb.cz/>, vyhledáno 8. 9. 2020.

⁴¹⁸ Viz Rozkošná (pozn. 11), s. 92.

⁴¹⁹ Některé zdroje uvádějí, že zde modlitebna stála již v 19. století: Nová Cerekev, Božejov, <https://www.holocaust.cz/zdroje/zidovske-komunity-v-cechach-a-na-morave/jiri-fiedler-zidovske-pamatky-v-cechach-a-na-morave/nova-cerekev/> vyhledáno 13. 9. 2020.

⁴²⁰ Ibidem.

⁴²¹ Viz Fiedler (pozn. 4), s.71.

za války do roku 1939.⁴²² Od roku 1949 synagoga slouží jako modlitebna Českobratrské církve evangelické, která ji v roce 1974 opravila.⁴²³ Stavba získala sytě žlutou fasádu. Oprava malé svatyně působí zdařile a vynikly na ní detailní prvky v podobě bílého orámování oken a kulatého okénka s židovskou hvězdou v průčelí.

Po válce bylo v pelhřimovském okrese zbořeno několik dalších židovských památek. Synagoga v Horní Cerekvi, pocházející z roku 1867, byla zničena v letech 1951–1952.⁴²⁴ Židovská svatyně v Lukavci postavená v empírovém stylu na počátku 19. století byla zbořena v roce 1952 spolu s vedlejším rabínským domem.⁴²⁵ Poslední synagoga ze zkoumaného regionu byla zbořena v Pelhřimově roku 1967. Z uvedeného výčtu je zřejmé, že rozmanitost židovských je památek byla v tomto regionu zredukovaná jak nacisty, tak následně komunisty.

Uvedený počet židovských památek také značí (a to mluvíme pouze o pelhřimovském okresu), že Židé byli poměrně vysoko na společenské, hospodářské a kulturní úrovni a přispívali tak k celkovému rozvoji českých zemí. Také z těchto důvodů nacisté židovské stavby ničili, aby nebyla uchována paměť na jejich prosperitu, kterou městům a celkově zemi přinášeli. Ostatně ani následující komunistická doba příliš neuznávala židovský přínos k místnímu rozvoji, protože jejich památky nechala zbořit nebo zchátrat z různých důvodů, například neúčinnosti. Slohově nebyly synagogy z pelhřimovského regionu tak význačné jako synagoga v Pelhřimově, kterou bych tímto vyzdvihla. Byla jediná stavěna známým vídeňským architektem a upoutala především novogotickým vzhledem.

7.1. Židovský hřbitov v Nové Cerekvi

Hřbitov je významný zejména v tom, že tu jsou pohřbeni Židé z Pelhřimova a okolí, proto se hřbitovu stručně věnuji. Nachází se v severovýchodní části obce severovýchodně poblíž synagogy. Je složen ze dvou částí. Starý hřbitov byl založen již před rokem 1676 a má rozlohu 235 m².⁴²⁶ Vstupní brána byla zrekonstruována. Z nejstarší části hřbitova máme od roku 1692 dochováno kolem 60 náhrobků.⁴²⁷ Jsou to většinou barokní náhrobky

⁴²² Pelhřimov, Kamenice nad Lipou, <http://synagogy.euweb.cz/>, vyhledáno 8. 9. 2020.

⁴²³ Viz Rozkošná – Jakubec (pozn. 22), s. 182.

⁴²⁴ Horní Cerekev, synagoga, <http://www.znicenekostely.cz/?load=detail&id=17037>, vyhledáno 8. 9. 2020.

⁴²⁵ Viz Rozkošná (pozn. 113).

⁴²⁶ Ibidem, s. 110.

⁴²⁷ Ibidem.

s hebrejskými nápisy. Nejstarší dochované náhrobky vznikly v 18. století.⁴²⁸ Podle novějších průzkumů dr. Bauma z roku 1932 pocházejí zřejmě z 2. poloviny 17. století.⁴²⁹ Větší nová část hřbitova byla přistavena v roce 1855 a rozkládá se na 1022 m².⁴³⁰ Zachovalo se zde 300 náhrobků, pocházejí z 2. poloviny 19. a 1. poloviny 20. století.⁴³¹ Většinou obsahují německy a česky psané nápisy. Významný je zde například náhrobek akademického malíře Alfreda Justitze z roku 1934 s antikizujícími prvky a zednářskými motivy, protože umělec byl členem zednářů. Náhrobek, který navrhl architekt L. Machoně, darovala pražská zednářská lóže. Má zde náhrobek také malířův bratr, architekt Arnošt Justitz, který zemřel v roce 1938. Mezi další pohřbené osobnosti patří například rabíni Isak Pollatschek, Karl Freude, Bohumil Aaron nebo průmyslník Jakub Dub, který zemřel roku 1933. Pohřebiště fungovalo počátku do počátku 2. světové války. Z poválečné doby pochází jediný hrob z roku 1976.

Hodnotná je novogotická obřadní síň, jejíž obnova do původního stavu se začala provádět od roku 1999.⁴³² Byla dochovaná ve velmi špatném stavu. Poničené byly celková statika stavby, krov, střešní krytina a vnitřní prostor síně. Zrekonstruována byla také ohradní zeď hřbitova. Mělo by se také přistoupit k restaurování náhrobků.

7.2. Synagoga v Nové Cerekvi

Významná je především byzantinizující synagoga v obci Nová Cerekev, nacházející se 8 km západně od Pelhřimova, kde se doposud nachází bývalá židovská čtvrť, která vznikla pravděpodobně roku 1690.⁴³³ Nalézá se zde židovský hřbitov, bývalý chudobinec a tehdejší továrna na výrobu kartáčů a košťat bratří Šlingů, kterou zřídil Emil Šling po roce 1913 a zadní trakt přistavěl v roce 1922.⁴³⁴ Ludvíka Šlinga zatklo gestapo 29. 4. 1940 a byl popraven o 2 roky později v Táboře, podle rozsudku stanného soudu.⁴³⁵ Za 2. světové války továrnu zabrali Němci a po válce byla znárodněna pod podnik „Zádrev.“ Dnes patří pod podnik Spojené kartáčovny a.s. v Pelhřimově. Dříve poblíž synagogy

⁴²⁸ Jan Heřman, Židovské hřbitovy v Čechách, *Zprávy památkové péče*, roč. 27, 1967, č. 4, s. 97.

⁴²⁹ Viz J. Kos, *Pamětní kniha městyse Nová Cerekev*.

⁴³⁰ Viz Černý (pozn. 55), s. 19.

⁴³¹ Viz Rozkošná (pozn. 11).

⁴³² *Ibidem*, s. 111.

⁴³³ Viz Žáček (pozn. 107), s. 91. V roce 1693 zde stála první modlitebna viz *ibidem* s. 92.

⁴³⁴ Viz Černý (pozn. 55), s. 20.

⁴³⁵ Viz Martínek – Franková (pozn. 205). Většina novocerekvických Židů zahynula v Osvětimi. Přežilo jich pouze několik.

stávaly také dům rabína a špitál, který byl zbořen v 70. letech 20. století.⁴³⁶ Židovská soukromá škola byla založena místo bývalých masných krámů na náměstí. Vyučovaly se zde židovské náboženství a němčina. Škola zanikla v 19. století a domek počátkem 20. století obýval sklenář Julius Metzl.⁴³⁷

Velká novorománská synagoga v dnešní Rubešově ulici vznikla roku 1855 na místě starší dřevěné židovské svatyně postavené v 18. století.⁴³⁸ Nachází se na severní straně obce. Byla vystavěna podle plánu architekta Štěpána Walsera z Čížkova, jehož bratr pražský měšťan Martin Ringhofer vlastnil od roku 1841 panství Čížkov s přílehlou Novou Cerekví.⁴³⁹ Synagogu dne 31. 1. 1856 vysvětil kantor M. A. Sabel z Třeště.⁴⁴⁰ Je považována za umělecky hodnotnou.

Trojlodní halová stavba s dvouvěžovým mohutným průčelím byla stavěna v novomaurském stylu, připomínající babylónskou a asyrskou architekturu. Synagoga zde zastupuje, podobně jako všude jinde, ve zmenšeném měřítku zničený jeruzalémský chrám. Orientálním vzhledem se synagoga výrazně odlišuje od ostatních staveb v obci. Tvoří protipól k monumentálnímu barokně přestavěnému kostelu sv. Tomáše Becketa, postaveného na návrší uprostřed vsi, který je výraznou dominantou obce. Židé zde také chtěli uplatnit svůj vliv, proto na jiném vyvýšeném místě na druhém konci vesnice postavili svůj židovský svatostánek nebyvalého rozsahu pro malou obec. Je pro to možné vysvětlení, že chtěli mohutnému křesťanskému chrámu konkurovat, proto možná zvolili neobvyklý byzantský styl, který je na první pohled odlišný od křesťanských staveb.

Synagoga je postavena na obdélném půdorysu, zakončena pětibokou apsidou na východní straně. Masivní trojlodní budova má stupňovitý štít, hodiny, půlkruhová okna a dvě mohutné rizalitové věže v západním průčelí [112]. Tím stavba představuje další význačnou dominantu vsi. Věže jsou zdobené krenelováním s pevnostními prvky cimbuří a falešných střílen.

Základní dispozici chrámu tvoří podélný klenutý prostor a předsíň. Hlavní sál synagogy byl určen pro muže. Hlavní loď je po obou stranách lemována dvěma řadami arkád tvořících galerii [113]. Nad předsíní se nachází tribuna. Dvě galerijní patra jsou kolem

⁴³⁶ Viz Černý (pozn. 54), s. 19.

⁴³⁷ Ibidem, s. 20.

⁴³⁸ Ibidem, s. 110.

⁴³⁹ Viz Kos (pozn. 429).

⁴⁴⁰ Viz Černý (pozn. 54), s. 20.

sálu ze tří stran dostupná pro ženy po točitých schodech, které vedou až na půdní prostory. Schodiště je umístěno v pravé věži. Na obou stranách bočních lodí se nacházejí tři oblouky, ve kterých jsou umístěna tři kruhová okna. V patře galerie se pod prostředním větším obloukem nachází jedno větší půlkruhové okno se dvěma menšími z každé strany. Pod menšími oblouky jsou umístěna malá půlkruhová okénka.

Ve východní části synagogy se zachovala část svatostánku. Portálový oltář byl v rámci renovace synagogy opraven do původního tvaru a je zcela kompletní. Svatostánek uchovává pergamenové svitky Tóry ve skříňkové schránce, za kterou se nachází půlkruhový výklenek ve tvaru polygonu s kulatým okénkem. Nad svatostánkem se dochovaly dvojité kamenné desky Desatera. Nejvýznamnějším prvkem v synagoze byla archa (aron ha kodeš), schránka obrácená k východu a uchovávající Tóru. Svitky byly považovány za posvátný symbol a byly uloženy ve schránce s královskými insigniemi (korunka, štít, žezlo, plášť). Z Tóry se předčítalo pomocí stříbrných ručiček, kterým předčítatel ukazoval. Bohoslužby se konaly každou sobotu. Muži museli vstoupit do synagogy s pokrývkou hlavy. Ženy přihlížely liturgii pouze v horních patrech galerie.

Orientální styl synagog nebyl vzácný, ale na tak malou obec byl nezvyklý. V tomto slohu bylo v Čechách postaveno několik židovských synagog, nejvýznamnější v Praze a Plzni. Největší synagogou v Evropě je novobyzantská synagoga v Budapešti, stavěná v letech 1853–59. Přibližně v těchto letech byla postavena i svatyně v Nové Cerekvi. Chtěla se podobným stavebním stylem přiblížit jedné z největších synagog světa? Je možné domnívat se, že proto mohli Židé v Nové Cerkvi postavit synagogu v tomto stylu, který nejvíc připomíná oblast Blízkého východu, konkrétně dnešního státu Izrael, původního vzniku židovských chrámů? Chtěli novocerekvičtí Židé dát co nejvíc na obdiv své náboženství? Proč ale postavili synagogu výrazné orientální podoby zrovna v malé obci na Pelhřimovsku? Lze se domnívat, že židovští obyvatelé chtěli na sebe určitým způsobem upozornit. Možná proto, že byli vypovězeni z nedalekého města Pelhřimova po mnoho staletí, museli svoji víru prezentovat v okolí a v menší obci nebyli příliš omezováni.

Pravděpodobně proto si po znovunabytí občanských práv Židé postavili synagogu nejdříve v okolní obci poblíž města, kde se původně vyskytovali. Díky tomu nám zde zanechali památku pozoruhodného vzezření, která zde stojí dodnes. Že byla tato synagoga pro pelhřimovské Židy důležitá, svědčí závět' ze dne 24. 11. 1878 Josefa Herrmanna,

mecenáše pozdější synagogy v Pelhřimově, kde rozhodl o každoroční platbě 400 zlatým místnímu rabínu a chudině v Nové Cerekvi a 200 zlatých na opravu synagogy.⁴⁴¹

Oprava synagogy byla provedena v roce 1905 na výročí 50 let od svěcení synagogy a naposled v roce 1933 s rozpočtem 20 000 Kčs z fondu oprav chrámu.⁴⁴² Mše se sloužily do 30. let 20. století. Za okupace zanikla ŽNO. Dne 22. 12. 1964 byla stavba na parcele č. 42 koupena do majetku státu od ŽNO Plzeň za nesmyslných 832,14 Kčs.⁴⁴³ Podobně také synagoga v Pelhřimově byla odkoupena pouze za symbolickou částku. Novocerekevská synagoga byla ve správě n. p. Spojené kartáčovny Pelhřimov. Až do 90. let 20. století sloužila jako sklad a o stavbu se nikdo nestaral, i když byla 1. 8. 1990 prodána do soukromého vlastnictví.⁴⁴⁴

To se změnilo v roce 1997, kdy synagogu koupila ŽNO v Praze.⁴⁴⁵ Postupně začala zchátralou budovu opravovat pro kulturní funkci. Byla potřeba provést celkovou statiku stavby. Byl opraven krov, střešní krytina, klenby, nadstřešní prvky atiky, schodiště, podlaha, interiérové zdivo a omítky. V nedávné době byla provedena kompletní rekonstrukce interiérových prostor v rámci projektu Deset hvězd, díky kterému bylo opraveno deset synagog po celé republice.⁴⁴⁶ Zhotovily se okna, dveře. Restaurovaly se výmalby na stěnách. V exteriéru se zrekonstruovala fasáda do původní červenooranžové podoby byzantinizující architektury.

Synagogu v Nové Cerkvi si nechali místní Židé postavit v 2. polovině 19. století, kdy nabyli většího hospodářského majetku v souvislosti s židovskou emancipací do vyšší sociální vrstvy. Významnější společenské postavení si žádá i odpovídající prezentaci, proto si Židé stavěli honosné synagogy v historizujících a orientálních stylech. V českých zemích byly postaveny například zmíněné synagogy v Praze, Plzni, Olomouci, Opavě, Krnově, Velkém Meziříčí, ale mnoho jich bylo zničeno zejména za okupace nebo v následující socialistické epoše. K reprezentativním synagogám lze řadit i synagogu v Nové Cerkvi, která s bývalým židovským ghettem, kde se dochovalo několik

⁴⁴¹ SOkA Pelhřimov, karton č. 307, Nadace Josefa a Barbory Herrmannových na opravu modlitebny izraelské v Pelhřimově.

⁴⁴² Viz Černý (pozn. 55), s. 22.

⁴⁴³ Ibidem.

⁴⁴⁴ Ibidem.

⁴⁴⁵ Viz Žáček (pozn. 107), s. 96.

⁴⁴⁶ Viz blíže Jan Žáček, *10 hvězd. Příběh deseti synagog na území české republiky*, Velké Přílepy 2018.

židovských stavení a židovský hřbitov, dokládá význam židovského osídlení v oblasti kraje Vysočiny.

V souvislosti s příkladem kvalitní rekonstrukce venkovské synagogy bych chtěla na závěr vyzdvihnout synagogu ve Čkyni, která se dochovala jako nejstarší židovská modlitebna jižních Čech (spolu se synagogou v Bechyni). Pochází z roku 1828.⁴⁴⁷ Podobně jako novocerekvická synagoga byla zachráněna před zchátráním a opravena v současné době. Díky tomu máme zachovanou a obnovenou do původní podoby významnou klasicistní židovskou památku ve Čkyni, která se dochovala na rozdíl od vypálené synagogy v Českých Budějovicích.

Stavba se vyznačuje podélnou dispozicí. Fasáda je hladká, bez dekóru, pouze ve štítu je vyobrazen symbol božího oka [114]. V synagoze se nachází hlavní a zimní modlitebna, obytné prostory a konfesní škola. V hlavní modlitebně je umístěna ženská galerie. Svatostánek je původní, nejstarší na jihu Čech.⁴⁴⁸ O rekonstrukci čkyňské synagogy se zasloužila Společnost pro obnovu synagogy ve Čkyni od 90. let a dokončena byla v listopadu 2012 prostřednictvím finančních fondů Evropské unie.⁴⁴⁹ Díky tomu máme na jihu Čech obnovenou jednu z významných venkovských synagog, kterých se na našem území dochovalo jen několik desítek, z celkového počtu asi 100.⁴⁵⁰

⁴⁴⁷ Jan Podlešák, *Synagoga ve Čkyni*, Čkyně 2006, s. 8.

⁴⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁴⁹ Synagoga ve Čkyni, Projekt obnovy, <http://www.synagoga-ckyne.cz/projekt-obnovy/>, vyhledáno 15. 4. 2021.

⁴⁵⁰ Viz Klenovský (pozn. 165), s. 3–5.

8. Závěr

Diplomovou práci se mi povedlo zpracovat podle daného záměru. Přínosem pro mou práci byly dochované plány pelhřimovské synagogy, v různých variacích a další návrhy ostatních Fleischerových synagog v Čechách, především z archivu Židovského muzea v Praze, které byly obohacím pro obrazovou přílohu diplomové práce. Archivy, ani muzeum Vysočiny Pelhřimov, bohužel nemají k dispozici dostatek fotodokumentace pelhřimovské synagogy ze všech stran budovy a vnitřku, proto jsem nemohla sestavit virtuální rekonstrukci celé synagogy, jak jsem původně zamýšlela jako ukázkou do obrazové přílohy. Jen obrazové ztvárnění tuto kvalitní a uměleckou architekturu nenahradí, nejlepší by bylo postavit synagogu znovu do původní podoby. Určitě by to možné bylo, vzhledem k množství dochovaných architektonických plánů, které jsem v práci prezentovala a věřím, že by k této myšlence mohla celkově přispět i tato diplomová práce.

Židovský vídeňský architekt Max Fleischer, který navrhl gotizující podobu synagogy v Pelhřimově, byl reformním stoupencem Židů a začleňoval jejich architekturu do evropského kontextu, proto volil pro židovské modlitebny především novogotický styl, který byl měl být dostupný pro všechny národy žijící v Evropě, aby se stíraly jejich rozdíly a mohly zde rozvíjet svoji kulturu v evropském měřítku.

Novobyzantský styl s orientálními prvky příliš Židy odlišoval od ostatních obyvatel a řadil je spíše východním směrem k Izraeli, k jejich původnímu výskytu. Pro rozvoj Židovských náboženských obcí v Evropě Fleischer raději navrhoval pro synagogy místní architektonický styl, poplatný době, především novogotický, z důvodu podobnosti s křesťanskými kostely a také proto, že se tomuto stylu naučil ve Schmidově ateliéru ve Vídni. Tím se proslavil a stal se žádaným architektem nejen v židovském sakrálním stavitelství, ale postavil i mnoho světských staveb.

Fleischer prosazoval plné začlenění židovského obyvatelstva k ostatním a tomu přizpůsoboval i židovskou kulturu. Nerozlišoval příliš rozdíly mezi národy, podobně jako mezi muži a ženami. Byl budovatelem synagog především pro izraelské obce po reformaci, která změnila směrnice uvnitř židovské církve v 1. polovině 19. století. Upravilo se také vnitřní uspořádání synagonálního prostoru, například ženské galerie již nebyly nutné. Fleischer to aplikoval v návrhu malé pelhřimovské synagogy,

i u monumentálních synagog v Českých Budějovicích a Vídni. I když u menší synagogy galerie nutné nebyly, Fleischer je mohl postavit, ale byla to spíše výjimka u několika jiných jím navržených synagog.

Rozvržení tedy nevycházelo úplně z tradičních ustálených pravidel, porušovalo je v rámci reformace judaismu zejména v 2. polovině 19. století, kdyby byla emancipace židovského obyvatelstva na vrcholu. Například jiná Fleischerova stavba, synagoga v Brně, z počátku 20. století, měla tradiční vnitřní uspořádání s galeriemi pro ženy na třech stranách synagogy. Za 2. světové války byla poničena a po válce využívána jako sklad podobně jako mnoho jiných synagog. Za komunismu byla stavba stržena, podobně jako pelhřimovská.

Stylová analýza novogotických synagonálních velkých staveb ve Vídni, Českých Budějovicích a taktéž u nerealizované synagogy v Plzni, byla v podstatě shodná se synagogou v Pelhřimově, která byla omezující z hlediska malých proporcí stavby a tím také méně působivější fasádou. Oproti velkým Fleischerovým synagogám, které musely na okolí zapůsobit zřetelněji, například vysokými věžemi, z hlediska větší významnosti a požadavku na reprezentativnost, která byla ve velkých městech důraznější než u malé svatyně menšího města. Proto také ostatním obyvatelům nejspíše nevadilo, že židovská církevní budova stála v Pelhřimově přímo uprostřed města.

Pro zvýraznění fasády synagog Fleischer často volil dvouvěžové průčelí, s vysokými štíhlými věžemi, především u českobudějovické a vídeňských synagog. Totéž zopakoval u nerealizovaného návrhu plzeňské synagogy. U malé pelhřimovské synagogy Fleischer věže nepřistavěl. To byl jeden z hlavních stavebních rozdílů oproti velkým Fleischerovým synagogám.

Židé byli v Pelhřimově tolerováni, o tom svědčí jejich vlastnictví lukrativních domů v historickém jádru města, a zřejmě také proto, že synagoga nepřevyšovala okolní zástavbu měšťanů, byla stavba snáze povolena. To byl problém především u plzeňské synagogy, navržené Fleischerem, ve snaze přirovnat židovskou svatyni ke katolickému chrámu, a proto navrhl synagogu s příliš vysokými gotizujícími věžemi. Bylo to nepřijatelné pro plzeňské radní. Je možné, že v Pelhřimově mohl být architekt již poučen a tutéž chybu nezopakoval, nejenže stavební parcela neumožňovala postavit ke stavbě vysoké věže, z důvodu malé modlitebny to podle mého názoru nebylo ani třeba.

Plzeňská synagoga, přestože nakonec nebyla realizovanou stavbou Fleischerem, byla pro mou práci dobrým příkladem, jak architektonický styl ovlivňuje společenské a politické mínění. Presentace synagogy v novogotickém stylu s vysokými věžemi bylo nepřijatelné místnímu katolickému prostředí, proto bylo nutné architekturu synagogy změnit ve vhodnější, romantizující s maurskými prvky, které jasně ukazovaly na orientální původ Židů.

Zřejmě, aby architekt Klotz také zachoval původní evropský nádech vzhledu synagogy, zakomponoval do stavby mnoho různých prvků historických slohů od románské doby po barokní, dekorovanými orientalizujícími tvaroslovími detailů. Eklektismem vlastně architekt mohl skládat co nejvhodnější podobu pro architekturu židovského národa, který nemá vlastní stavební styl, ale přejímá ho lokálně z míst, kde se usadil nebo si ho přináší z orientálních míst svého původu.

Dále mě v práci zajímalo, v souvislosti se zbouranou pelhřimovskou synagogou a jinými zničenými synagogami na Pelhřimovsku, proč bylo tolik židovských památek v českých zemích během 20. století zničeno? Především ve středověku z důvodů vyhnání Židů z královských měst nebo zániku židovských osad ve vesnických sídlech ve 2. polovině 19. století. Před 2. světovou válkou bylo zničeno v českých zemích 27 synagog.⁴⁵¹ Jejich vysoké ztráty, v důsledku cílených demolic, byly především za 2. světové války z důvodu likvidace židovské rasy a její architektury.

Proč mnoho synagog po 2. světové válce chátralo a bylo ničeno jako v případě pelhřimovské synagogy? Synagogy a hřbitovy zůstaly po válce ve většině případů zcela opuštěné nebo je zlikvidovali nacisté a po nich komunisté, opět většinou z důvodu antisemitismu. Židovské obce v Čechách se mohly pokusit na základě dokumentace a archiválií obnovit a rekonstruovat opuštěné synagogy a zachránit je tak před zchátráním, ale bohužel těsně po válce je pochopitelné, že chyběly finanční prostředky. Víme ale, že později když vlastnila zkoumanou pelhřimovskou synagogu evangelická církev, komunistický režim záchraně památky zabránil ve prospěch uskutečnění vlastních plánů novostavby bez ohledu na zničení původní historické architektury v centru města.

Zaměřovala jsem se právě především na tento případ, kdy byly památky v minulém režimu zničeny, aby místo nich mohly být například postaveny užitečnější stavby tehdejší

⁴⁵¹ Viz Rozkošná – Jakubec (pozn. 22), s. 46.

moderní doby. To byl případ pelhřimovské synagogy, kdy na místě templu vznikla novostavba obchodního domu Perla. Mou otázkou bylo, proč nebylo přistoupeno k záchraně památky? Prozkoumala jsem všechny souvislosti, které vedly ke zboření synagogy. Neshledala jsem žádnou formu záchrany ani opravy ze strany památkové péče československého státu. Když byla synagoga koupena jinou církví, státní podnik nevyklidil její prostory, aby mohla být synagoga znovu prakticky využívána. V tom vidím zásadní problém, že nemohla synagoga opětovně sloužit k bohoslužebným účelům.

Za komunistického režimu měly synagogy jistou záchranu hlavně tím, že je židovské obce prodaly v několika případech jiným církvím, například Československé církvi husitské, a byl alespoň zachován jejich náboženský účel.⁴⁵² Pokud nebyly synagogy prodány k jiným účelům, byl z nich většinou sklad, nebyly opravovány a postupně byly ničeny. Československý socialistický stát neměl příliš zájem na tom je opravovat a renovovat. Podle Klenovského komunisté obecně přistupovali ke všem církevním stavbám necitlivě, nechávali je záměrně chátrat, a především se odmítavě stavěli k židovské otázce.⁴⁵³ To dokládá velké množství zničených židovských staveb za komunismu (kolem 80–90). Tím mohl stát vyvolat nezájem o židovské památky i ze strany veřejnosti.

V případě odkoupení pelhřimovské synagogy od evangelické církve pod cenou komunističtí funkcionáři dokazovali, že v tehdejší době pro ně stavby tohoto typu neměli význam, nepotřebovali je a chtěli je odstranit. Světská hodnota budoucí novostavby obchodního domu z hlediska účelné funkce a spotřebního charakteru byla pro město důležitější z důvodu uspokojení potřeb co nejširšího obyvatelstva. Objekt prázdné synagogy komunisté zachovat nechtěli, neměli k tomu žádný patřičný důvod. Církevní hodnoty neupřednostňovali před potřebami socialistické společnosti. Židovská církev v Pelhřimově sice neexistovala, ale o opuštěnou budovu byl pro náboženský účel zájem ze strany jiné církve, které ale nebylo umožněno památku spravovat. Zásadní problém shledávám z přístupu ze strany státu, kdy se mělo přistoupit k zachránění památky, ne k vyřazení ze seznamu ochrany památek, především z umělecko-historického hlediska.

Dokud Židé v Pelhřimově neměli vlastní církevní objekt, byla pro ně významná obec Nová Cerekev, nacházející se poblíž Pelhřimova. Nalézá se zde hodnotná novorománská

⁴⁵² Viz Co nacisté začali, komunisté dokončili (pozn. 368).

⁴⁵³ Ibidem.

synagoga s byzantinizujícími prvky, ke které se Židé schylovali, protože byla velmi prostorná. Stavba se dochovala na rozdíl od zbořené pelhřimovské synagogy a je příkladem zdařilé rekonstrukce z nedávné doby, proto jsem se jí věnovala na závěr v poslední kapitole. Synagoga nebyla zbořena za totalitních režimů zřejmě z toho důvodu, že stála v malé obci, stranou městských center.

Zbourání pelhřimovské synagogy za komunistického režimu byla škoda, s ohledem na jejího významného vídeňského architekta a také z důvodu ztráty umělecké památky v centru města, která byla novogotickým stylem architektonickým obohacením mezi ostatními stavbami, stavěnými převážně v barokní době. V gotizujícím tvarosloví je proveden například kostel Nalezení svatého kříže, postavený poblíž centra města na návrší, ke kterému vede křížová cesta. Původně zde stála kaple na Kalvárii z roku 1671, která byla rozšířena v polovině 18. století na menší kostel.⁴⁵⁴ O sto let později byl kostel zasažen bleskem. Jeho nová gotizující podoba pochází z let 1883–1886 od stavitele Josefa Šlechty,⁴⁵⁵ který stavěl i zdejší synagogu podle Fleischerova plánu. Gotizující styl kaple byl v Pelhřimově v tehdejší době nezvyklý, byl nazýván moderním.⁴⁵⁶ Novogotickým vzhledem mohla synagoga kostelíku konkurovat. Příklad gotizujícího stavitelství na Pelhřimovsku máme také v Želivě, kde byl v letech 1713–1720 architektem Janem Blažejem Santinim přestaven významný klášter premonstrátů do stylu barokní gotiky.⁴⁵⁷ Mezi význačné památky gotizující architektury na Pelhřimovsku se mohla řadit také pelhřimovská synagoga.

V kontextu mohu uvést, že i v dnešní době se bohužel bourají synagogy, například židovská modlitebna v Brně na Křenové ulici, tzv. Polská škola z roku 1883, která k bohoslužbám nesloužila od roku 1928 a bylo z ní skladiště.⁴⁵⁸ Nový soukromý majitel ji nechal rozebrat v březnu 2006. Informoval o tom článek na internetu, že byla odstraněna jedna z posledních památek bývalého brněnského židovského ghetta.⁴⁵⁹

⁴⁵⁴ Václav Petrů, *Z paměti král. města Pelhřimova*, Pelhřimov 1901, s. 40.

⁴⁵⁵ Kvášová (pozn. 1), s. 22.

⁴⁵⁶ Josef Soukup, *Soupis památek historických a uměleckých v politickém okresu Pelhřimovském*, Praha 1903, s. 204.

⁴⁵⁷ Viz blíže Jindřich Zdeněk Charouz, *Oživené dědictví. Premonstrátský Želiv včera a dnes*, Kanonie premonstrátů v Želivě, Želiv 1995.

⁴⁵⁸ Viz Klenovský (pozn. 158), s. 49–51.

⁴⁵⁹ Libor Čuma – Ladislav Kašík et al., Aktuality měsíce dubna 2006, *Tramvajklub Brno*, <https://web.archive.org/web/20170102083638/http://www.tramvajklub.info/2006-duben>, vyhledáno 3. 12. 2020.

Na devastaci pelhřimovské synagogy se podepsal totalitní režim. V komunistickém režimu nebyl na židovské svatyně brán nějak zásadně ohled, ani ze strany památkové péče, protože byl kladen důraz na budování socialismu. To byl jeden z hlavních důvodů jejich ničení a důsledek nenávratné ztráty cenné židovské stavby v Pelhřimově, nejen s ohledem na její kvalitní architektonický návrh, ale také zničení paměti reprezentativního místa z historického jádra města, včetně znehodnocení identity a života tehdejšího židovského obyvatelstva, kteří měli nespravedlivý a tragický osud. Místo demolice objektu se mělo zasáhnout v rámci památkové ochrany, obnovit status památky a synagogu opravit, například pro kulturní účely. Jenže o to nebyl žádný kulturní ani historický zájem. Lhostejností byla zničena památka z dob předcházejících generací.

Osud židovských obyvatelů a jejich synagogy je příklad neúcty jednoho národa k jiným společnostem. Vlastní národ se z hrůzy války neponaučil a v podstatě přetrval až do nedávné doby, kdy došlo k zdemolování mnoha židovských svatyní a je třeba na to upozornit alespoň v rámci této práce. Komunismus žádné náboženství příliš nepodporoval, proto mnoho církevních staveb chátralo. Zničit zdánlivě neužitečnou opuštěnou synagogu se mohlo také hodit k prosazení vlastní moci a propagandy. Společnost oproštěná o jakoukoli víru je velmi náchylná k slepému, bezmyšlenkovému následování vládní ideologie.

V neposlední řadě bylo mým cílem fenomén židovské architektury zpopularizovat, aby se o ní veřejnost více zajímala a dověděla. Protože kulturní dědictví je naše největší bohatství. Můžeme být pyšni, že máme v ČR opravdu velké množství kulturních a jiných památek, ale je nutné o ně pečovat, a ne je bořit, jako v případě zkoumané synagogy. K tomuto uvědomění doufám, také přispěla tato diplomová práce.

9. Seznam zkratk

KSČ Komunistická strana Československa

KS PP OP Krajské středisko památkové péče a ochrany přírody

FF ČCE Farní sbor Českobratrské církve evangelické

MěNV Městský národní výbor

n. p. národní podnik

OD obchodní dům

ONV Okresní národní výbor

OSSD Okresní svaz spotřebních družstev

ŽM Židovské muzeum

ŽNO Židovská náboženská obec

10. Seznam obrazové přílohy

- [1] Staronová synagoga v Praze, západní průčelí
- [2] Synagoga v Lipníku nad Bečvou, pohled od severovýchodu
- [3] Šachova synagoga v Holešově, celkový pohled
- [4] Klausova synagoga, severní pohled
- [5] Synagoga v Boskovicích, celkový pohled od jihovýchodu
- [6] Přední synagoga v Třebíči, pohled od jihovýchodu
- [7] Horní synagoga v Mikulově, pohled od severozápadu
- [8] Synagoga v Doudlebech nad Orlicí, pohled od západu
- [9] Synagoga v Třešti, západní průčelí
- [10] Synagoga v Drážďanech, celkový pohled, litografie od Louise Thümlinga, 1860
- [11] Synagoga v Leopoldstadtu, západní průčelí
- [12] Synagoga v Miroslavi, celkový pohled
- [13] Španělská synagoga v Praze, západní průčelí
- [14] Synagoga v Příbrami, západní fasáda
- [15] Jeruzalémská synagoga v Praze, jihozápadní fasáda
- [16] Českobratrský evangelický kostel Jana Amose Komenského v Brně, průčelí
- [17] Nová synagoga ve Velkém Meziříčí, západní průčelí
- [18] Nová synagoga ve Velkém Meziříčí, pohled od severovýchodu
- [19] Nová synagoga ve Velkém Meziříčí, půdorys, 25. 3. 1868, A. Prokop
- [20] Nová synagoga ve Velkém Meziříčí, příčný řez, 25. 3. 1868, A. Prokop
- [21] Nová synagoga ve Velkém Meziříčí, boční loď, 25. 3. 1868, A. Prokop
- [22] Nová synagoga ve Velkém Meziříčí, plán ženské galerie, 25. 3. 1868, A. Prokop
- [23] Nová synagoga ve Velkém Meziříčí, příčný řez průčelí, 1868, A. Prokop
- [24] Nová synagoga ve Velkém Meziříčí, detailní nákres svatostánku
- [25] Návrh synagogy v Pelhřimově, sklepy a základy, Emanuel Vrzal z Votic
- [26] Návrh synagogy v Pelhřimově, přízemí a strop pod galerií, Emanuel Vrzal z Votic
- [27] Návrh synagogy v Pelhřimově, 1. poschodí a strop, Emanuel Vrzal z Votic
- [28] Návrh synagogy v Pelhřimově, půda a krov, Emanuel Vrzal z Votic
- [29] Návrh synagogy v Pelhřimově, západní fasáda, Emanuel Vrzal z Votic
- [30] Návrh synagogy v Pelhřimově, půdorys, Štěpán Walser
- [31] Návrh synagogy v Pelhřimově, 1. patro, Štěpán Walser

- [32] Návrh synagogy v Pelhřimově, příčný řez, Štěpán Walser
- [33] Návrh synagogy v Pelhřimově, fasáda, podélný pohled, Štěpán Walser
- [34] Návrh synagogy v Pelhřimově, fasáda, frontální pohled, Štěpán Walser
- [35] Návrh synagogy v Pelhřimově, průčelí, půdorys přízemí, průřezy, krov, sklepy, půdorys starý budovy, Václav Přenosil
- [36] Návrh synagogy v Pelhřimově, půdorys přízemí, 1890, Max Fleischer
- [37] Návrh synagogy v Pelhřimově, plán sedadel, 1890, Max Fleischer
- [38] Návrh synagogy v Pelhřimově, pohled na boční a střední loď, půdorys, 1890, Max Fleischer
- [39] Návrh synagogy v Pelhřimově, řezy, sedadla, 1890, Max Fleischer
- [40] Návrh synagogy v Pelhřimově, západní průčelí, 1890, Max Fleischer
- [41] Návrh synagogy v Pelhřimově, řez průčelí, 1890, Max Fleischer
- [42] Návrh synagogy v Pelhřimově, pohled do Růžové ulice, 1890, Max Fleischer
- [43] Návrh synagogy v Pelhřimově, řez AB, 1890, Max Fleischer
- [44] Návrh synagogy v Pelhřimově, půdorys půdy, 1890, Max Fleischer
- [45] Návrh synagogy v Pelhřimově, návrh svatostánku, 1890, Max Fleischer
- [46–51] Návrh synagogy v Pelhřimově, architektonické detaily, kraby, fiály, rozeta, 1890, Max Fleischer
- [52] Návrh synagogy v Pelhřimově, situace, 1890, Max Fleischer
- [53] Plánek náměstí Pelhřimova se synagogou
- [54] Synagoga v Pelhřimově, západní průčelí
- [55] Synagoga v Pelhřimově, vlevo Masné krámy
- [56] Synagoga v Pelhřimově, detail fasády
- [57] Návrh synagogy v Pelhřimově, zábradlí, Václav Štěpánek
- [58] Synagoga v Pelhřimově, interiér
- [59] Synagoga v Pelhřimově, svatostánek
- [60] Synagoga v Pelhřimově, interiér, lomený oblouk
- [61] Synagoga v Pelhřimově, interiér, kruchta
- [62–64] Demolice synagogy v Pelhřimově, 1967
- [65] OD Perla v Pelhřimově
- [66] Synagoga v Brtnici, půdorys, podélný řez
- [67] Synagoga v Brtnici, západní průčelí s novorenesanční přístavbou s předsíní a ženskou galerií, kolem 1947

- [68] Synagoga v Brtnici, pohlednice, kolem 1920
- [69] Synagoga v Batelově, půdorys přízemí a patra, příčný řez
- [70] Synagoga v Batelově, celkový pohled
- [71] Synagoga v Českých Budějovicích, půdorys, 1887–88, M. Fleischer
- [72–73] Synagoga v Českých Budějovicích, příčný řezy, 1887–88, M. Fleischer
- [74] Synagoga v Českých Budějovicích, podélný řez, 1887–88, M. Fleischer
- [75] Synagoga v Českých Budějovicích, sedadla, 1887–88, M. Fleischer
- [76] Synagoga v Českých Budějovicích, Gerstnerova třída, v pozadí Justiční palác, poč. 20. stol.
- [77] Synagoga v Českých Budějovicích, celkový pohled
- [78] Synagoga v Českých Budějovicích, západní průčelí
- [79] Synagoga v Českých Budějovicích, celkový pohled
- [80] Synagoga v Českých Budějovicích, rekonstrukce interiéru
- [81–82] Synagoga v Českých Budějovicích, demolice, 1942
- [83] Synagoga v Břeclavi, půdorysy přízemí a patra
- [84] Synagoga v Břeclavi, celkový pohled
- [85–86] Synagoga v Břeclavi, interiér
- [87] Velká synagoga v Plzni, půdorys přízemí, 1888, M. Fleischer
- [88] Velká synagoga v Plzni, půdorys patra, 1888, M. Fleischer
- [89] Velká synagoga v Plzni, půdorys půdy, 1888, M. Fleischer
- [90] Velká synagoga v Plzni, klenba, 1888, M. Fleischer
- [91] Synagoga v Plzni, boční řez východní části, 1888, M. Fleischer
- [92] Synagoga v Plzni, východní průčelí, 1888, M. Fleischer
- [93] Velká synagoga v Plzni, nerealizovaný plán Fleischera, realizovaný plán podle Klotze
- [94] Velká synagoga v Plzni, východní průčelí
- [95] Velká synagoga v Plzni, interiér
- [96] Nová synagoga v Brně, půdorys přízemí, příčný řez
- [97] Nová synagoga v Brně, průčelí, 1987
- [98] Nová synagoga v Brně, interiér, 1928
- [99] Nová synagoga v Brně, interiér, virtuální rekonstrukce, TUW
- [100] Synagoga v Schmalzhofgasse ve Vídni, východní průčelí s apsidou
- [101] Synagoga v Schmalzhofgasse ve Vídni, pohled na západní průčelí

- [102] Synagoga v Schmalzhofgasse ve Vídni, interiér
- [103] Synagoga v Schmalzhofgasse ve Vídni, interiér, virtuální rekonstrukce
- [104] Synagoga v Müllnergasse ve Vídni, průčelí, příčný řez, podélný řez
- [105] Synagoga v Müllnergasse ve Vídni, svatostánek
- [106] Synagoga v Müllnergasse ve Vídni, interiér
- [107] Synagoga v Müllnergasse ve Vídni, interiér, virtuální rekonstrukce
- [108] Synagoga v Neudeggasse ve Vídni, západní průčelí
- [109] Synagoga v Neudeggasse ve Vídni, fasáda do dvora, virtuální rekonstrukce
- [110] Synagoga v Humpolci, východní část s apsidou
- [111] Synagoga v Kamenici nad Lipou, celkový pohled
- [112] Synagoga v Nové Cerekvi, průčelí
- [113] Synagoga v Nové Cerekvi, interiér
- [114] Synagoga ve Čkyni, pohled od jihovýchodu

11. Prameny a literatura

11.1. Prameny

Archiv Farního sboru Českobratrské církve evangelické v Pelhřimově

Knihy protokolů ze schůzí staršovstva a sborových shromáždění 1939–1972

Zápisy ze schůzí a shromáždění, složka 16/1, složka 16/9

Archiv Odboru výstavby Městského úřadu v Pelhřimově

Složka dům čp. 1460

Archiv Židovského muzea v Praze

Fond ŽNO Brno, České Budějovice, Pelhřimov, Plzeň, Velké Meziříčí

Archiv Jihočeského muzea v Českých Budějovicích

Fond novějších dějin

Archiv Muzea Vysočiny Pelhřimov

Fotodokumentace synagogy

Národní památkový ústav

Evidenční list nemovité kulturní památky, poř. č. 0340, farní kostel sv. Barbory, Adamov, Blansko, https://iispp.npu.cz/mis_public/documentDetail.htm?id=826323

Památkový katalog

Státní okresní archiv v Českých Budějovicích

Fond Okresní úřad 1850–1945, zn. A 1, karton č. 802

Státní okresní archiv v Pelhřimově

Archiv města, karton č. 418

Fond OÚ, karton č. 307

Kronika města Pelhřimova, díl VIII. (1966–69)

11.2. Literatura

Michal Bauer, *Ideologie a paměť. Literatura a instituce na přelomu 40. a 50. let 20. století*, Jinočany 2003.

Gottlieb Bondy – Franz Dworsky (Hg.), *Zur Geschichte der Juden in Böhmen, Mähren und Schlesien von 906 bis 1620, Bd. II (1577–1620)*, Prag 1906.

Dagmar Černoušková, *Židovská synagoga v Břeclavi. Stavebně historický průzkum*, Brno 1993.

Jiří Černý, Synagoga v Pelhřimově, *Vlastivědný sborník Pelhřimovska*, č. 5, Pelhřimov 1994.

Jiří Černý, Židovské památky v Nové Cerekvi, *Vlastivědný sborník Pelhřimovska* č. 1/1990, Pelhřimov 1990.

Josef Dobiáš, *Dějiny královského města Pelhřimova a jeho okolí*, 3. díl, 1. sv., Doba reformační. Část II. 1., Praha 1950.

X. León–Dufour et al., *Slovník biblické teologie*, Řím 1991.

Jiří Fiedler, *Židé – dějiny a kultura*, Židovské muzeum, Praha 1997.

Jiří Fiedler, *Židovské památky v Čechách a na Moravě*, Praha 1992.

Leopold Ehrmann, Synagogy, in: *O židovských památkách v Československé republice. Publikace památkové komise nejvyšší rady Svazu židovských obcí náboženských v Čechách, na Moravě a Slezsku*, Praha 1933.

Helmut Eschwege, Die Reformierung des Gottesdienstes und der Synagogen, *Die Synagoge in der deutschen Geschichte*, Dresden 1980.

Michaela Feurstein – Gerhard Milchram, *Jüdisches Wien*, Wien 2007.

Břetislav Horyna – Helena Pavlincová (eds.), *Judaismus, křesťanství, islám*, Olomouc 2003.

Pierre Genée, *Wiener Synagogen 1825–1938*, Wien 1987.

Georg Germann, *Neugotik. Geschichte ihrer Architekturtheorie*, Stuttgart 1974.

Hugo Gold, *Die Juden und Judengemeinden Mährens in Vergangenheit und Gegenwart*, Brno 1929.

Timo Hagen, *Synagogenbau und Ritualmord. Antisemitismus und jüdische Selbstverortung im siebenbürgischen Kronstadt um 1900*, Göttingen 2019.

Peter Haiko – Renata Kassal-Mikula, *Friedrich von Schmidt (1825–1891). Ein gotischer Rationalist*, Museen der Stadt Wien, Wien 1991.

Jan Heřman – Milada Vilímková, *Pražské synagógy*, Praha 1970.

Jan Heřman, *Židovské hřbitovy v Čechách a na Moravě*, Praha 1980.

Ivo Hlobil, *Na základech konzervativní teorie české památkové péče*, Praha 2008.

Josef Hobzek, *Vývoj památkové péče v českých zemích. Stručný nástin*, Praha 1987.

Jiřina Chrastilová, *Devět židovských cest. Procházky po památkách Čech, Moravy a Slezska*, Praha 2008.

Marek Jedlinský – Adolf Brock, *Izraelitská náboženská obec v Humpolci, První století města Humpolce 1807–1907*, Humpolec 1907.

Paul Johnson, *Dějiny židovského národa*, Praha 1995.

Markéta Lhotová, *Synagogy v plamenech. Osud židovských komunit na území připojeném k Říši v říjnu roku 1938* (kat. výst.), Severočeské muzeum v Liberci 2017.

Hana Kalasová – Vladimír Hepner, *Postoje české veřejnosti ke kulturním památkám a památkové péči: zpráva o řešení výzkumného úkolu*, Praha 1976.

Jaroslav Klenovský *Encyklopedie židovských památek Moravy a Slezska*, Praha 2018.

Jaroslav Klenovský, *Nedochované památky židovské kultury Moravy a Slezska*, Brno 2005.

Jaroslav Klenovský, *Venkovské synagogy v českých zemích*, Praha 2020.

Jaroslav Klenovský, *Židovské památky Moravy a Slezska*, Brno 2001.

Jaroslav Klenovský, *Židovské památky Zlínského kraje*, Zlín 2010.

Zdeňka Kokošková – Jaroslav Pažout – Monika Sedláková, *Úřady oberlandrátů v systému okupační správy Protektorátu Čechy a Morava a jejich představitelé*, Praha 2019.

J. Kos, *Pamětní kniha městyse Nová Cerekev*.

Carol Herselle Krinsky, *Synagogues of Europe. Architecture, History, Meaning*, New York 1985.

Alexej Kusák, *Kultura a politika v Československu 1945–1956*, Praha 1998.

Miroslava Kvášová, *Pelhřimov*, Praha 2008.

František Xaver Marat, *Soupis poplatnictva 14 krajů království Českého z r. 1603*, Praha 1898.

Zdeněk Martínek – Ludmila Franková, *Protifašistické hnutí, okupace, osvobození na Pelhřimovsku (1933–1945)*, Okresní archiv Pelhřimov 1985.

Kamila Matoušková, *20 let Programu záchrany architektonického dědictví*, Min. kultury, Národní památkový ústav, Praha 2015.

Michael L. Miller, *Moravští Židé v době emancipace*, Praha 2015.

Jiřina Nesvadbíková – Vlastimil Vinter – Zdeněk Wirth, *K vývoji památkové péče na území Československa. Přehled právních dokumentů a nástin vývoje 1949–1958*, Praha 1983.

Ja'akov Newman – Gavri'el Sivan, *Judaismus od A do Z*, Praha 1992.

Adolf Novotný, *Biblický slovník*, díl I (A–F), Praha 1992.

Vladimír Novotný, *Socialistická památková péče*, Praha 1974.

Václav Oulík, *Biblické památky Izraele*, Praha 1992.

Památková péče 1945–1970. Sborník statí o úkolech a výsledcích státní památkové péče v letech 1945–1970 v oblasti dnešní České socialistické republiky a příspěvky zahraničních představitelů památkové péče, Státní ústav památkové péče a ochrany přírody, Praha 1973.

Arno Pařík, *Barokní synagogy v českých zemích* (kat. výst.), Židovské muzeum v Praze, Praha 2011.

Arno Pařík – Dana Cabanová – Petr Kliment, *Pražské synagogy = Prague Synagogues = Prager Synagogen*, Židovské muzeum v Praze, Praha 2000.

Arno Pařík – Jiří Fiedler, *Staré židovské hřbitovy Čech a Moravy*, Praha 1991.

Arno Pařík, *Symbole emancipace. Synagogy 19. století v českých zemích* (kat. výst.), Židovské muzeum v Praze, Praha 2013.

Pelhřimov. Obraz města v architektuře 19. a 20. století (kat. výst.), Okresní muzeum v Pelhřimově, Pelhřimov 1996.

Václav Petruš, *Z pamětí král. města Pelhřimova*, Pelhřimov 1901.

Tomáš Pěkný, *Historie Židů v Čechách a na Moravě*, Praha 1993.

Jan Podlešák (ed.), *Naše dny se naplnily. Z historie Židů v jižních Čechách*, Klub přátel Izraele v Českých Budějovicích, České Budějovice 2002.

Jan Podlešák, *Synagoga ve Čkyni*, Čkyně 2006.

Karel Polesný – Zdeněk Wirth, *Pelhřimov*, Musejní spolek v Pelhřimově, Pelhřimov 1911.

Blanka Rozkošná – Pavel Jakubec, *Židovské památky Čech*, Brno 2004.

Blanka Rozkošná, *Židovské památky na Pelhřimovsku ve vlastnictví Židovské obce v Praze*, *Vlastivědný sborník Pelhřimovska*, č. 20, Pelhřimov 2009.

Ctibor Rybár, *Das jüdische Prag. Glossen zur Geschichte und Kultur. Führer durch die Denkwürdigkeiten*, Prag 1991.

Dagobert David Runes, *Slovník judaizmu*, Bratislava 1992.

Vladimír Sadek – Anita Franková – Jiřina Šedinová, *Židovské dějiny, kultura a náboženství*, Praha 1992.

Friedrich von Schmidt: Die Pergamentzeichnungen der alten Bauhütte zu Wien, In: *Mitteilungen der Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale* 12, 1867.

Kurt Schubert, *Dějiny Židů. Historie, náboženství, antisemitismus*, Praha 2003.

Josef Soukup, *Soupis památek historických a uměleckých v politickém okresu Pelhřimovském*, Praha 1903.

Vladimír Soják (red.), *Mnichov v dokumentech I., Zrada západních mocností na Československu*, Praha 1958.

Zdeněk Soušek, *Dějiny evangelického sboru ve Strměchách*, Pelhřimov 2003.

- Martin Šmok, *Labyrintem normalizace. Židovská obec jako zrcadlo většinové společnosti* (kat. výst.), Židovské muzeum v Praze, Praha 2017.
- Břetislav Štorm, *Mezi žízni budoucnosti a trýzní minulosti. Výbor z textů k architektuře, umění a památkové péči*, Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Brně, Brno 2008.
- Ulrich Thieme – Felix Becker, *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart*. Zwölfter Band, Leipzig 1999.
- Jan Tomášek (ed.), *Vlastivědný sborník Pelhřimovska*, č. 8, Okresní muzeum v Pelhřimově, Pelhřimov 1997.
- Jiří Rajmund Tretera, *Synagoga a církve kdysi a dnes. Kapitoly z právních dějin*, Část první, Praha 1994.
- Petr Pálka (ed.), *Židé a Morava. Sborník z konference konané v Muzeu Kroměřížska 14. listopadu 2007*, Kroměříž 2008.
- Kristina Uhlíková, *Národní kulturní komise 1947–1951*, Praha 2004.
- Václav Veber (ed.), *Židé v novodobých dějinách*. Soubor přednášek na FF UK, Praha 1997.
- Petra Večeřová, *Židovské památky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, Praha 2009.
- Magda Veselská, *Bestii navzdory. Židovské muzeum v Praze 1906–1940*, Praha 2006.
- Vlastimil Vinter, *Úvod do dějin a teorie památkové péče I. Nástin vývoje a základní ideové otázky památkové péče*, Praha 1982.
- Pavel Vlček (ed.), *Umělecké památky Prahy. Staré Město, Josefov*, Praha 1996.
- Hana Volavková, *Zmizelé pražské ghetto*, Praha 1961.
- Marcela Zoufalá – Jiří Holý (eds.), *Rozpad židovského života. 167 dní druhé republiky*, Praha 2016.
- Jan Žáček, *10 hvězd. Příběh deseti synagog na území české republiky*, Velké Přílepy 2018.

11.3. Periodika

Bývalá synagoga k užitku města, *Týdeník z Českomoravské vysočiny*, ročník XXV., 25. 11. 1943, č. 48, s. 2.

Českobudějovická synagoga pro kulturní účely, *Jihočeská jednota*, 1939, č. 44, s. 2.

Jiří Daníček, Řešení existuje. Roš Chodeš, *Věstník židovských náboženských obcí v České republice a v Slovenskej republike*, Praha: Federace židovských obcí v České republice, ročník 5, leden 1994, s. 2.

Die neue synagoge in Budweis. Vom Architekten Max Fleischer in Wien, *Der Bautechniker*, IX. Jahrgang, Wien, 2. 10. 1891, č. 40.

Jiří Fiedler, Architekt Max Fleischer, *Roš Chodeš = Tevet Švat: Věstník židovských náboženských obcí v České republice a v Slovenskej republike*, Federace židovských obcí v České republice, Praha 1995, č. 12, s. 13.

Max Fleischer, Die Synagoge im VIII. Bezirk, *Zeitschrift des österreichischen Ingenieur- und Architekten- Vereines*, LVI. Jahrgang, Nr. 35, Wien 1904, 26. 8.

Max Fleischer, Die Synagoge im IX. Bezirk, Wien, Müllnergasse Nr. 21, *Der Bautechniker*, XXIV. Jahrgang, Nr. 38, 1904, 16. 9.

Max Fleischer, Der isr. Tempel im VI. Bezirke Wiens, *Der Bautechniker*, IV. Jahrgang, Nr. 40, 1884, 3. 10., s. 503–505.

Max Fleischer, Über Synagogen bauten, *Zeitschrift des Österreichischen Ingenieur- und Architekten Vereines*, Wien, XLVI. Jahrgang, 1894, Nr. 18.

Tomáš Hudec, Velká synagoga v Plzni, in: *Pěší zóna: revue pro památkovou péči, archeologii, historii, výtvarné umění a literaturu*, č. 9, Plzeň 2001, s. 21.

Jan Heřman, Židovské hřbitovy v Čechách, *Zprávy památkové péče*, roč. 27, 1967, č. 4, s. 97.

Je čas si připomenout, *Jihočeská pravda*, 1991, č. 6, s. 6.

Jiří Jíra, Pacovská synagoga je kulturní památkou, *Pelhřimovský deník Vysočina*, č. 2, 3. 1. 2020, s. 1.

Karel Kakuška, Tvůrce českobudějovické synagogy. Mauzoleum Maxe Fleischera, *Deník Jihočeská pravda*, 13. 6. 1992, s. 11.

Bob Martens, Virtuelle Rekonstruktion dreier Synagogen von Max Fleischer in Wien, In: *David*, Heft Nr. 74, September 2007.

Memorandum o současném stavu památkové péče v ČSSR, *Umění* 16, 1968, s. 321–347.

Nová synagoga v Plzni, *Plzeňské listy*, roč. XXVII, č. 4, 1891, 8. 1.

Nová synagoga v Plzni, *Zlatá Praha*, roč. VI, č. 15, 1. 3. 1889, s. 179.

Jan Podlešák, Židovský památník v Českých Budějovicích, *Česko-bavorské Výhledy* 3, 1992, č. 17, s. 3.

Romana Rosová – Martin Strakoš, Synagoga v Krnově a její architektura, in: *Zprávy památkové péče*, č. 2, Praha 2010, s. 30–43.

Lubomír Štrougal, Zpráva vlády ČSSR o plnění jejího programového prohlášení přednesená soudruhům L. Štrougalem, *Rudé právo*, roč. 60, č. 85, 10. 4. 1980, s. 2.

Týdeník z Českomoravské vysočiny, XXVI. roč., 13. 4. 1944, č. 16, s. 1.

Von der Woche, *Illustriertes österreichisches Wochenblatt* 6, 9. 7. 1888, č. 260, s. 2.

11.4. Kvalifikační práce

Petra Černá, *Velká synagoga v Plzni* (bakalář. práce), MU Brno 2010.

Jiří Černý, *Historizmus v architektuře synagóg a dílo Maxe Fleischera* (diplom. práce), Brno 1995.

Pavλίna Dolejská, *Vývoj teorie a praxe státní památkové péče mezi lety 1945–1989. Popsaný na vybraných zámeckých objektech Znojemska* (diplom. práce), Pardubice 2013, s. 14.

Kateřina Kubátová, *Židovská komunita v Plzni a na Plzeňsku* (diplom. práce), Plzeň 2016.

Georg Niessner – Peter Schilling, *Virtuelle Rekonstruktion dreier Synagogen in Wien von Max Fleischer* (diplom. práce), Wien 2004.

Harold Hammer-Schenk, *Untersuchenden zum Synagogenbau in Deutschland von der ersten Emanzipation bis zur gesetzlichen Gleichberechtigung der Juden (1800–1871)* (dizertační práce), Tübingen 1974.

11.5. Internetové zdroje

Architektenlexikon Wien 1770–1945, <https://www.architektenlexikon.at/de/142.htm>, vyhledáno 16. 12. 2020.

Architekt Wilhelm Stiassny. Před 160 lety se narodil tvůrce jeruzalémské synagogy, <https://www.holocaust.cz/zdroje/clanky-z-ros-chodese/ros-chodes-2003/leden-5/architekt-wilhelm-stiassny/>, vyhledáno 23. 11. 2020.

Co nacisté začali, komunisté dokončili. V brněnské nemocnici stávala synagoga, dnes je tam občerstvení, *iRozhlas*, 9. 6. 2020, https://www.irozhlas.cz/veda-technologie/historie/pametova-stop-a-synagoga-urazova-nemocnice-brno-komuniste-naciste_2006090935_oro, vyhledáno 12. 2. 2021.

Češi vykopávají v Izraeli chrámový komplex. Nápadně se podobá popisu Šalamounova chrámu, *iRozhlas*, 12. 4. 2019, https://www.irozhlas.cz/veda-technologie/historie/jeruzalem-bible-salamoun-salamounuv-chram-archeologie-vykopavky-zide_1904120707_gak, vyhledáno 22. 11. 2020.

Libor Čuma – Ladislav Kašík et al., Aktuality měsíce dubna 2006, *Tramvajklub Brno*, <https://web.archive.org/web/20170102083638/http://www.tramvajklub.info/2006-duben>, vyhledáno 3. 12. 2020.

Federace židovských obcí v ČR, <https://www.fzo.cz/3064/den-zidovskych-pamatek-v-cr/>, vyhledáno 16. 2. 2021.

Pavel Frýda, Jihlava – synagoga (Iglau-Synagoge). Synagoga a Židé v Jihlavě, *Zaniklé obce a objekty*, <http://www.zanikleobce.cz/index.php?detail=1453251>, vyhledáno 23. 2. 2021.

Eliška Gráfková, Brňané si připomněli Velkou synagogu, kterou před 80 lety vypálili nacisté, *Brněnský deník*, 17. 3. 2019, https://brnensky.denik.cz/zpravy_region/velkou-synagogu-naciste-zapalili-pred-osmdesati-lety-20190317.html, vyhledáno 12. 2. 2021.

Jakub Hloušek, Jihlava: triumf normalizace nad prohnilým středověkem, *iDNES.cz*, 24. 2. 2006, https://www.idnes.cz/cestovani/po-cesku/jihlava-triumf-normalizace-nad-prohnilym-stredovekem.A060223_114040_igcechy_tom, vyhledáno 25. 1. 2021.

www.holocaust.cz/zdroje/zidovske-komunity-v-cechach-a-na-morave/jiri-fiedler-zidovske-pamatky-v-cechach-a-na-morave/nova-cerekev/ vyhledáno 13. 9. 2020.

Izrael Jacobson, <https://www.jewishvirtuallibrary.org/jacobson-israel>, vyhledáno 8. 12. 2020.

Andrea Karlíková, Martin Šmok: Výstava ukazuje, jak Židé proplouvali labyrintem normalizace, *Pražský deník.cz*, 28. 4. 2017, <https://prazsky.denik.cz/pribeh-prazana/martin-smok-vystava-ukazuje-jak-zide-proplouvali-labyrintem-normalizace-20170428.html>, vyhledáno 20. 3. 2021.

Johann Miedel, <https://www.architektenlexikon.at/de/401.htm>, vyhledáno 15. 1. 2021.

Obchodní dům Kryl a Dům služeb, *Pelhřimovský magazín*, <http://pelhrimov.mnoho.info/historicke-fotky-pelhrimova/promeny/od-kryl-a-dum-sluzeb>, vyhledáno 25. 1. 2021.

Herbert Posch, DENK-MAL Marpe Lanefesch. Ehemaliges jüdisches Bethaus im Alten Allgemeinen Krankenhaus, in: *650 plus – Geschichte der Universität Wien*, Universität Wien, <https://geschichte.univie.ac.at/de/artikel/denk-mal-marpe-lanefesch>, vyhledáno 18. 12. 2020.

Půdu pacovské synagogy prohledávali odborníci z židovského muzea, *Christnet*, 22. 3. 2019, https://www.christnet.eu/zpravy/29589/pudu_pacovske_synagogy_prohledavali_odbornici_z_zidovskeho_muzea.url, vyhledáno 7. 9. 2020.

Jan Richter, Max Fleischer, s. 116., <https://www.rmm.cz/regiom/2005/max.pdf>, vyhledáno 18. 12. 2020.

Věra Smolová, Před 45 lety byla odstřelena příbramská synagoga, *Příbramsko.eu*, 9. 4. 2014, <https://www.pribramsko.eu/pred-45-lety-byla-odstrelena-pribramska-synagoga-5443?ID=5443>, vyhledáno 26. 1. 2021.

Synagoga ve Čkyni, Projekt obnovy, <http://www.synagoga-ckyne.cz/projekt-obnovy/>, vyhledáno 15. 4. 2021.

<http://synagogy.euweb.cz/>, vyhledáno 8. 9. 2020.

Tereza Štěpková, Antisemitismus v zemích tzv. východního bloku, <https://www.holocaust.cz/dejiny/antisemitismus-2/antisemitismus-po-druhe-svetove-valce/antisemitismus-v-zemich-tzv-vychodniho-bloku/>, vyhledáno 20. 3. 2021.

Jan Varga, Jeruzalémská synagoga vystavuje kameny z náhrobků, *PrahaTv*, 25. 5. 2020, <https://prahatv.eu/zpravy/praha/praha-1/12986/jeruzalemska-synagoga-vystavuje-kostky-z-nahrobku>, vyhledáno 20. 3. 2021.

Velká synagoga v Plzni je třetí největší v Evropě. Za války se v ní šily německé uniformy, <https://ct24.ceskatelevize.cz/regiony/2587660-velka-synagoga-v-plzni-je-treti-nejvetsi-v-evrope-za-valky-se-v-ni-sily-nemecke>, vyhledáno 6. 12. 2020.

Norbert Wibiral, Heinrich von Ferstel, *Neue Deutsche Biographie* 5, Berlin 1961, s. 100–101 (Online-Version), <https://www.deutsche-biographie.de/sfz69775.html>, vyhledáno 10. 8. 2020.

[Http://znicenekostely.cz/?load=detail&id=17209](http://znicenekostely.cz/?load=detail&id=17209), vyhledáno 26. 1. 2021.

12. Obrazová příloha

[1] Staronová synagoga v Praze, západní průčelí

Foto: M. Prokešová, 2019

[2] Synagoga v Lipníku nad Bečvou, pohled od severovýchodu

Foto: Richter Radim, 15. 12. 2011

Zdroj: NPÚ, památkový katalog, k. č. 1000146411.

[3] Šachova synagoga v Holešově, celkový pohled
Foto: Jiří Vidlička, 16. 10. 2003
Zdroj: NPÚ, památkový katalog, k. č. 1000126623.

[4] Klausova synagoga, severní pohled
Foto: M. Prokešová, 2021

[5] Synagoga v Boskovicích, celkový pohled od jihovýchodu

Foto: Zuzana Syrová-Anýžová, 18. 9. 2006

Zdroj: NPÚ, památkový katalog, k. č. 1000158516.

[6] Přední synagoga v Třebíči, pohled od jihovýchodu

Foto: M. Prokešová, 2019

[7] Horní synagoga v Mikulově, pohled od severozápadu

Foto: Hana Winklerová, 1. 3. 2019

Zdroj: NPÚ, památkový katalog, k. č. 1000137763.

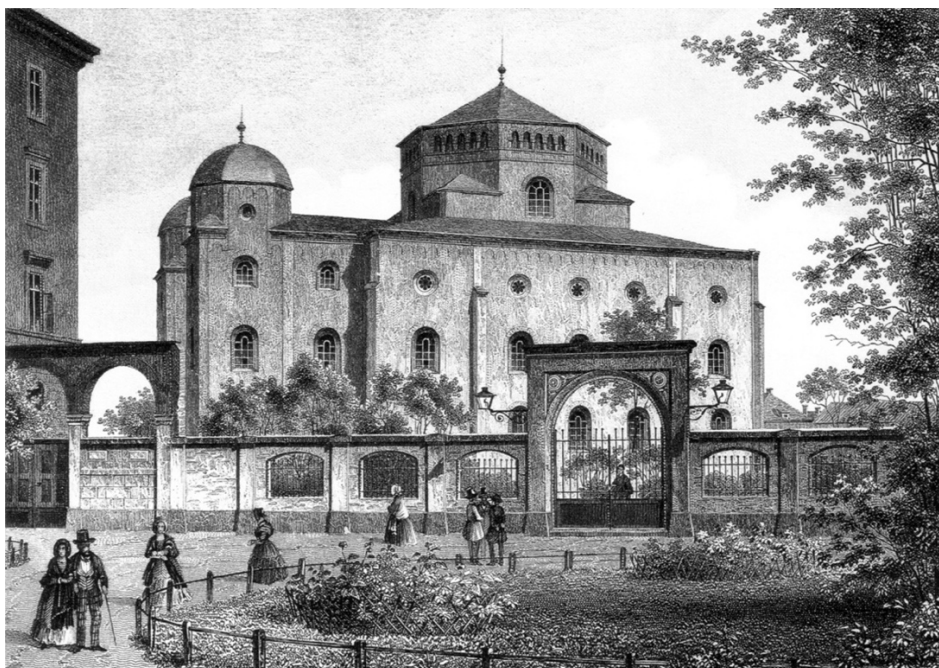
[8] Synagoga v Doudlebech nad Orlicí, pohled od západu

Foto: M. Prokešová, 2021

[9] Synagoga v Třešti, západní průčelí

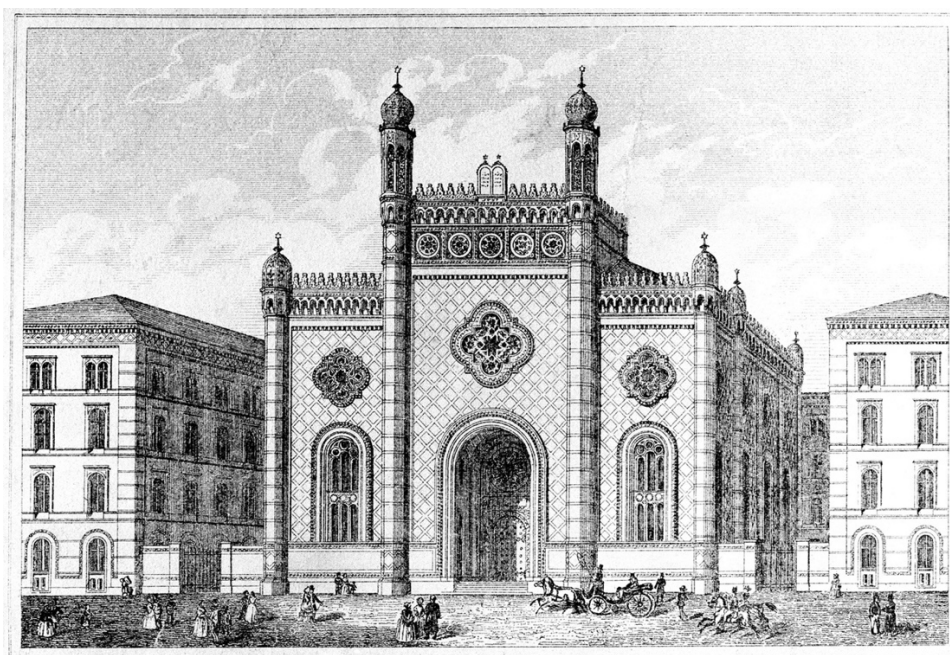
Foto: M. Prokešová, 2021

[10] Synagoga v Drážďanech, celkový pohled, litografie od Louise Thümlinga, 1860

Zdroj:

[https://cs.wikipedia.org/wiki/Drážďany#/media/Soubor:Louis_Thümling_nach_Herman_n_Krone_-_Alte_Synagoge_in_Dresden_\(1850-70\)_SW.jpg](https://cs.wikipedia.org/wiki/Drážďany#/media/Soubor:Louis_Thümling_nach_Herman_n_Krone_-_Alte_Synagoge_in_Dresden_(1850-70)_SW.jpg), vyhledáno 20. 7. 2020.

[11] Synagoga v Leopoldstadtu, západní průčelí

Zdroj: https://czwiki.cz/Obrázek/Soubor:Leopoldstädter_Tempel_1858.jpg, vyhledáno 20. 7. 2020.

[12] Synagoga v Miroslavi, celkový pohled

Zdroj: <https://www.mesto-miroslav.cz/kulturni-dum-drive-synagoga/g-4320>, vyhledáno 20. 7. 2020.

[13] Španělská synagoga v Praze, západní průčelí
Foto: M. Prokešová, 2021

[14] Synagoga v Příbrami, západní fasáda
Zdroj:

<http://www.brdskyspoj.cz/varchivu-byla-slavnostne-predstavena-publikace-pribramske-synagoze.html>, vyhledáno 25. 7. 2020.

[15] Jeruzalémská synagoga v Praze, jihozápadní fasáda

Foto: M. Prokešová, 2021

[16] Českobratrský evangelický kostel Jana Amose Komenského v Brně, průčelí

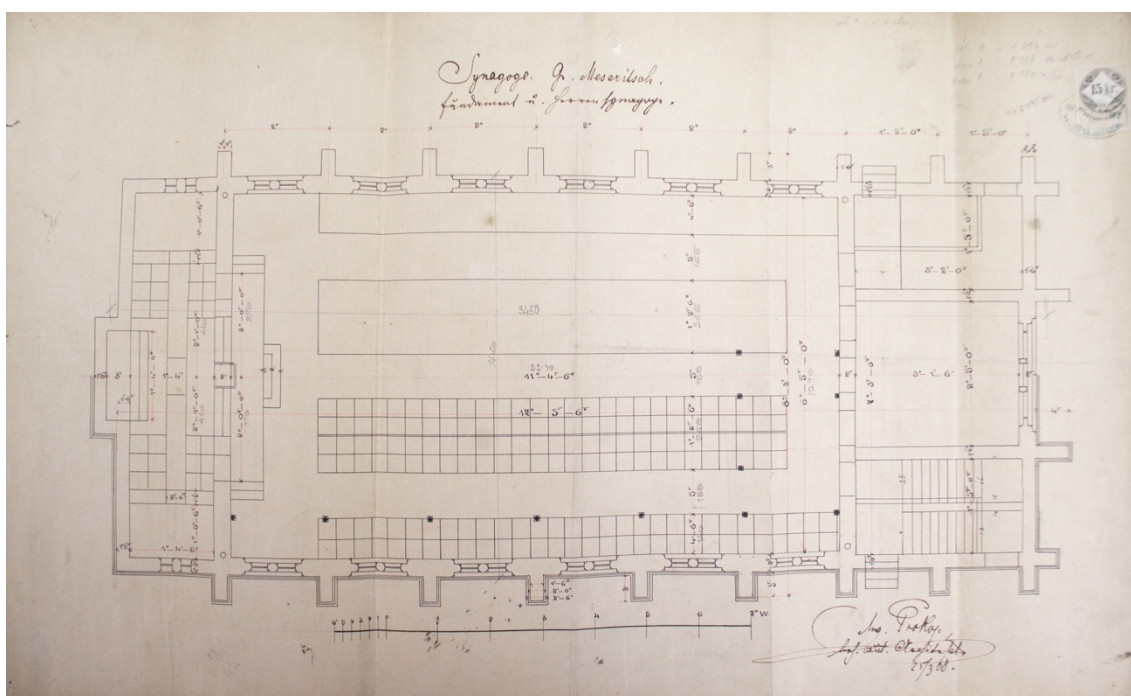
Foto: M. Prokešová, 2020

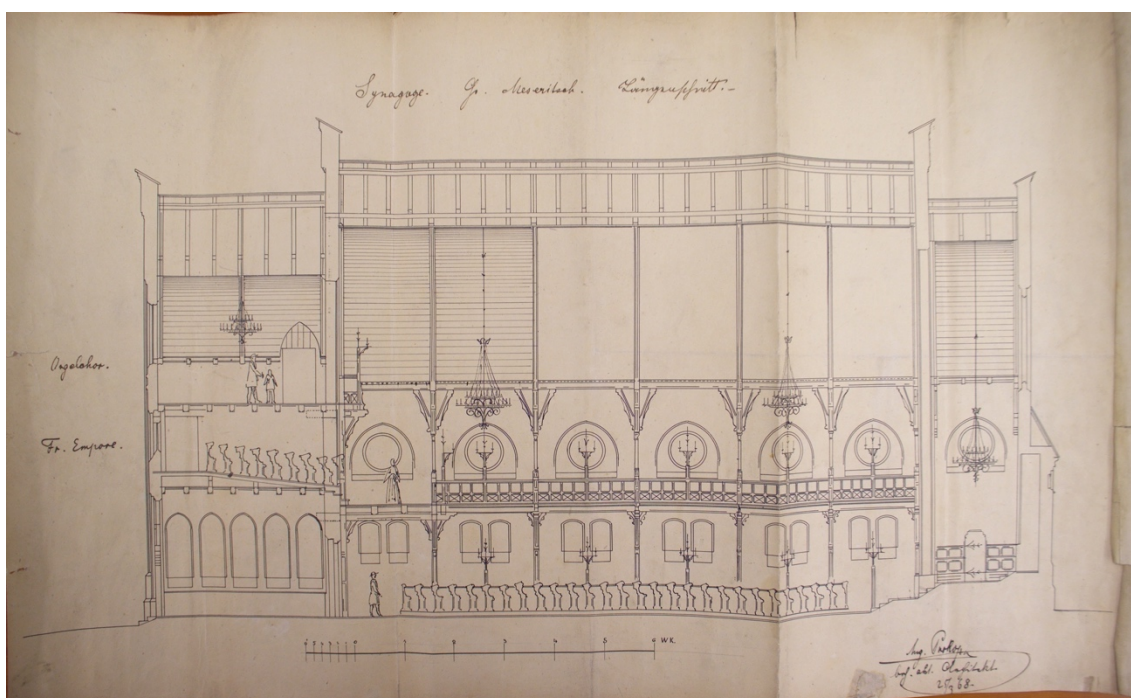
[17] Nová synagoga ve Velkém Meziříčí, západní průčelí
Foto: M. Prokešová, 2020

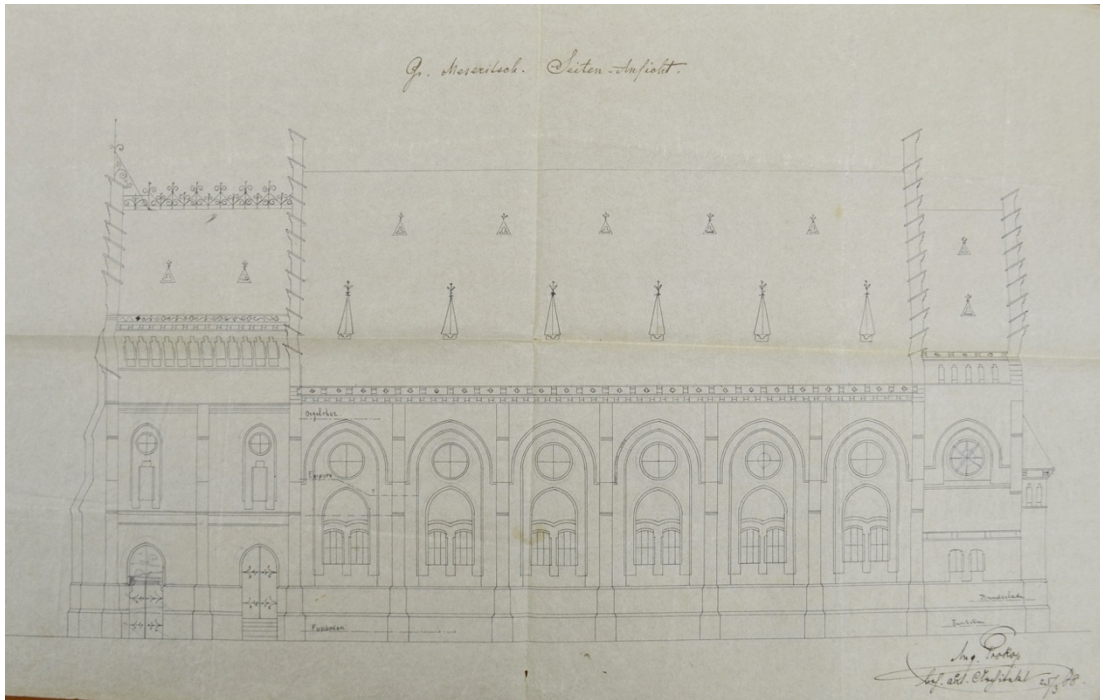
[18] Nová synagoga ve Velkém Meziříčí, pohled od severovýchodu
Foto: M. Prokešová, 2020

[19] Nová synagoga ve Velkém Meziříčí, půdorys, 25. 3. 1868, A. Prokop
 Zdroj: Archiv ŽM Praha, fond ŽNO Velké Meziříčí, Synagoga – spisy: Stavební plány, sign. 34670.

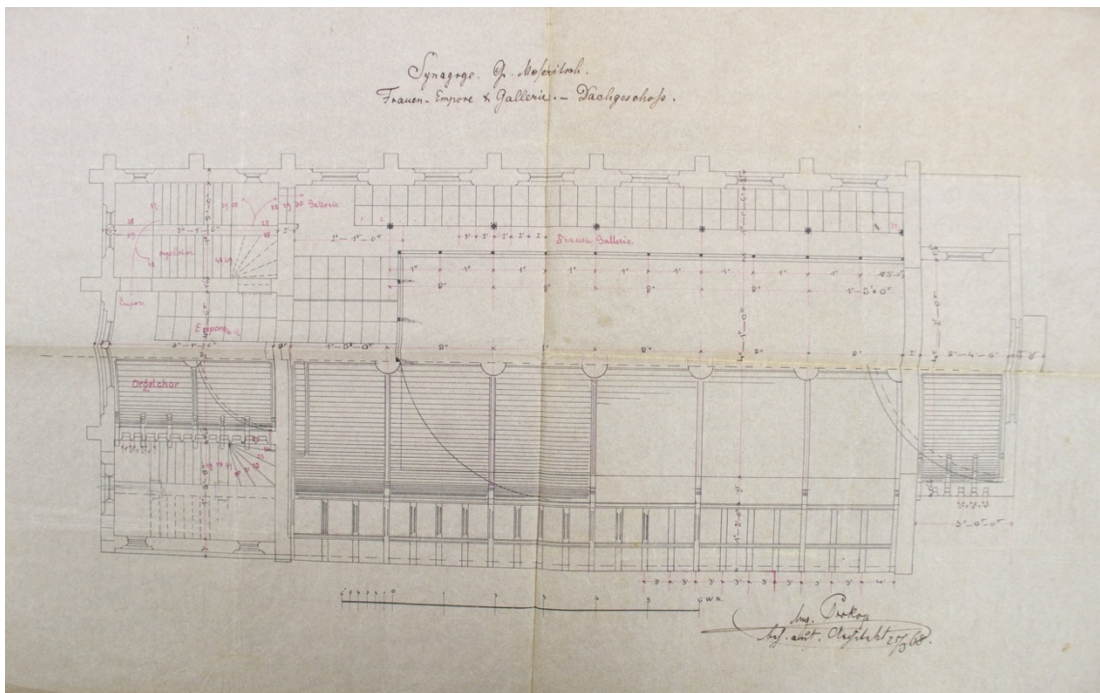

[20] Nová synagoga ve Velkém Meziříčí, příčný řez, 25. 3. 1868, A. Prokop
 Zdroj: Archiv ŽM Praha, fond ŽNO Velké Meziříčí, Synagoga – spisy: Stavební plány, sign. 34670.

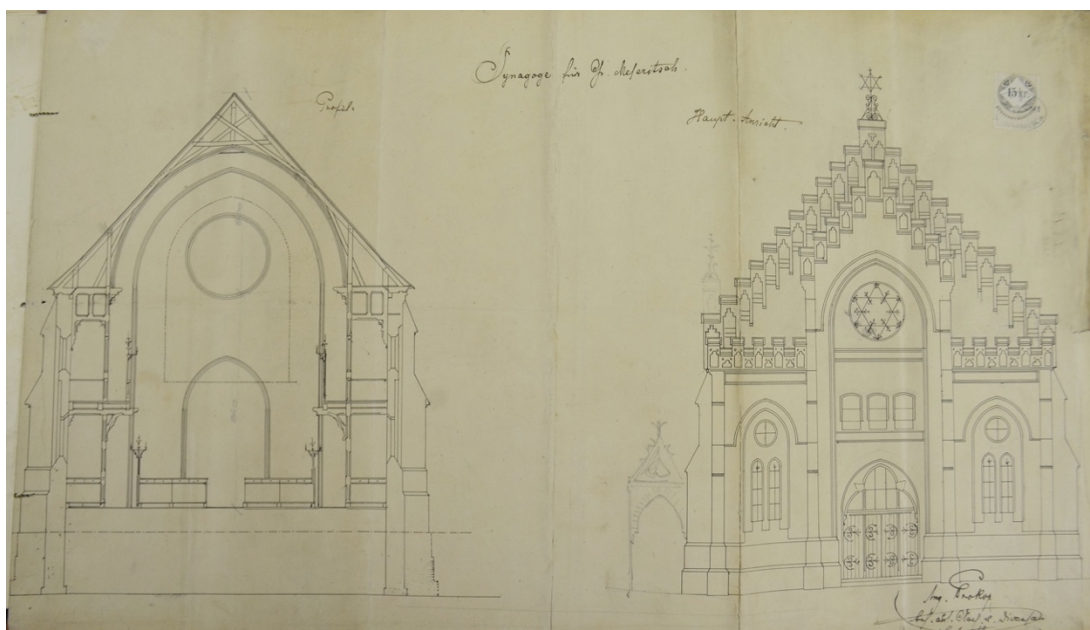
[21] Nová synagoga ve Velkém Meziříčí, boční loď, 25. 3. 1868, A. Prokop

Zdroj: Archiv ŽM Praha, fond ŽNO Velké Meziříčí, Synagoga – spisy: Stavební plány, sign. 34670.

[22] Nová synagoga ve Velkém Meziříčí, plán ženské galerie, 25. 3. 1868, A. Prokop

Zdroj: Archiv ŽM Praha, fond ŽNO Velké Meziříčí, Synagoga – spisy: Stavební plány, sign. 34670.

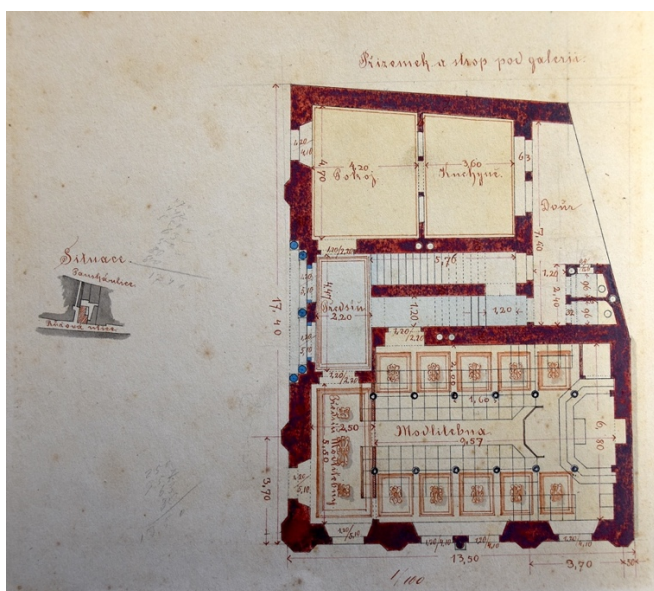
[23] Nová synagoga ve Velkém Meziříčí, příčný řez průčelí, 1868, A. Prokop
 Zdroj: Archiv ŽM Praha, fond ŽNO Velké Meziříčí, Synagoga – spisy: Stavební plány, sign. 34670.

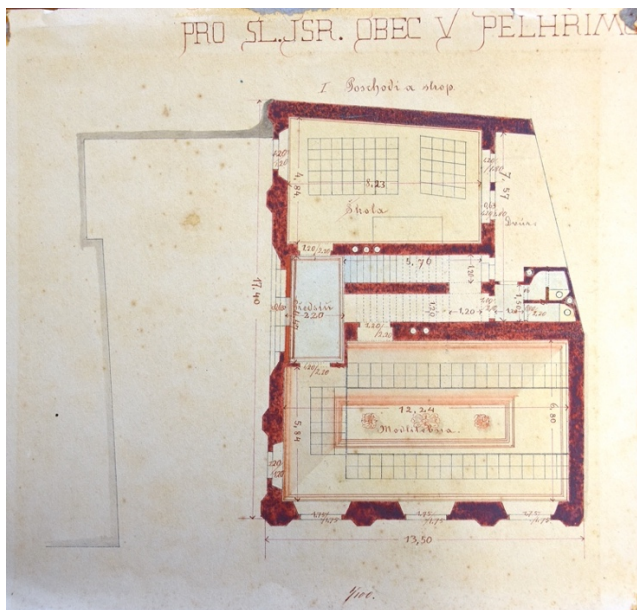
[24] Nová synagoga ve Velkém Meziříčí, detailní nákres svatostánku
 Zdroj: Archiv ŽM Praha, fond ŽNO Velké Meziříčí, Synagoga – spisy: Stavební plány, sign. 34670.

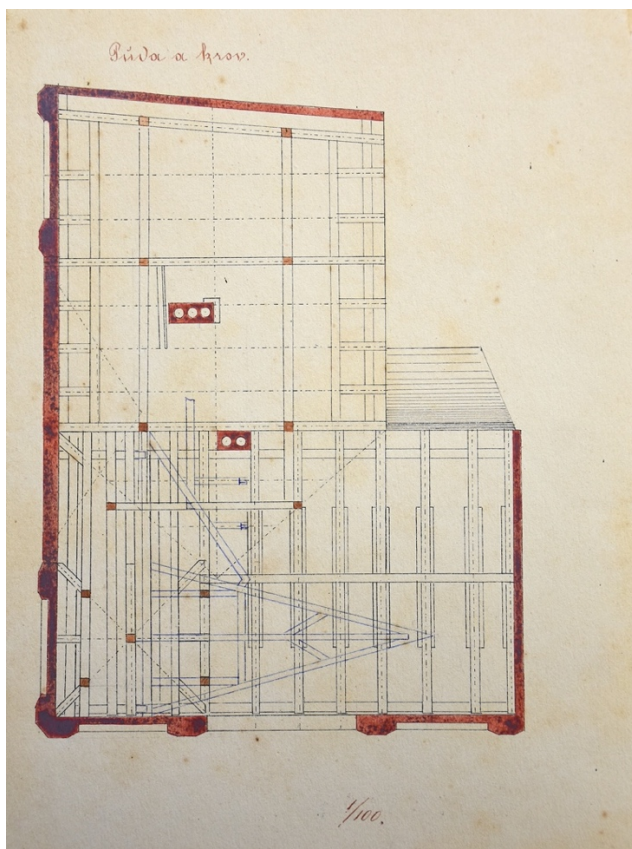
[25] Návrh synagogy v Pelhřimově, sklepy a základy, Emanuel Vrzal z Votic
 Zdroj: Archiv ŽM Praha, fond ŽNO Pelhřimov, Synagoga – spisy: Plány na přestavbu čp. 81 na synagogu a školu, sign. 12707/1.

[26] Návrh synagogy v Pelhřimově, přízemí a strop pod galerií, Emanuel Vrzal z Votic
 Zdroj: Archiv ŽM Praha, fond ŽNO Pelhřimov, Synagoga – spisy: Plány na přestavbu čp. 81 na synagogu a školu, sign. 12707/2.

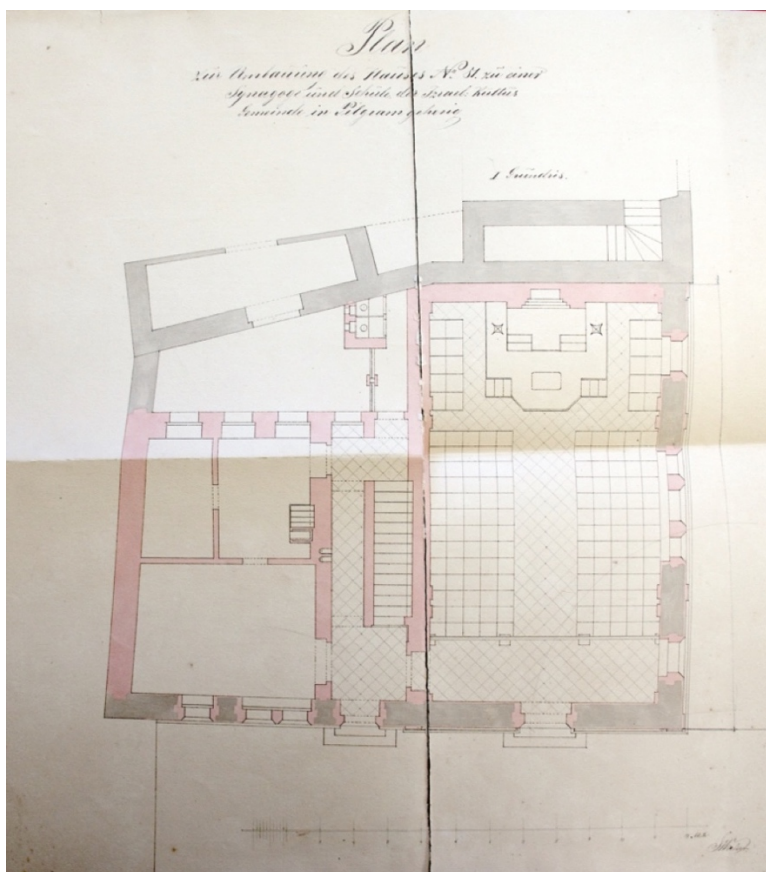
[27] Návrh synagogy v Pelhřimově, 1. poschodí a strop, Emanuel Vrzal z Votic
 Zdroj: Archiv ŽM Praha, fond ŽNO Pelhřimov, Synagoga – spisy: Plány na přestavbu čp. 81 na synagogu a školu, sign. 12707/3.

[28] Návrh synagogy v Pelhřimově, půda a krov, Emanuel Vrzal z Votic
 Zdroj: Archiv ŽM Praha, fond ŽNO Pelhřimov, Synagoga – spisy: Plány na přestavbu čp. 81 na synagogu a školu, sign. 12707/4.

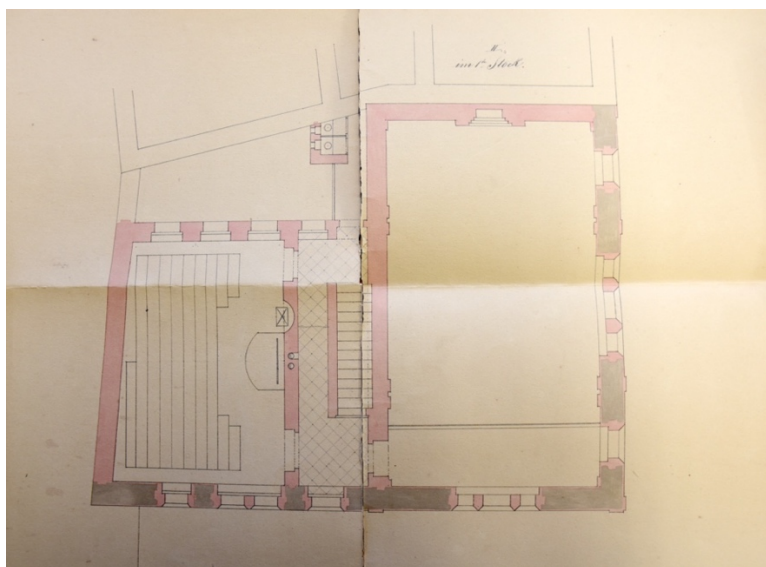

[29] Návrh synagogy v Pelhřimově, západní fasáda, Emanuel Vrzal z Votic
Zdroj: Archiv ŽM Praha, fond ŽNO Pelhřimov, Synagoga – spisy: Plány na přestavbu čp.
81 na synagogu a školu, sign. 12707/5.

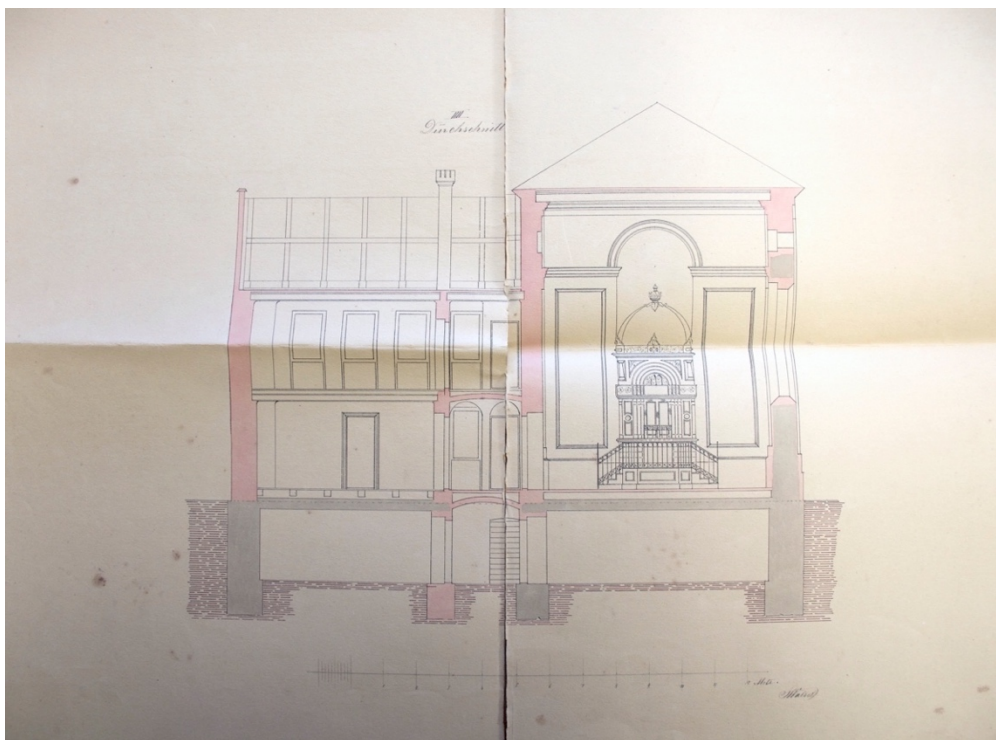
[30] Návrh synagogy v Pelhřimově, půdorys, Štěpán Walser

Zdroj: Archiv ŽM Praha, fond ŽNO Pelhřimov, Synagoga – spisy: Plány na přestavbu čp. 81 na synagogu a školu, sign. 12708.

[31] Návrh synagogy v Pelhřimově, 1. patro, Štěpán Walser

Zdroj: Archiv ŽM Praha, fond ŽNO Pelhřimov, Synagoga – spisy: Plány na přestavbu čp. 81 na synagogu a školu, sign. 12708.

[32] Návrh synagogy v Pelhřimově, příčný řez, Štěpán Walser

Zdroj: Archiv ŽM Praha, fond ŽNO Pelhřimov, Synagoga – spisy: Plány na přestavbu čp. 81 na synagogu a školu, sign. 12708.

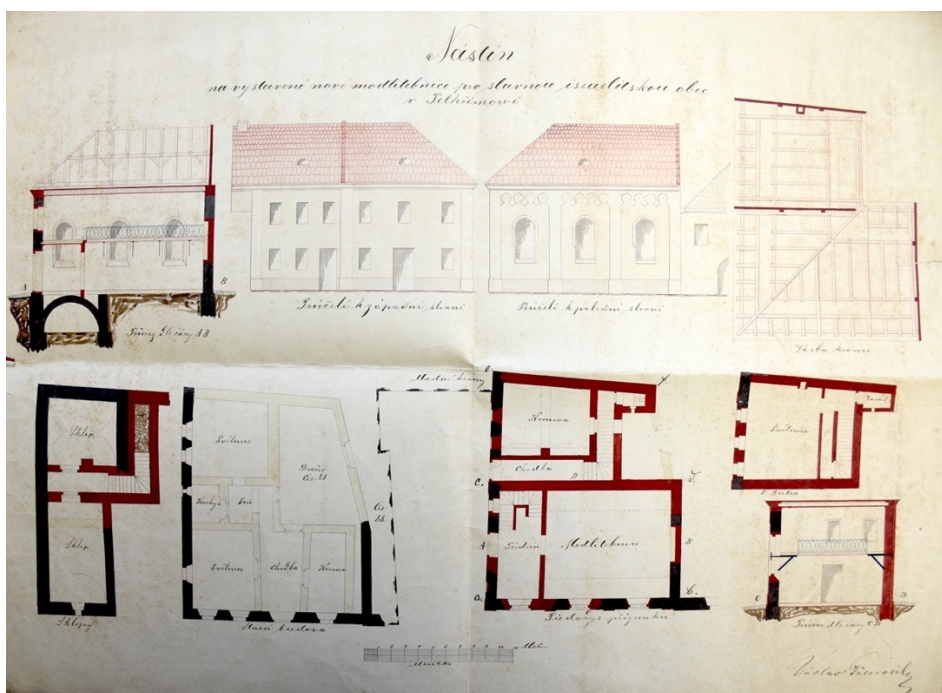
[33] Návrh synagogy v Pelhřimově, fasáda, podélný pohled, Štěpán Walser

Zdroj: Archiv ŽM Praha, fond ŽNO Pelhřimov, Synagoga – spisy: Plány na přestavbu čp. 81 na synagogu a školu, sign. 12708.

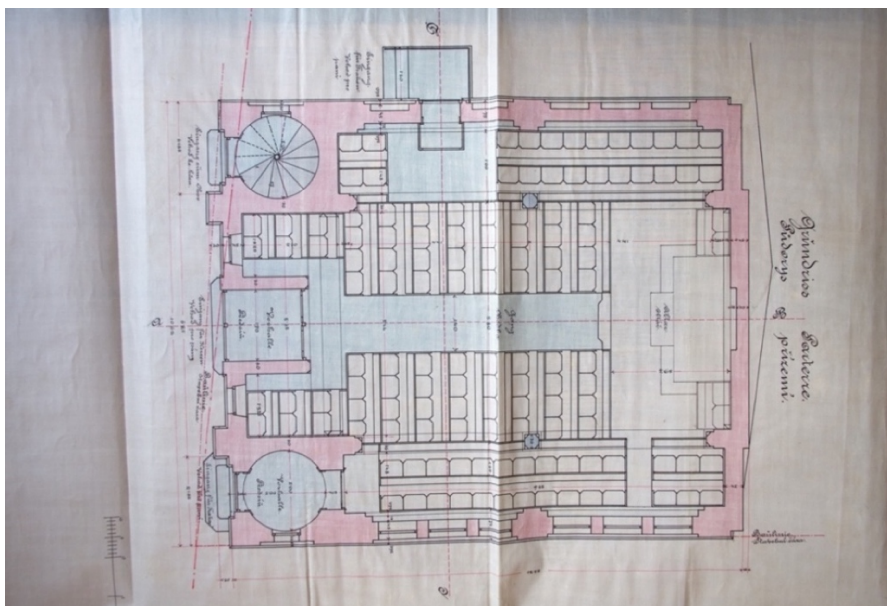
[34] Návrh synagogy v Pelhřimově, fasáda, frontální pohled, Štěpán Walser

Zdroj: Archiv ŽM Praha, fond ŽNO Pelhřimov, Synagoga – spisy: Plány na přestavbu čp. 81 na synagogu a školu, sign. 12708.

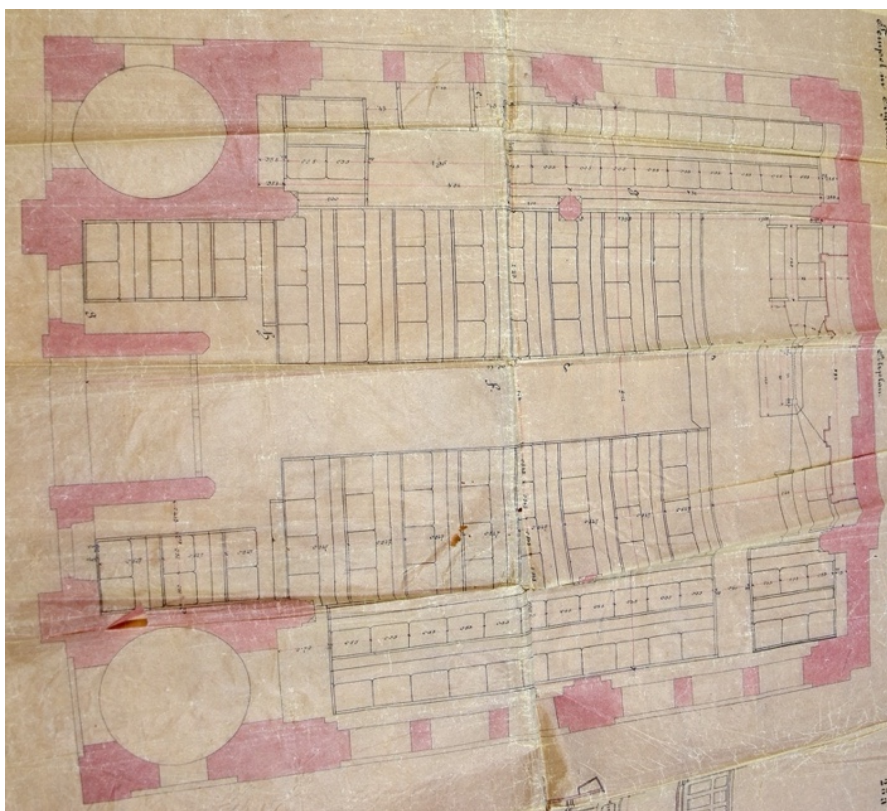
[35] Návrh synagogy v Pelhřimově, průčelí, půdorys přízemí, průřezy, krov, sklepy, půdorys starý budovy, Václav Přenosil

Zdroj: Archiv ŽM Praha, fond ŽNO Pelhřimov, Synagoga – spisy: Stavební plány synagogy, sign. 63786 a, b.

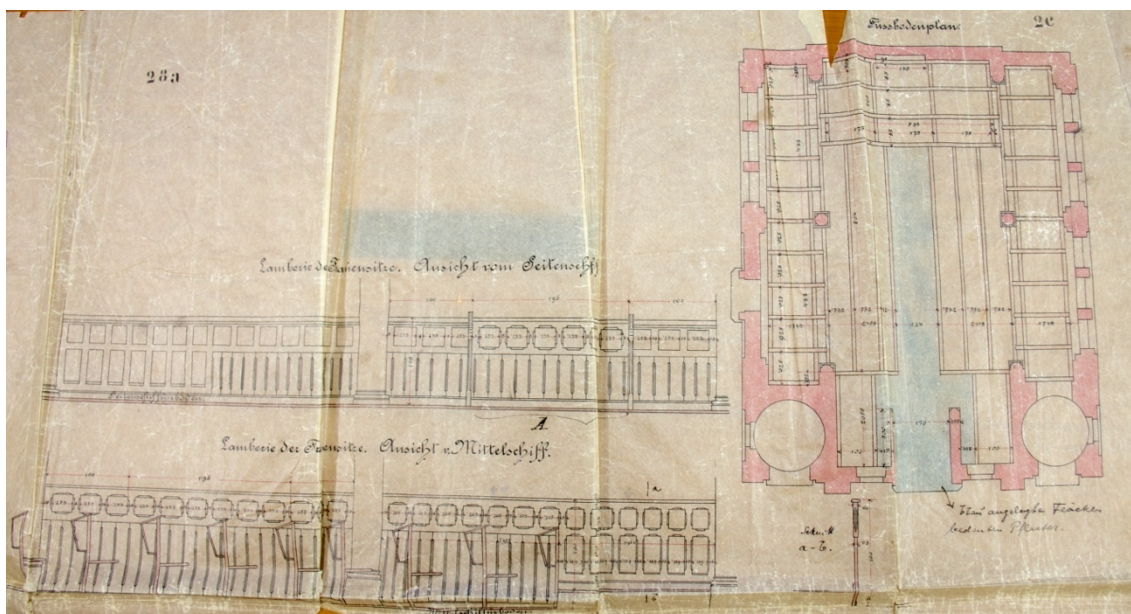
[36] Návrh synagogy v Pelhřimově, půdorys přízemí, 1890, Max Fleischer

Zdroj: Archiv ŽM Praha, fond ŽNO Pelhřimov, Synagoga – spisy: Stavební plány synagogy, sign. 20588.

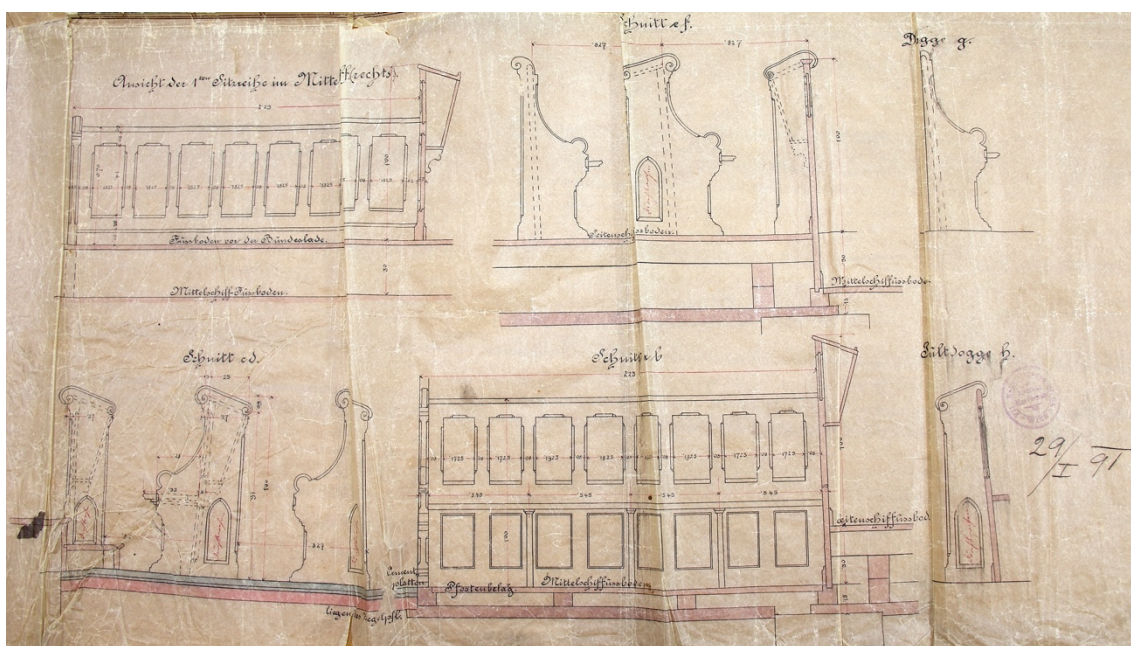
[37] Návrh synagogy v Pelhřimově, plán sedadel, 1890, Max Fleischer

Zdroj: Archiv ŽM Praha, fond ŽNO Pelhřimov, Synagoga – spisy: Stavební plány synagogy, sign. 20588.

[38] Návrh synagogy v Pelhřimově, pohled na boční a střední loď, půdorys, 1890, Max Fleischer

Zdroj: Archiv ŽM Praha, fond ŽNO Pelhřimov, Synagoga – spisy: Stavební plány synagogy, sign. 20588.

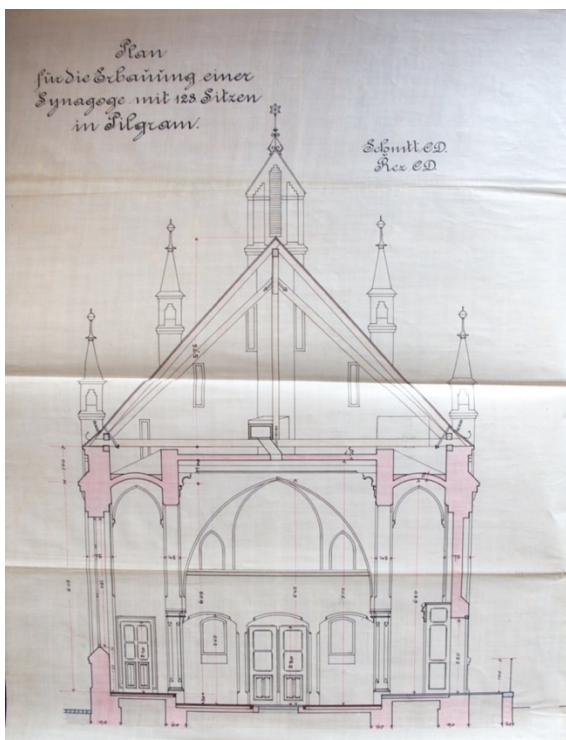
[39] Návrh synagogy v Pelhřimově, řezy, sedadla, 1890, Max Fleischer

Zdroj: Archiv ŽM Praha, fond ŽNO Pelhřimov, Synagoga – spisy: Stavební plány synagogy, sign. 20588.

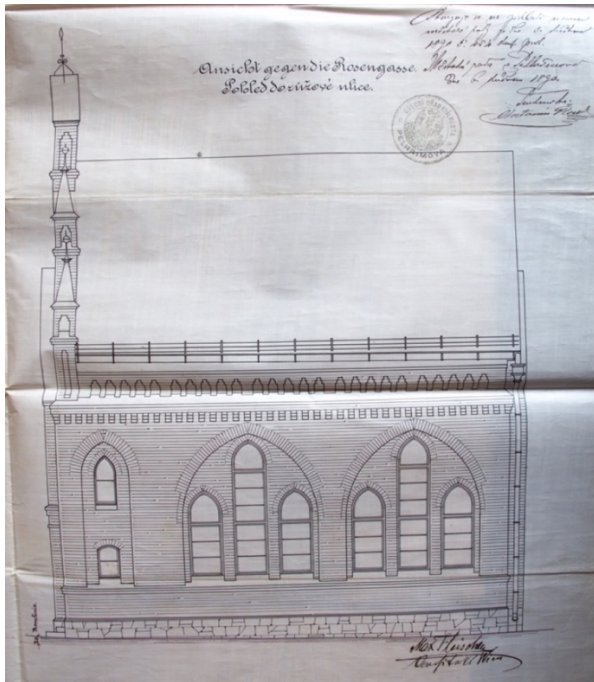
[40] Návrh synagogy v Pelhřimově, západní průčelí, 1890, Max Fleischer

Zdroj: Archiv ŽM Praha, fond ŽNO Pelhřimov, Synagoga – spisy: Stavební plány synagogy, sign. 20588.

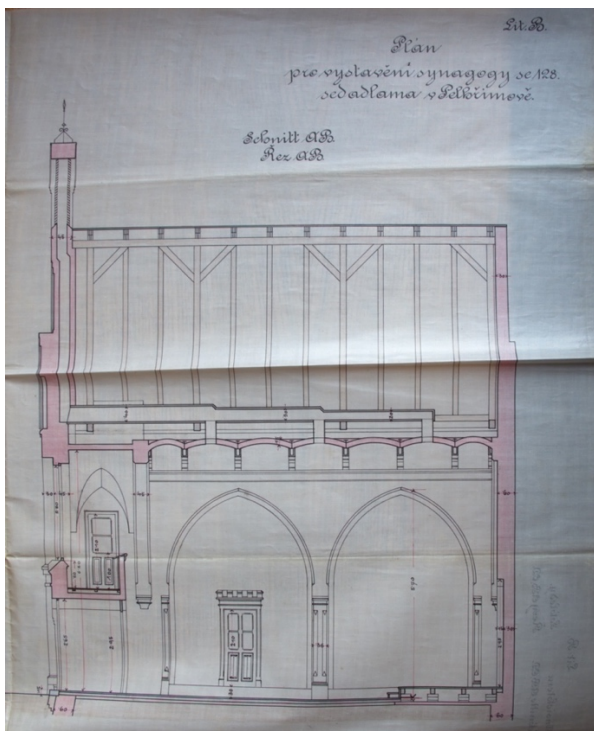
[41] Návrh synagogy v Pelhřimově, řez průčelí, 1890, Max Fleischer

Zdroj: Archiv ŽM Praha, fond ŽNO Pelhřimov, Synagoga – spisy: Stavební plány synagogy, sign. 20588.

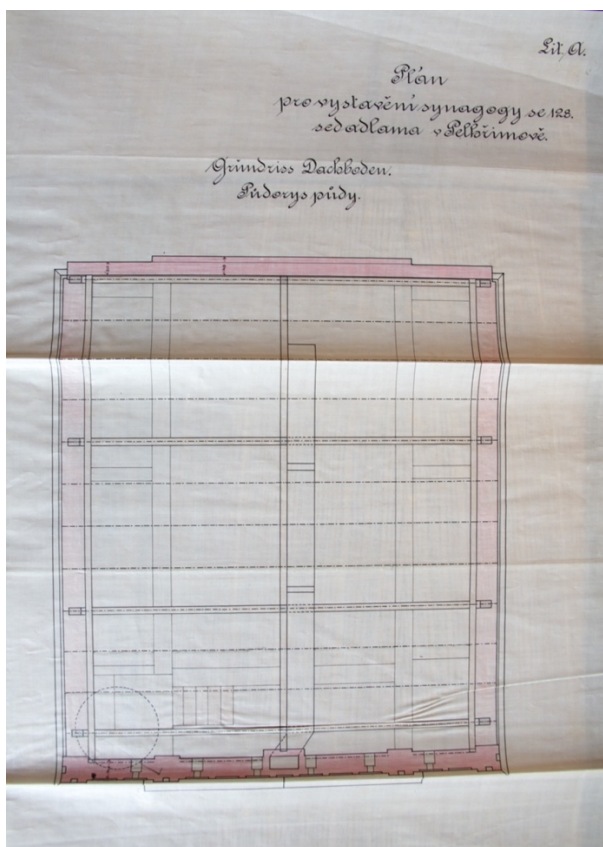
[42] Návrh synagogy v Pelhřimově, pohled do Růžové ulice, 1890, Max Fleischer

Zdroj: Archiv ŽM Praha, fond ŽNO Pelhřimov, Synagoga – spisy: Stavební plány synagogy, sign. 20588.

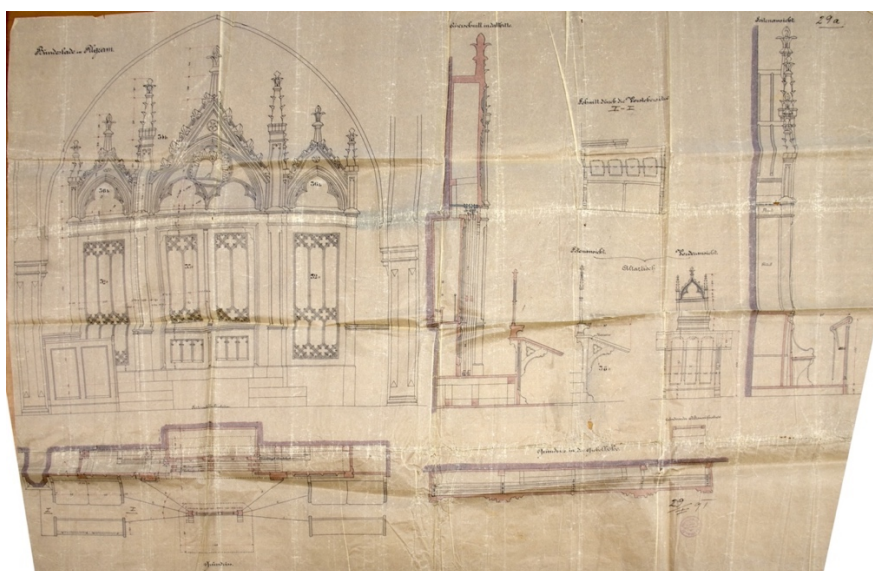
[43] Návrh synagogy v Pelhřimově, řez AB, 1890, Max Fleischer

Zdroj: Archiv ŽM Praha, fond ŽNO Pelhřimov, Synagoga – spisy: Stavební plány synagogy, sign. 20588

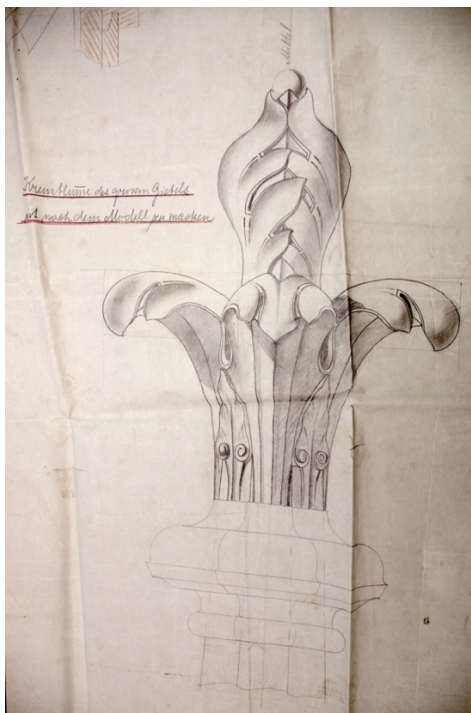
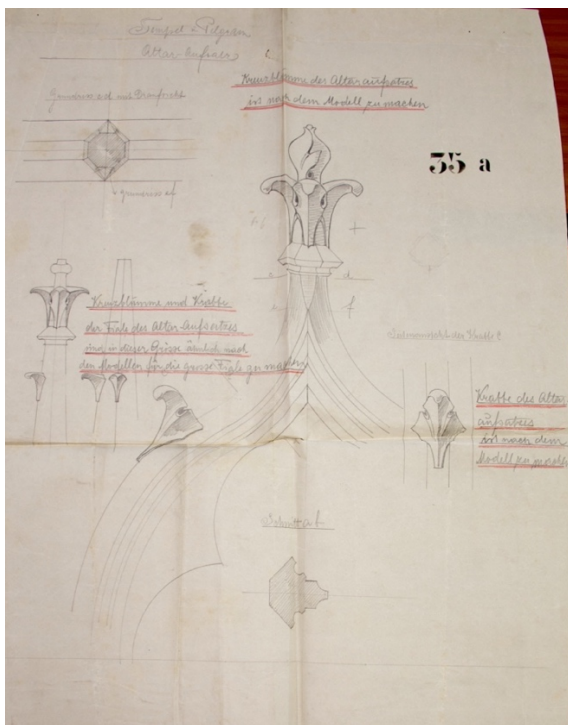
[44] Návrh synagogy v Pelhřimově, půdorys půdy, 1890, Max Fleischer

Zdroj: Archiv ŽM Praha, fond ŽNO Pelhřimov, Synagoga – spisy: Stavební plány synagogy, sign. 20588.

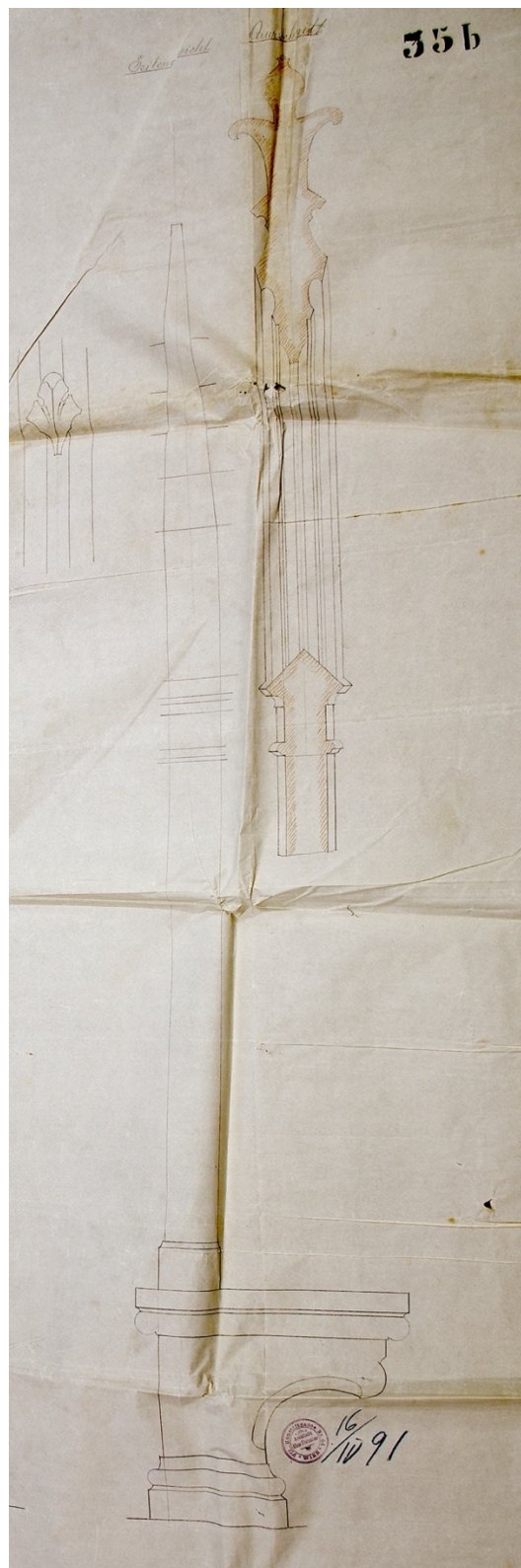
[45] Návrh synagogy v Pelhřimově, návrh svatostánku, 1890, Max Fleischer

Zdroj: Archiv ŽM Praha, fond ŽNO Pelhřimov, Synagoga – spisy: Stavební plány synagogy, sign. 20588.

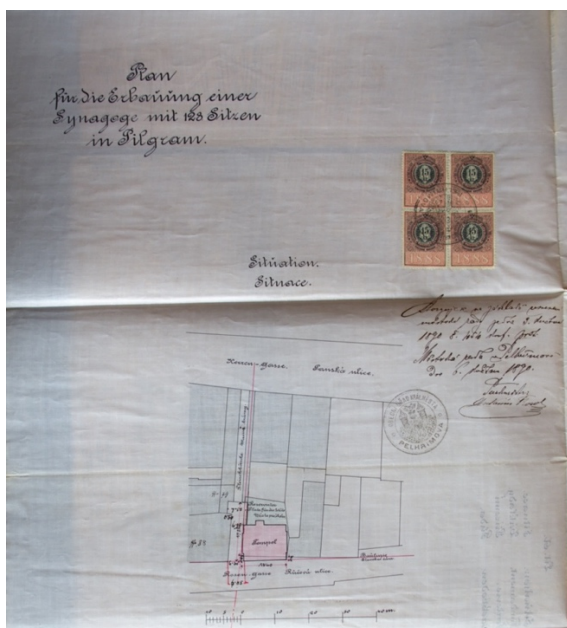
[46–49] Návrh synagogy v Pelhřimově, architektonické detaily, kraby, fiály, rozeta, 1890, Max Fleischer

Zdroj: Archiv ŽM Praha, fond ŽNO Pelhřimov, Synagoga – spisy: Stavební plány synagogy, sign. 20588.

[50–51] Návrh synagogy v Pelhřimově, architektonické detaily, kraby, fiály, rozeta, 1890, Max Fleischer

Zdroj: Archiv ŽM Praha, fond ŽNO Pelhřimov, Synagoga – spisy: Stavební plány synagogy, sign. 20588.

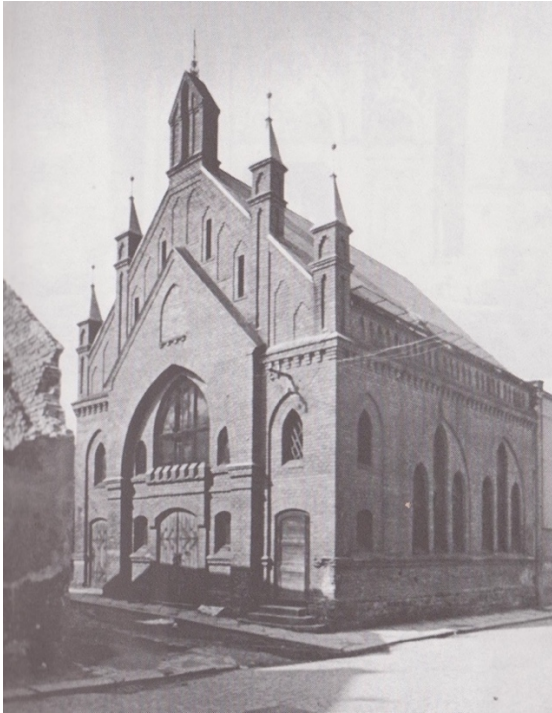
[52] Návrh synagogy v Pelhřimově, situace, 1890, Max Fleischer

Zdroj: Archiv ŽM Praha, fond ŽNO Pelhřimov, Synagoga – spisy: Stavební plány synagogy, sign. 20588.

[53] Plánek náměstí Pelhřimova se synagougou

Zdroj: Archiv ŽM Praha, fond ŽNO Pelhřimov, fotodokumentace synagogy

[54] Synagoga v Pelhřimově, západní průčelí

Zdroj: Archiv ŽM Praha, fond ŽNO Pelhřimov, fotodokumentace synagogy

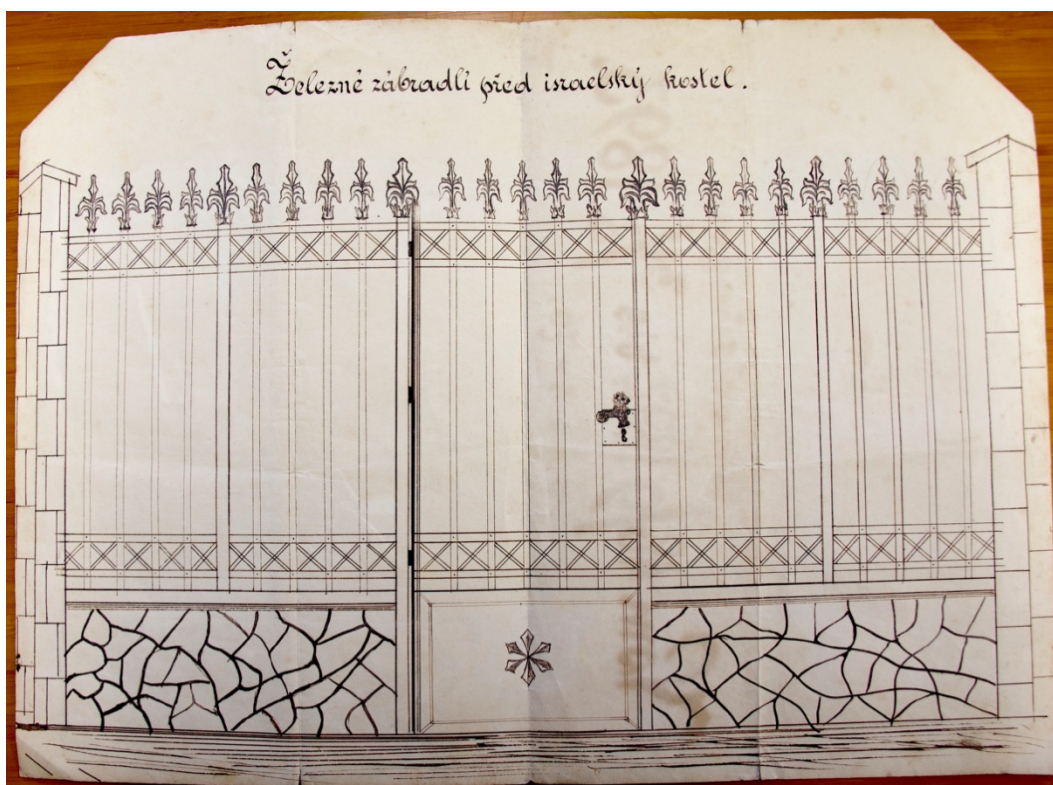
[55] Synagoga v Pelhřimově, vlevo Masné krámy

Zdroj: Archiv ŽM Praha, fond ŽNO Pelhřimov, fotodokumentace synagogy

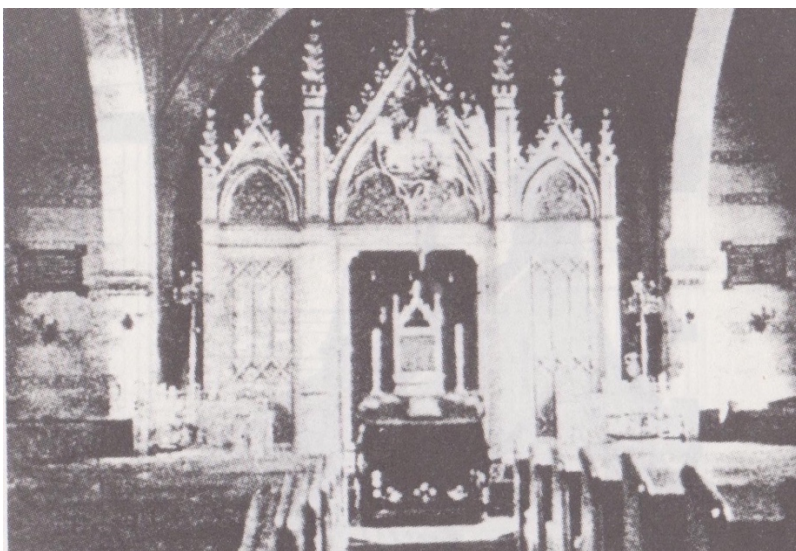
[56] Synagoga v Pelhřimově, detail fasády

Zdroj: Archiv ŽM Praha, ŽNO fond Pelhřimov, fotodokumentace synagogy

[57] Návrh synagogy v Pelhřimově, zábradlí, Václav Štěpánek

Zdroj: Archiv ŽM Praha, fond ŽNO Pelhřimov, Synagoga – spisy: Stavební plány synagogy, sign. 20588.

[58] Synagoga v Pelhřimově, interiér

Zdroj: Hugo Gold, Die Juden und Judengemeinden Böhmens in Vergangenheit und Gegenwart, Brno 1934.

[59] Synagoga v Pelhřimově, svatostánek

Zdroj: Archiv ŽM Praha, fond Pelhřimov, fotodokumentace synagogy

[60] Synagoga v Pelhřimově, interiér, lomený oblouk

Zdroj: Archiv ŽM Praha, fond Pelhřimov, fotodokumentace synagogy

[61] Synagoga v Pelhřimově, interiér, kruchta

Zdroj: Archiv ŽM Praha, fond Pelhřimov, fotodokumentace synagogy

[62] Demolice synagogy v Pelhřimově, 1967, foto: V. Martínek

Zdroj: Archiv Muzea Vysočiny Pelhřimov, fotodokumentace synagogy

[63] Demolice synagogy v Pelhřimově, 1967, foto: V. Martínek

Zdroj: Archiv Muzea Vysočiny Pelhřimov, fotodokumentace synagogy

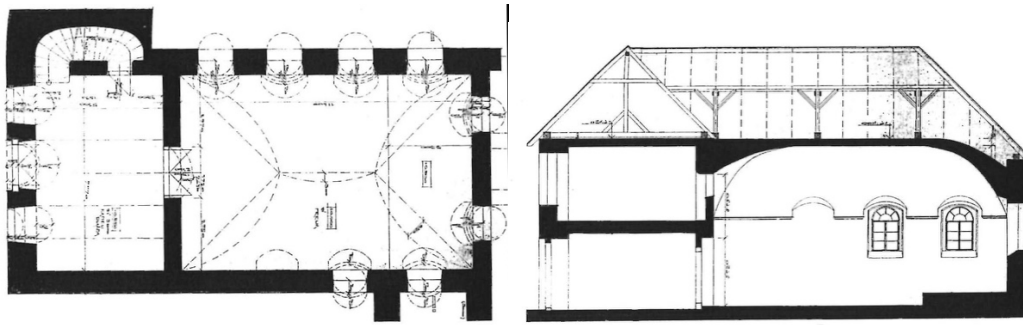
[64] Demolice synagogy v Pelhřimově, 1967, foto: V. Martínek

Zdroj: Archiv Muzea Vysočiny Pelhřimov, fotodokumentace synagogy

[65] OD Perla v Pelhřimově, foto: J. Černý

Zdroj: Archiv Muzea Vysočiny Pelhřimov, fotodokumentace synagogy

[66] Synagoga v Brtnici, půdorys, podélný řez

Zdroj: Zdroj: Arno Pařík, *Barokní synagogy v českých zemích*, Praha 2011.

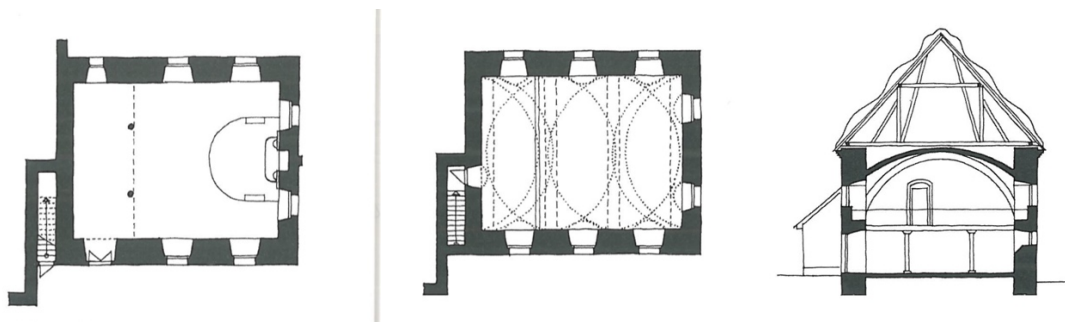
[67] Synagoga v Brtnici, západní průčelí s novorenesanční přístavbou s předsíní a ženskou galerií, kolem 1947

Zdroj: Zdroj: Arno Pařík, *Barokní synagogy v českých zemích*, Praha 2011.

[68] Synagoga v Brtnici, pohlednice, kolem 1920

Zdroj: Zdroj: Arno Pařík, *Barokní synagogy v českých zemích*, Praha 2011.

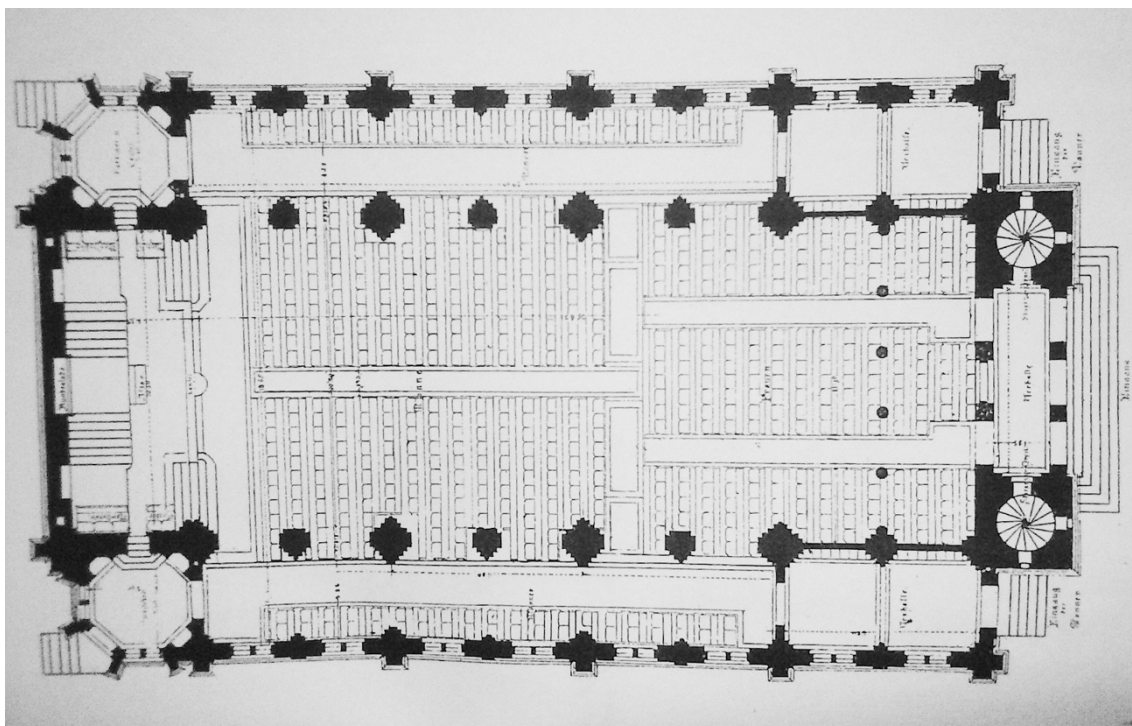
[69] Synagoga v Batelově, půdorys přízemí a patra, příčný řez

Zdroj: Jaroslav Klenovský, *Židovské památky Moravy a Slezska*, Brno 2001.

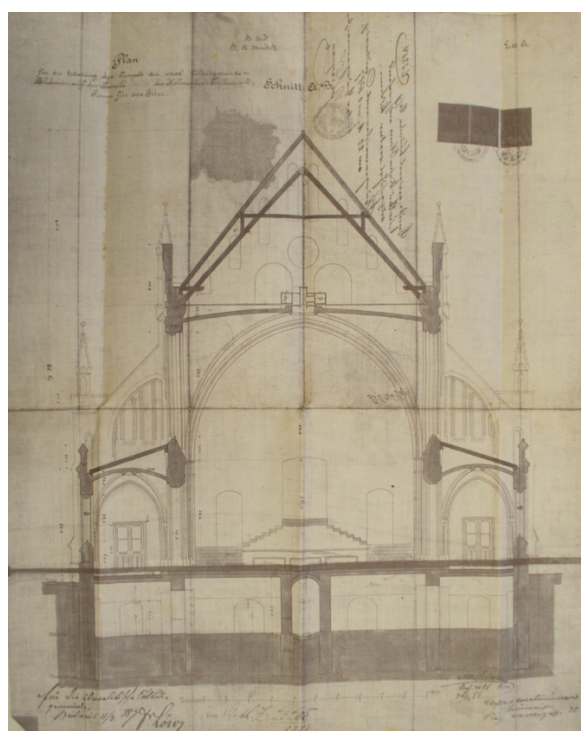
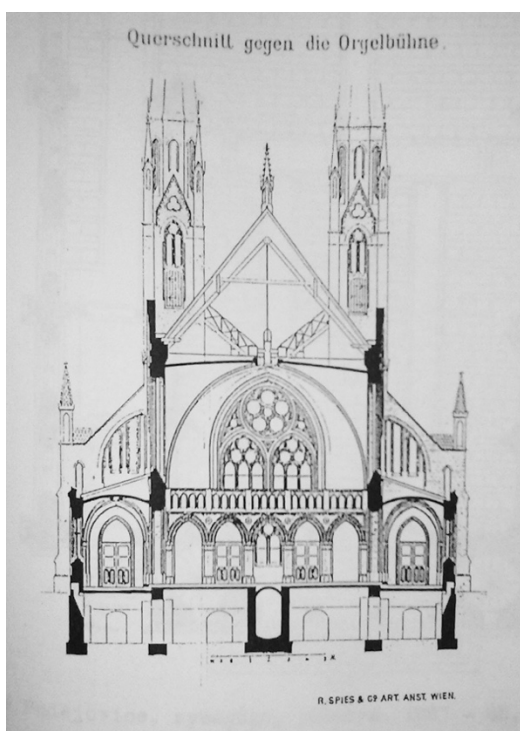
[70] Synagoga v Batelově, celkový pohled

Foto: M. Prokešová, 2019

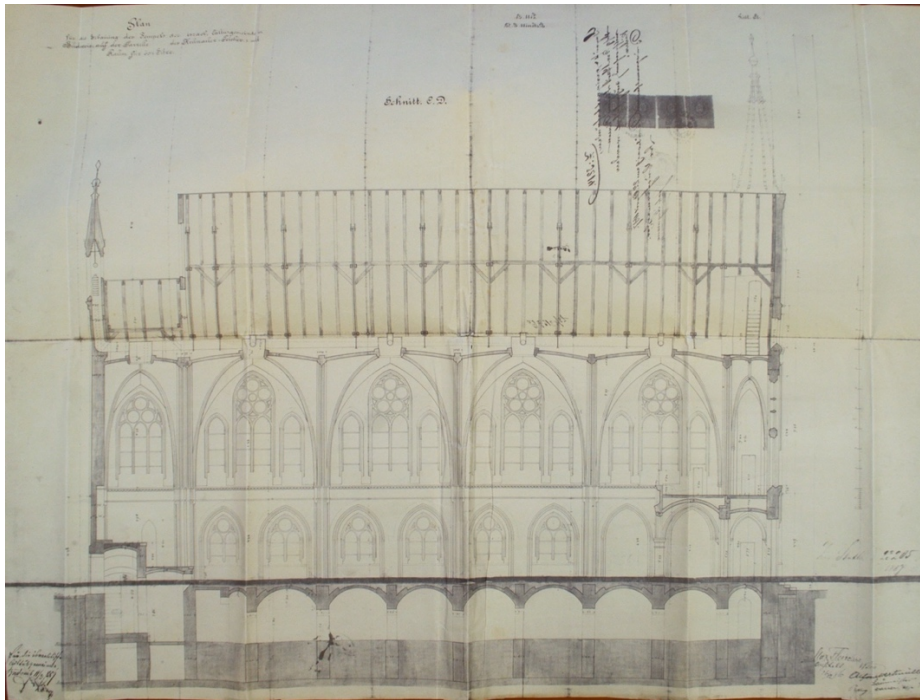
[71] Synagoga v Českých Budějovicích, půdorys, 1887–88, M. Fleischer

Zdroj: Archiv ŽM Praha, fond ŽNO Č. Budějovice, Stavební spisy (vč. synagogy), sign. 70306.

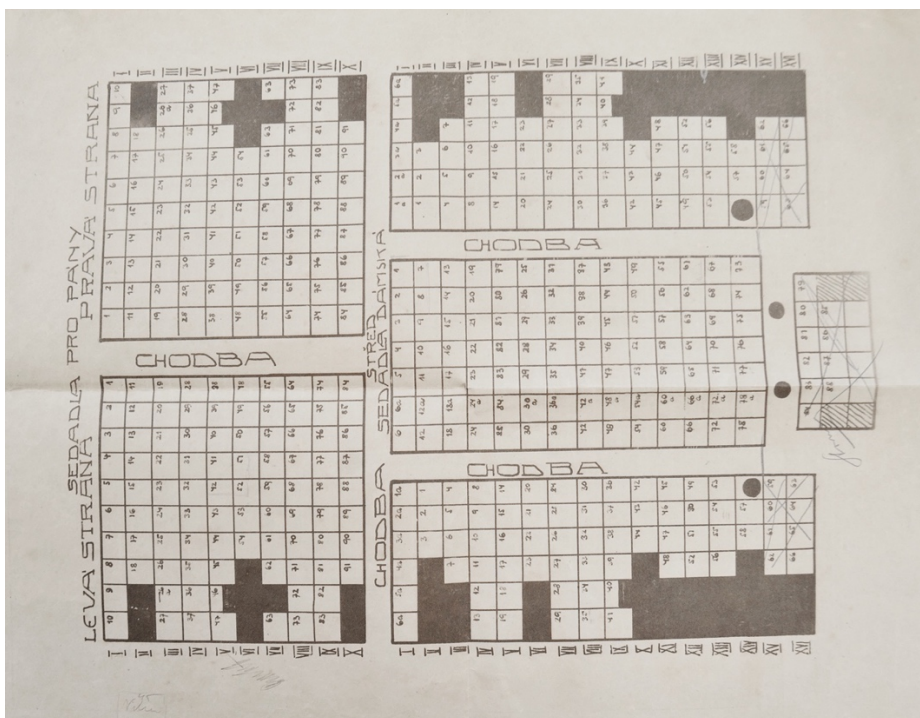

[72–73] Synagoga v Českých Budějovicích, příčný řezy, 1887–88, M. Fleischer

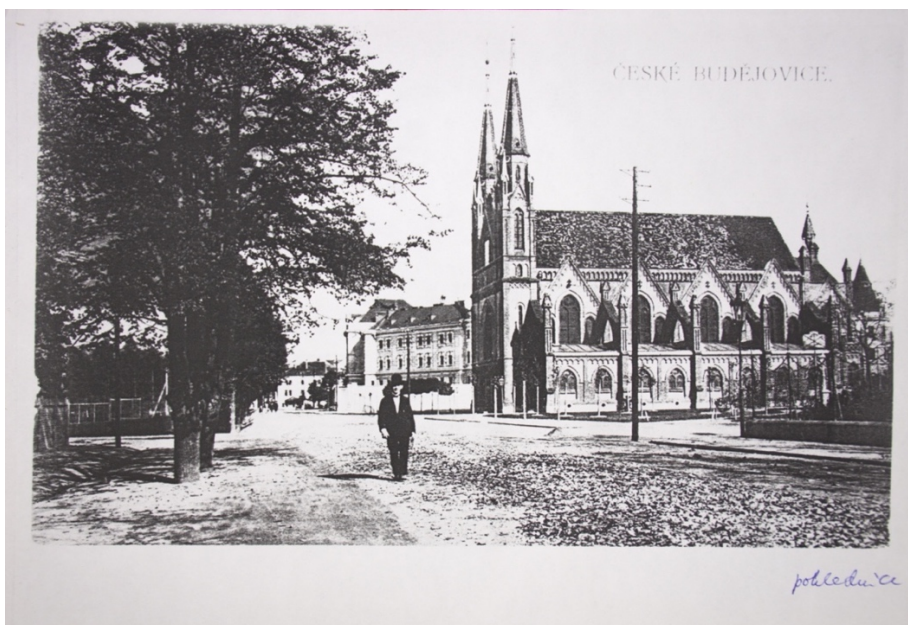
Zdroj: Archiv ŽM Praha, fond ŽNO Č. Budějovice, Stavební spisy (vč. synagogy), sign. 70306.

[74] Synagoga v Českých Budějovicích, podélný řez, 1887–88, M. Fleischer
 Zdroj: Archiv ŽM Praha, fond ŽNO Č. Budějovice, Stavební spisy (vč. synagogy), sign. 70306.

[75] Synagoga v Českých Budějovicích, sedadla, 1887–88, M. Fleischer
 Zdroj: Archiv ŽM Praha, fond ŽNO Č. Budějovice, Stavební spisy (vč. synagogy), sign. 70306.

[76] Synagoga v Českých Budějovicích, Gerstnerova třída, v pozadí Justiční palác, poč. 20. stol.

Zdroj: Archiv ŽM Praha, fond ŽNO Č. Budějovice, fotodokumentace

[77] Synagoga v Českých Budějovicích, celkový pohled

Zdroj: Archiv ŽM Praha, fond ŽNO Č. Budějovice, fotodokumentace

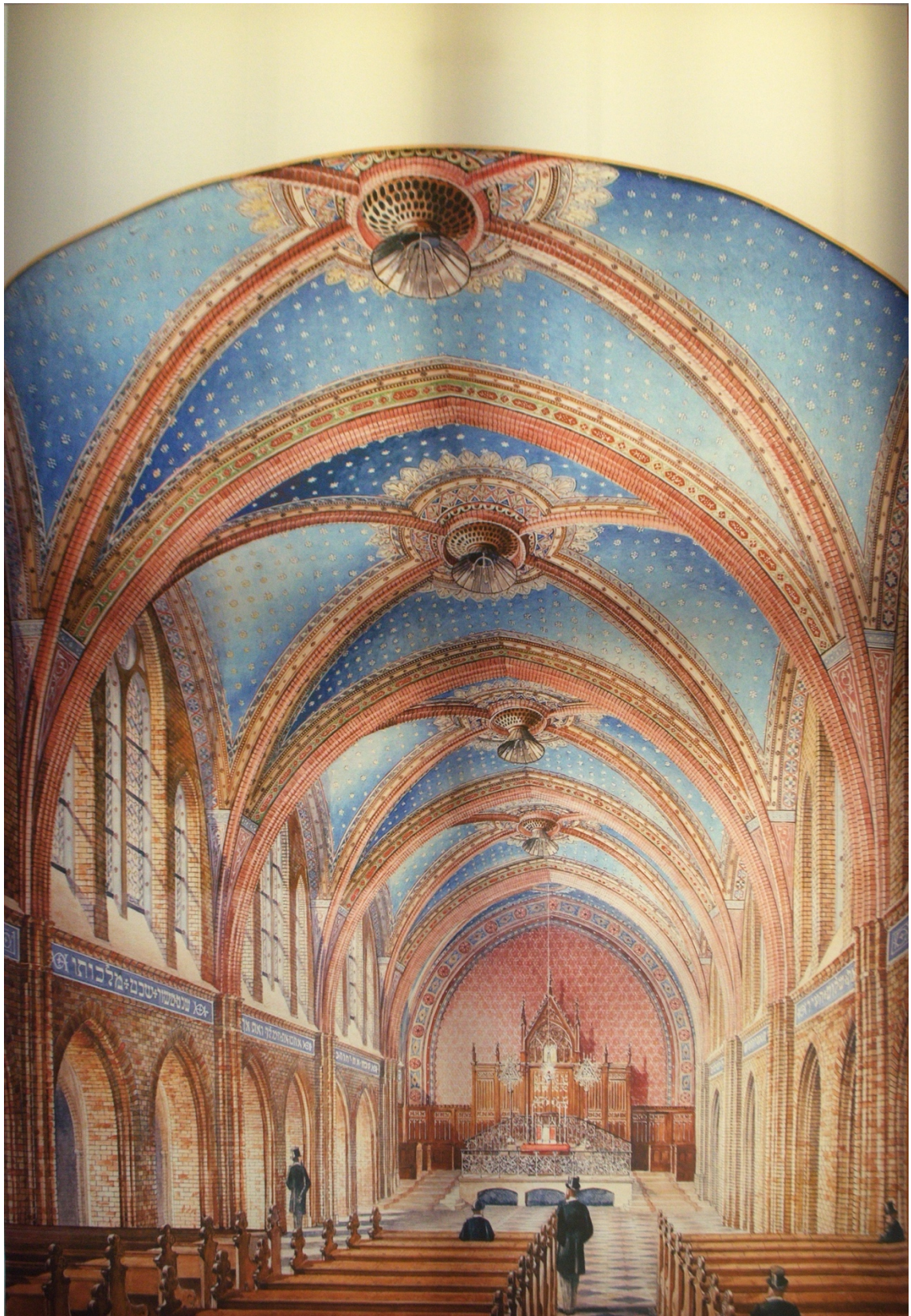
[78] Synagoga v Českých Budějovicích, západní průčelí

Zdroj: Archiv ŽM Praha, fond ŽNO Č. Budějovice, fotodokumentace

[79] Synagoga v Českých Budějovicích, celkový pohled

Zdroj: Encyklopedie Č. Budějovic, <http://encyklopedie.c-budejovice.cz/clanek/zide>.

[80] Synagoga v Českých Budějovicích, rekonstrukce interiéru, foto: M. Prokešová, 2021
Zdroj: expozice *Příběh města*, Jihočeské muzeum v Č. Budějovicích.

Synagogy: odstřel synagogy 1942; sbírka F. J. Čapka.

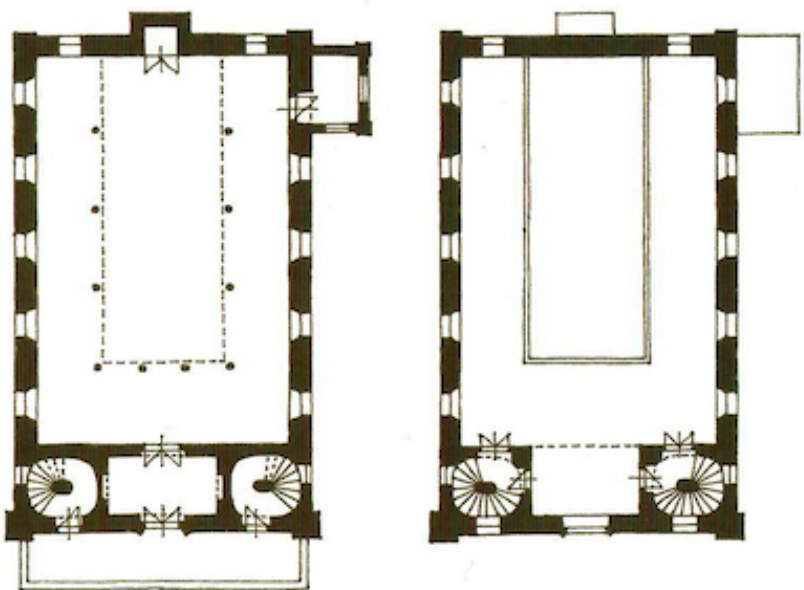
[81] Synagoga v Českých Budějovicích, demolice, 1942

Zdroj: Encyklopedie Č. Budějovic, <http://encyklopedie.c-budejovice.cz/clanek/zide>.

[82] Synagoga v Českých Budějovicích, demolice, 1942

Zdroj: Archiv ŽM Praha, fond ŽNO Č. Budějovice

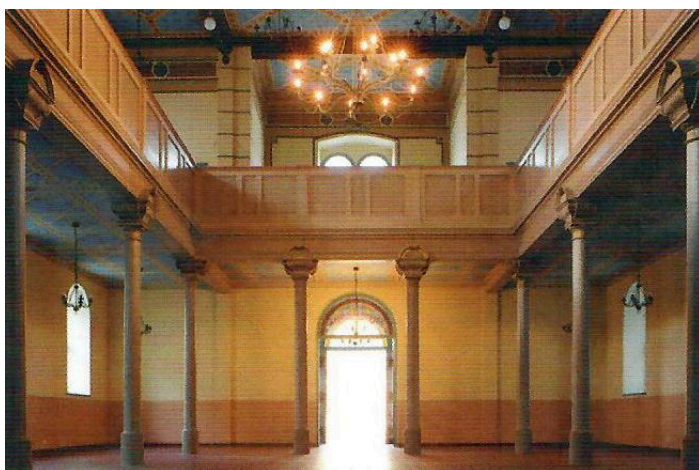
[83] Synagoga v Břeclavi, půdorysy přízemí a patra

Zdroj: Jaroslav Klenovský, Encyklopedie židovských památek Moravy a Slezska, Praha 2018.

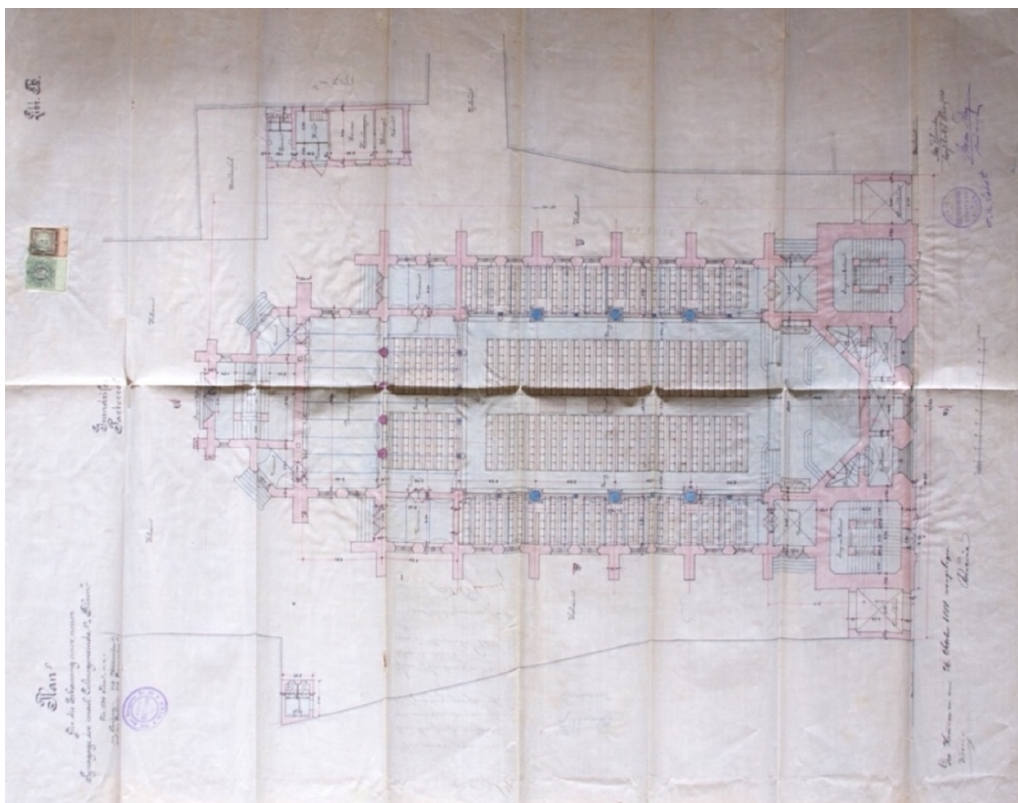
[84] Synagoga v Břeclavi, celkový pohled

Zdroj: Jaroslav Klenovský, Encyklopedie židovských památek Moravy a Slezska, Praha 2018.

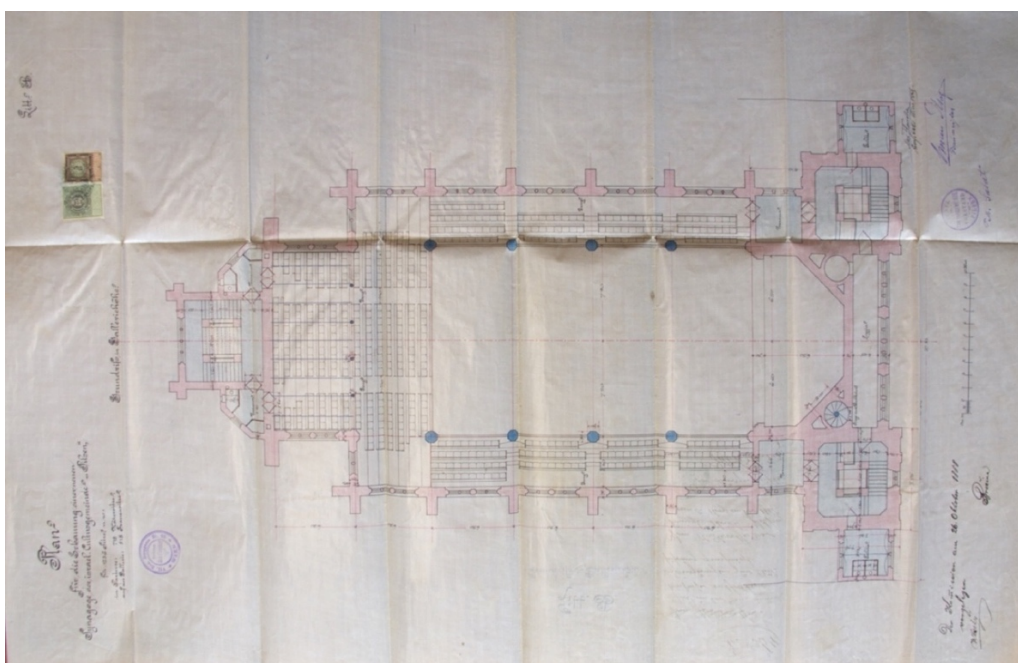
[85–86] Synagoga v Břeclavi, interiér

Zdroj: Jaroslav Klenovský, *Encyklopedie židovských památek Moravy a Slezska*, Praha 2018.

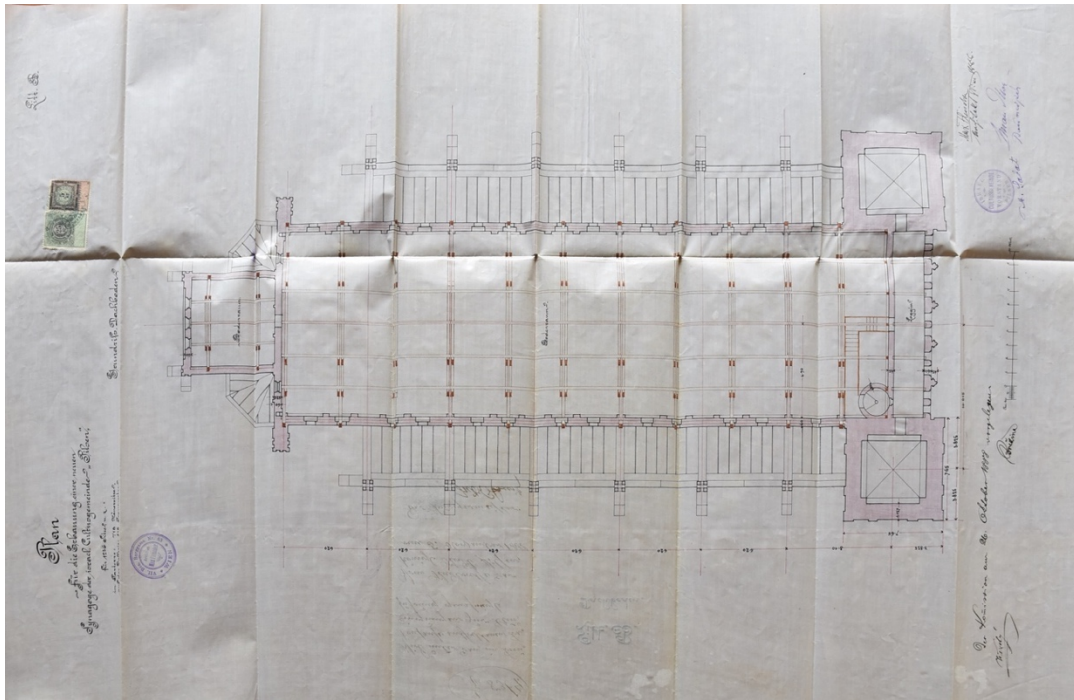
[87] Velká synagoga v Plzni, půdorys přízemí, 1888, M. Fleischer

Zdroj: Archiv ŽM Praha, fond ŽNO Plzeň, Synagoga – spisy: Plány na stavbu synagogy, sign. 2844.

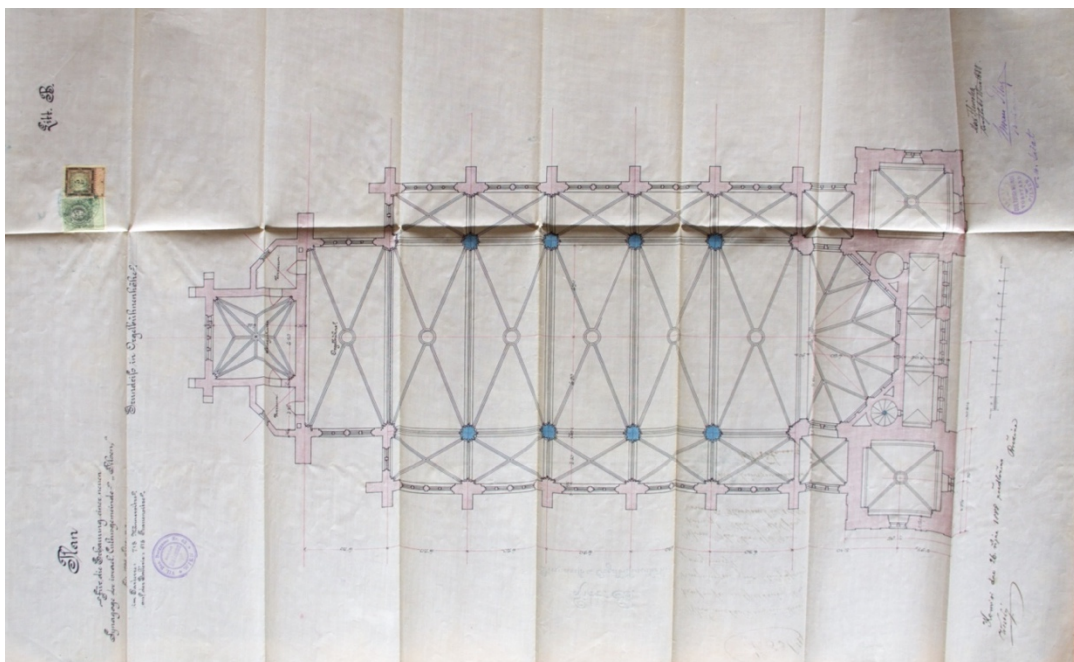
[88] Velká synagoga v Plzni, půdorys patra, 1888, M. Fleischer

Zdroj: Archiv ŽM Praha, fond ŽNO Plzeň, Synagoga – spisy: Plány na stavbu synagogy, sign. 2844.

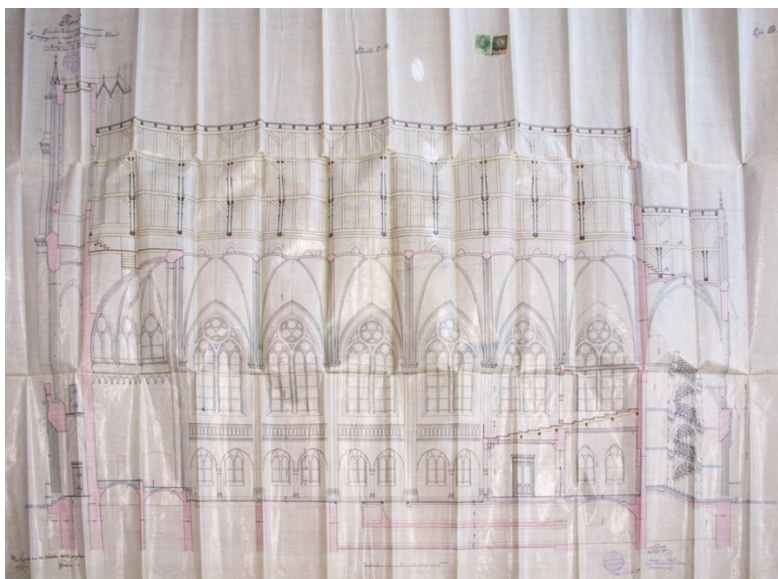
[89] Velká synagoga v Plzni, půdorys půdy, 1888, M. Fleischer

Zdroj: Archiv ŽM Praha, fond ŽNO Plzeň, Synagoga – spisy: Plány na stavbu synagogy, sign. 2844.

[90] Velká synagoga v Plzni, klenba, 1888, M. Fleischer

Zdroj: Archiv ŽM Praha, fond ŽNO Plzeň, Synagoga – spisy: Plány na stavbu synagogy, sign. 2844.

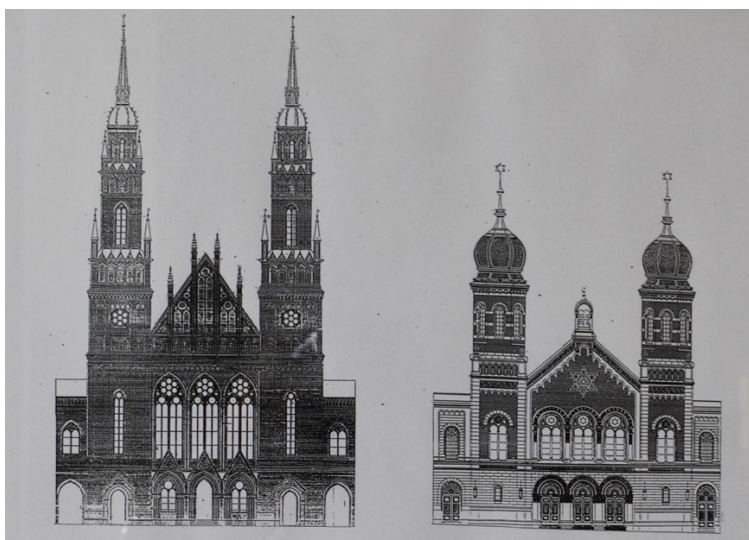
[91] Synagoga v Plzni, boční řez východní části, 1888, M. Fleischer

Zdroj: Archiv ŽM Praha, fond ŽNO Plzeň, Synagoga – spisy: Plány na stavbu synagogy, sign. 2844.

[92] Synagoga v Plzni, východní průčelí, 1888, M. Fleischer

Zdroj: Archiv ŽM Praha, fond ŽNO Plzeň, Synagoga – spisy: Plány na stavbu synagogy, sign. 2844.

[93] Velká synagoga v Plzni, nerealizovaný plán Fleischera, realizovaný plán podle Klotze

Zdroj: Archiv ŽM Praha, fond ŽNO Plzeň, Synagoga – spisy: Plány na stavbu synagogy, sign. 2844.

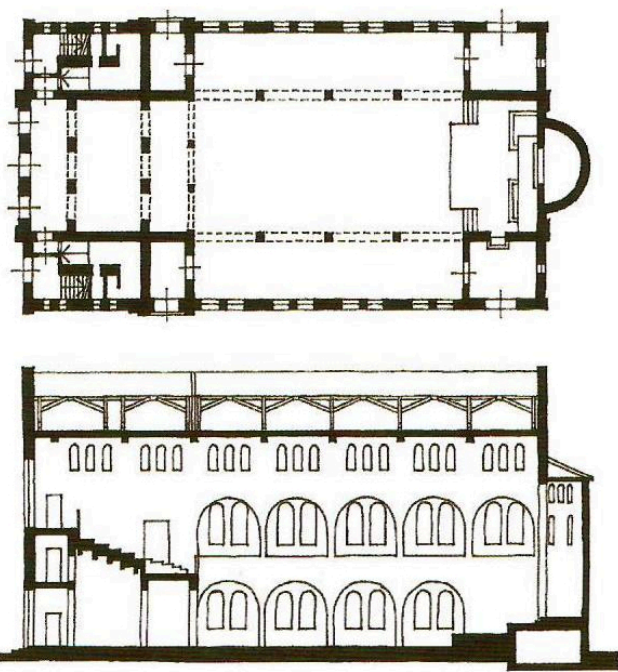
[94] Velká synagoga v Plzni, východní průčelí

Foto: M. Prokešová, 2019

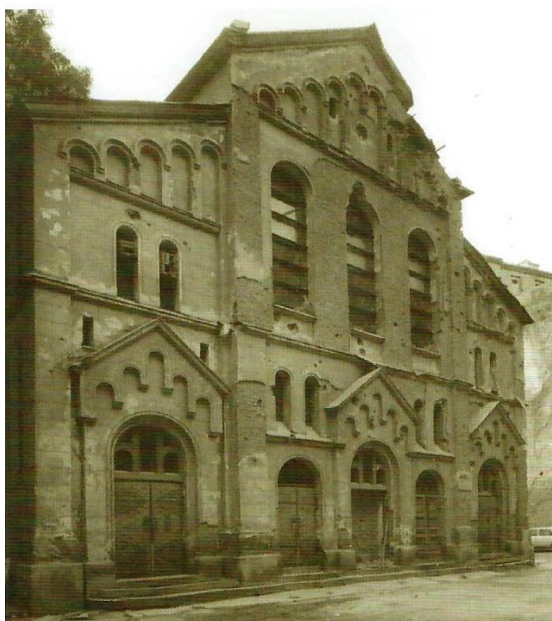
[95] Velká synagoga v Plzni, interiér

Foto: M. Prokešová, 2019

[96] Nová synagoga v Brně, půdorys přízemí, příčný řez

Zdroj: Jaroslav Klenovský, *Encyklopedie židovských památek Moravy a Slezska*, Praha 2018.

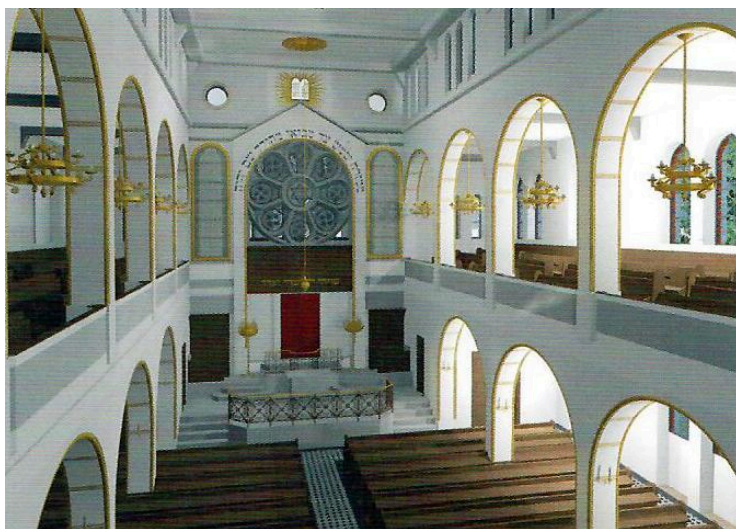
[97] Nová synagoga v Brně, průčelí, 1987, foto: J. Holář

Zdroj: Jaroslav Klenovský, *Encyklopedie židovských památek Moravy a Slezska*, Praha 2018.

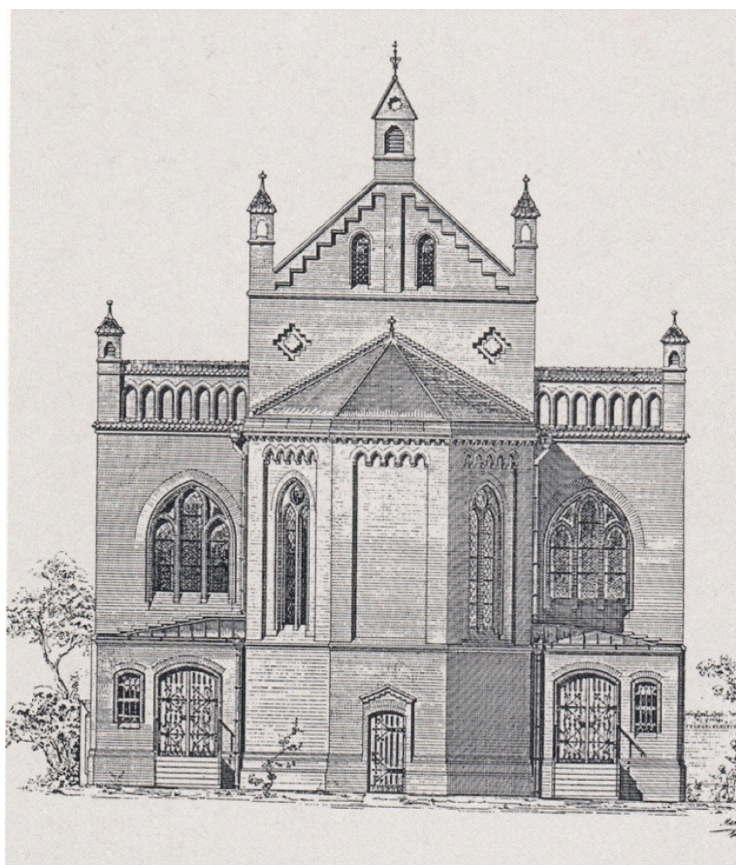
[98] Nová synagoga v Brně, interiér, 1928

Zdroj: Hugo Gold, *Die Juden und Judengemeinden Mährens in Vergangenheit und Gegenwart*, Brno 1929.

[99] Nová synagoga v Brně, interiér, virtuální rekonstrukce, TUW

Zdroj: Jaroslav Klenovský, *Encyklopedie židovských památek Moravy a Slezska*, Praha 2018.

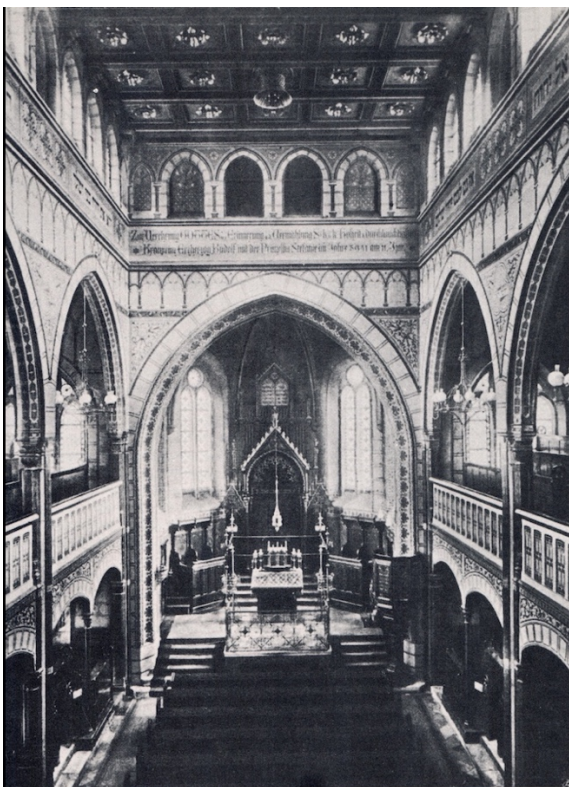
[100] Synagoga v Schmalzhofgasse ve Vídni, východní průčelí s apsidou

Zdroj: Pierre Genée, *Wiener Synagogen 1825–1938*, Wien 1987.

[101] Synagoga v Schmalzhofgasse ve Vídni, pohled na západní průčelí

Zdroj: Pierre Genée, *Wiener Synagogen 1825–1938*, Wien 1987.

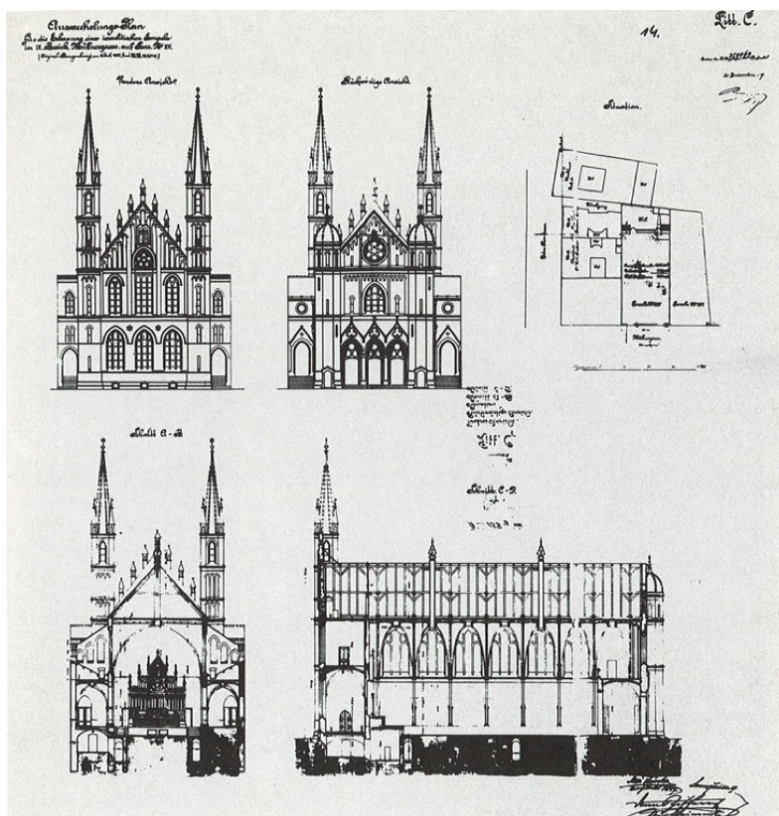
[102] Synagoga v Schmalzhofgasse ve Vídni, interiér

Zdroj: Pierre Genée, *Wiener Synagogen 1825–1938*, Wien 1987.

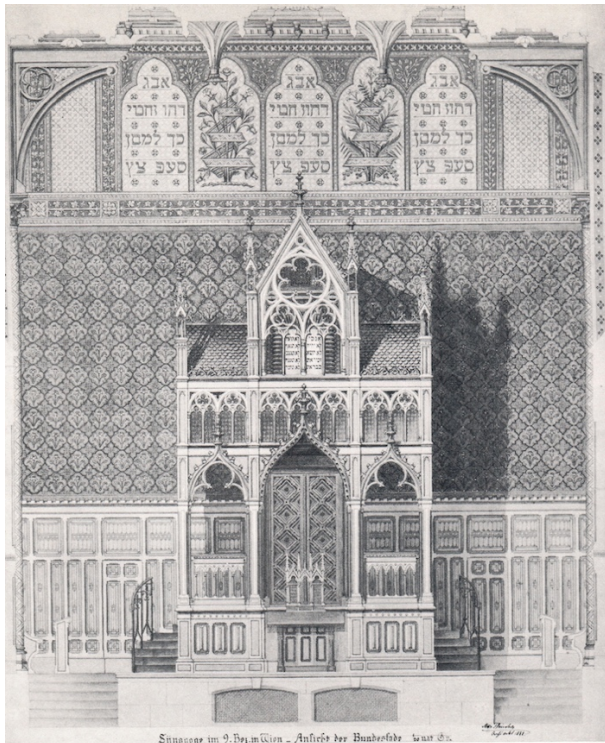
[103] Synagoga v Schmalzhofgasse ve Vídni, interiér, virtuální rekonstrukce

Zdroj: Bob Martens, Virtuelle Rekonstruktion dreier Synagogen von Max Fleischer in Wien, in: *David*, Heft Nr. 74, September 2007.

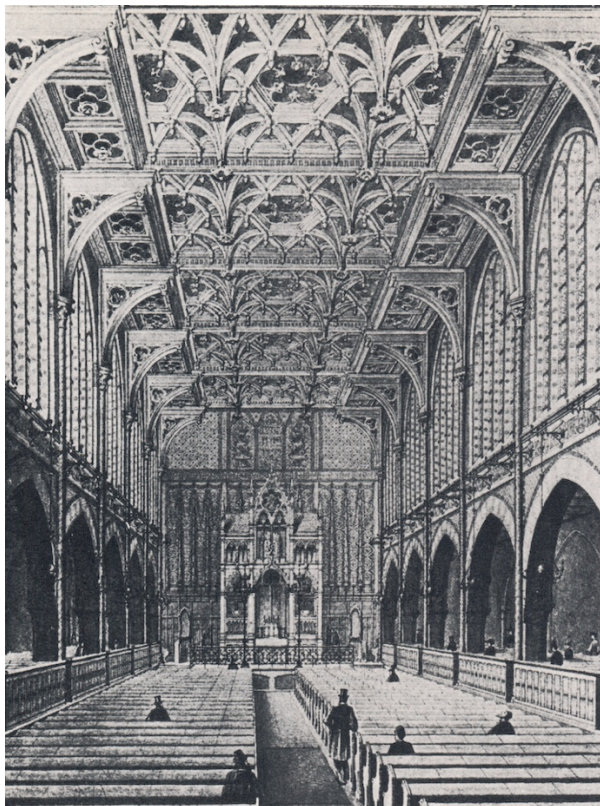
[104] Synagoga v Müllnergasse ve Vídni, průčelí, příčný řez, podélný řez

Zdroj: Pierre Genée, *Wiener Synagogen 1825–1938*, Wien 1987.

[105] Synagoga v Müllnergasse ve Vídni, svatostánek

Zdroj: Pierre Genée, *Wiener Synagogen 1825–1938*, Wien 1987.

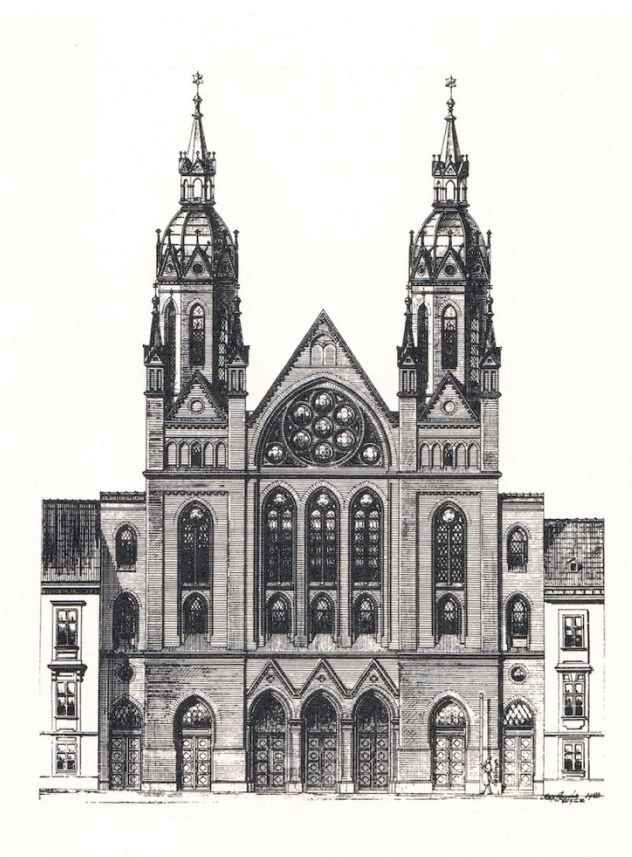
[106] Synagoga v Müllnergasse ve Vídni, interiér

Zdroj: Pierre Genée, *Wiener Synagogen 1825–1938*, Wien 1987.

[107] Synagoga v Müllnergasse ve Vídni, interiér, virtuální rekonstrukce

Zdroj: Bob Martens, Virtuelle Rekonstruktion dreier Synagogen von Max Fleischer in Wien, in: *David*, Heft Nr. 74, September 2007.

[108] Synagoga v Neudeggasse ve Vídni, západní průčelí

Zdroj: Pierre Genée, *Wiener Synagogen 1825–1938*, Wien 1987.

[109] Synagoga v Neudeggasse ve Vídni, fasáda do dvora, virtuální rekonstrukce
Zdroj: Bob Martens, Virtuelle Rekonstruktion dreier Synagogen von Max Fleischer in
Wien, in: *David*, Heft Nr. 74, September 2007.

[110] Synagoga v Humpolci, východní část s apsidou
Zdroj: <https://www.vysocina.eu/turisticke-cile/1698-humpolec>, vyhledáno 28. 12. 2021.

[111] Synagoga v Kamenici nad Lipou, celkový pohled

Foto: M. Prokešová, 2020

[112] Synagoga v Nové Cerekvi, průčelí

Foto: M. Prokešová, 2019

[113] Synagoga v Nové Cerekvi, interiér

Foto: M. Prokešová, 2019

[114] Synagoga ve Čkyni, pohled od jihovýchodu

Zdroj: <http://synagoga-ckyne.cz/fotogalerie/>, vyhledáno 28. 9. 2021.